

**KÄÄNTÄMINEN, IDEOLOGIA
JA
KÄÄNTÄMISEN IDEOLOGIA:
KUINKA HITLER VASTAA ROOSEVELTILLE SUOMEKSI?**

Tampereen yliopisto
Saksan kielen kääntäminen ja tulkkaus
Pro gradu -tutkielma
Katri Lindblom

Joulukuu 2000

TAMPEREEN YLIOPISTO
KÄÄNNÖSTIETEEN LAITOS
SAKSAN KIELEN KÄÄNTÄMINEN JA TULKKAUS

KATRI LINDBLOM: KÄÄNTÄMINEN, IDEOLOGIA JA KÄÄNTÄMISEN IDEOLOGIA:
KUINKA HITLER VASTAA ROOSEVELTILLE SUOMEKSI?

Pro gradu -tutkielma, 127 s., 3 liites., saksankielinen lyhennelmä 17 s.
Joulukuu 2000

Tutkimuksessa on keskeistä ideologian, kielen ja kääntämisen suhde eli se, miten ideologia vaikuttaa kielenkäyttöön ja kääntämiseen. Tutkimuksen taustalla on Lefeveren (1992) käsitys kääntämisestä manipuloivana uudelleenkirjoittamisena, jota rajoittavat monet tekijät, kuten yhteiskunnan ja kääntäjän ideologia sekä lähde- ja kohdekieli. Toinen keskeinen käsite työssäni on ”diskurssi”, kielenkäyttö sosiaalisen toiminnan muotona.

Tutkimusaineistona on Hitlerin vuonna huhtikuussa 1939 pitämän valtiopäiväpuheen käännös nimeltään *Hitler vastaa Rooseveltille*. Tutkimuksen päätavoite on selvittää, *miten* ja *miksi* lähdetekstiä on manipuloitu, toisin sanoen, millaisena lähdetekstin välittämä kansallissosialistinen ideologia on haluttu välittää ja miten se on välittynyt kohdekulttuurin lukijoille. Koska lähdetekstin kansallissosialistinen diskurssi ja käännöksen diskurssi heijastavat omien kontekstiensa ideologiaa ja arvomaailmaa, tutkimuksessa tarkastellaan diskurssianalyysin periaatteita mukaillen käännöksen kontekstia ja kieltä sekä näiden kahden suhdetta. Ensin työssä analysoidaan käännöksen yleistä yhteiskunnallista ja ideologista kontekstia sekä välitöntä, paikallista kontekstia: Suomen ja Saksan suhteita, suomalaisen äärioikeiston suhteita natsi-Saksaan ja käännöksen taustalla ollutta ryhmää ja sen tavoitteita. Tekstianalyysissä tarkastellaan ensin käännöksen paratekstiä eli varsinaisen tekstin ohessa olevaa verbaalista ja muuta materiaalia ja pohditaan kontekstin ja paratekstin avulla käännöksen tekstinulkoisia tekijöitä. Lopuksi käännöksestä analysoidaan kansallissosialismin vihollisia pilkkaavia ja kielteisesti arvottavia sanoja keskittyen niiden *vaikutukseen* verrattuna lähdetekstin sanojen vaikutukseen omassa kontekstissään, toisin sanoen käännöksen *dynaamiseen ekvivalenssiin*.

Käännöksen kustantaja oli kansallissosialistinen Kustannus OY Vasara. Paratekstistä voitiin päätellä, että käännöksen kohderyhmään kuului ilmeisesti muitakin kuin kansallissosialistisia suomalaisia, ja lisäksi se heijasti suomalaisten natsiryhmien altavastaajan asemaa 1930-luvun Suomessa. Sekä paratekstin että pilkkaavan sanaston perusteella kustantaja hyväksyi lähdetekstin ideologian ja halusi välittää sen kielteisesti arvottavat kannanotot sellaisenaan kohdekulttuuriin, missä hän pääasiassa onnistuikin. Kääntäjän sanasanainen, ts. muodolle uskollinen käännösstrategia ei kuitenkaan riittänyt saavuttamaan dynaamista ekvivalenssia niiden sanojen osalta, joilla oli lähdekulttuurin ideologiassa erilaisia, kielteisiä arvotuksia ja liittännäismerkityksiä kuin niiden leksikaalisilla ekvivalenteilla kohdekulttuurin kontekstissa. Lähde- ja kohdekulttuurin ideologiset erot eivät näkyneet käännöksessä, toisin sanoen käännöstä ei ollut kotoutettu eikä siihen ollut tehty merkittäviä poistoja tai lisäyksiä. Kontekstien ja vastaanottajien eroista johtuen käännöksen vaikutus ei voinut kuitenkaan olla täysin sama kuin lähdetekstin vaikutus.

Avainsanat: diskurssi, ideologia, Hitler, kansallissosialismi, kääntäminen, manipulointi

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
2	KIELI JA IDEOLOGIA	5
2.1	Kielen ja ideologian suhde	5
2.1.1	Kieli ideologian käytössä	5
2.1.2	Diskurssi: kielenkäyttö sosiaalisen käytännön muotona.....	12
2.1.3	Miten kieli koodaa ideologiaa?	16
2.2	Kansallissosialistinen diskurssi	25
2.2.1	Kansallissosialismi, kieli ja viestintä	25
2.2.2	NS-diskurssin kielelliset piirteet	31
3	KÄÄNTÄMINEN JA IDEOLOGIA.....	35
3.1	Kääntämisen ideologia	36
3.1.1	Kääntäminen manipuloivana uudelleenkirjoittamisena – toisen käden valtaa?	36
3.1.2	Normit kääntäjän rajoitteina.....	41
3.2	Ideologiset ja manipuloivat käänösstrategiat	47
3.2.1	Näkymättömästä näkyväksi kääntäjäksi	47
3.2.2	Ekvivalenssi: valinta muodon ja vaikutuksen välillä.....	53
4	TUTKIMUSAINEISTON ANALYYSI.....	58
4.1	Tutkimuksen tavoite.....	58
4.2	Tutkimusaineisto.....	59
4.3	Analyysimenetelmät.....	63
4.4	Käännöksen yhteiskunnallinen konteksti ja ideologinen tausta	65
4.4.1	Suomen ja Saksan poliittiset suhteet maailmansotien välillä	66
4.4.2	Suomen äärioikeistoliikkeet ja ideologiset yhteydet Saksaan	68
4.4.3	Kuka ja mitä käännöksen takana?	73
4.5	Käännöksen analyysi.....	75
4.5.1	Parateksti ideologisena kannanottona	75
4.5.1.1	<i>Johdanto.....</i>	<i>76</i>
4.5.1.2	<i>Muut paratekstuaaliset elementit.....</i>	<i>80</i>
4.5.2	Käännöksen sanasto pilkan ja panettelun välineenä	86

4.5.2.1	<i>Demokratian ja demokratiaa kannattavien henkilöiden pilkkaaminen</i>	87
4.5.2.2	<i>Saksan ulkovaltojen ja ulkomaisten henkilöiden loukkaaminen, ulkovaltojen ”hirmutekojen” arvostelu</i>	95
4.5.2.3	<i>Antisemitismin verbalisoiminen</i>	103
4.5.2.4	<i>Ei-toivottujen henkilöiden kielellinen uhkailu</i>	107
5	YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT	109
6	LOPUKSI	120
	TUTKIMUSAINEISTO JA LÄHTEET	121
	LIITTEET	
	DEUTSCHE KURZFASSUNG	

1 JOHDANTO

Kieli syntyy kielenkäyttäjän omasta ajatusmaailmasta, johon taas vaikuttavat muun muassa hänen ympäristönsä ja siinä vallitsevat ajatukset, ideologia. Kieli ei voi olla ”neutraalia”, se puoltaa aina jotakin ideologiaa sekä sisältönsä että muotonsa kautta. Samoin myös kaikki tekstit ilmentävät jotakin ideologiaa, vaikka tämä ideologisuus ei olekaan aina eksplisiittistä. Tekstin ei siis tarvitse olla propagandistinen palopuhe jonkin ideologian puolesta tai vastaan ollakseen *ideologinen*, kuten usein kuvitellaan. Ideologisuus on kielessä usein sitä, mitä se pitää itsestään selvänä ja mikä välittyy usein vain implikaatioiden ja presuppositioiden kautta. Siksi kielenkäyttäjä kiinnittää huomiota tekstin ideologisuuteen yleensä vasta silloin, kun sen ilmentämä ideologia ei vastaa esimerkiksi hänen omia ajatuksiaan tai käsityksiään maailmasta ja yhteiskunnasta.

Jokainen kielellinen ilmaus on kannanotto, sillä kielenkäyttäjän tekemät valinnat eivät ole sattumanvaraisia. Koska kääntäjäkin on kielenkäyttäjä, hänen valitsemansa sanat ja strategiat ovat myös aina ideologisia kannanottoja. Käännöksen ideologisuus ei ole kuitenkaan vain sen ominaisuuksissa vaan sen olemassaolossa ylipäätään, sillä pelkästään se, että jokin teksti katsotaan kääntämisen arvoiseksi ja valitaan monien erikielisten, -laatuisten ja -sisältöisten lähdetekstien joukosta, kertoo paljon kääntäjän, toimeksiantajan tai koko kohdekulttuurin suhtautumisesta lähdetekstin ja -kulttuurin ideologiaan.

Tutkimukseni ydin on ideologian ja kääntämisen suhde, tarkemmin sanottuna se, miten ideologia vaikuttaa kääntämiseen ja miten ideologiaa voidaan kääntää. Tutkimukseni taustalla on Lefeveren (1992) käsitys (kaunokirjallisuuden) kääntämisestä uudelleenkirjoittamisena, jota ohjaavat ja rajoittavat monet eri tekijät ja joka kohdekulttuurin näkökulmasta on aina jonkinasteista lähdetekstin manipulointia jotakin tarkoitusta varten. Manipulointia ei tule tässä ymmärtää sen arkikielisessä ja yleensä kielteisessä merkityksessä ihmisten tietoisena harhaanjohtamisena ja hyväksikäyttämisenä, vaan edellä kuvatun kaltaisena käsityksenä kääntämisestä tietoisena tai tiedostamattomana kannanottona, joka voi ilmetä jonakin muutoksena esimerkiksi lähdetekstin ja käännöksen suhteessa. Kääntäjä ei siis ole *samantekevä*, ehdottomaan ekvivalenssiin pyrkivä kopioija, vaan aktiivinen uudelleenkirjoittaja, jonka työ voi manipuloida kohdeyleisöä – mikä tässä tarkoittaa myös harhaanjohtamista – joko omasta tahdostaan tai ulkopuolisen voiman vaikutuksesta. Kääntäjän mahdollisuuksia ”koodata” ideologiaa – tai jättää se koodaamatta – rajoittavat monet tekijät, joita ovat muun muassa kieli sekä kohdekulttuurin kirjallisuus, kulttuuri ja ideologia; näihin vaikuttavat lähdetekstin lisäksi muun muassa kohdekulttuurin sosiaaliset, poliittiset ja ideologiset olot, sen kirjallisuuden ja kääntämisen perinteet, sen suhde lähdekulttuuriin sekä kääntäjän oma ideologia.

Tutkimusaineistoni on käännös, jonka lähdetekstin alkuperä on kansallissosialistisessa ideologiassa: Adolf Hitlerin vuonna 1939 pitämän valtiopäiväpuheen suomennos nimeltään *Hitler vastaa Rooseveltille*. Ajatus tutkia Hitlerin tekstejä tuli mieleeni kuin luonnostaan pohtiessani mahdollisuutta tutkia vahvasti operatiivisten tekstien kääntämistä ja kääntäjän manipulointimahdollisuuksia. Minut yllätti se, että Hitlerin puheita on ylipäättään suomennettu, ja siksi aloin heti kysyä itseltäni, *kuka* näitä puheita on käännättänyt ja *miksi* niitä on käännetty. Koska kääntämiseen ja kääntäjän manipulointimahdollisuuksiin vaikuttavat lähdetekstin lisäksi monet muut tekijät, minua kiinnosti selvittää tarkemmin, mitä alkuperäisestä saksankielisestä puheesta *Der Führer antwortet Roosevelt* oli siirtynyt käännökseen, mitä siitä oli mahdollisesti jäänyt ”matkan varrelle” ja mitkä tekijät olivat vaikuttaneet siihen, että käännöksestä tuli sellainen kuin se on (aineiston valintaperusteista lisää kappaleessa 4.2). Suomennoksen olemassaolo oli tietysti merkki siitä, että Suomi oli 1930-luvun lopussa ainakin jollakin tavalla yhteydessä kansallissosialistiseen Saksaan tai ainakin piti lähdetekstiä kääntämisen arvoisena, ja siksi halusin selvittää, millaisista suhteista oikeastaan oli kyse.

Päätavoitteeni on selvittää, *miten* lähdetekstiä on manipuloitu, toisin sanoen, millaisena lähdetekstin sisältämä ideologia on haluttu välittää ja miten se on välittynyt kohdekulttuurin lukijoille. Lisäksi haluan etsiä vastauksia siihen, *miksi* käännöksestä tuli sellainen kuin se on, toisin sanoen suhteuttaa käännöksen sen kontekstiin. Keskeistä tutkimuksessani on käsite ”diskurssi”, kieli sosiaalisen käytännön muotona, mikä tarkoittaa sitä, että kieli ei ole yhteiskunnan ulkopuolinen ilmiö, vaan prosessi, jota ohjaavat sosiaaliset ja muut kuin kielelliset ilmiöt (Fairclough 1989: 22). Näin ollen sekä lähdetekstin kansallissosialistinen diskurssi että käännöksen diskurssi heijastavat omia kontekstejaan, senhetkisten yhteiskuntien ideologioita ja sosiaalisia käytäntöjä. Koska diskurssi ei ole pelkkä teksti, analysoin diskurssianalyysin periaatteiden mukaisesti (van Dijk 1997a, b; Fairclough 1989) käännöksen kieltä ja sen yhteiskunnallista ja ideologista kontekstia sekä pyrin tulkitsemaan käännöksen ja sen kontekstin suhdetta. Tutkimukseni voidaan siis jakaa kahteen tavoitteitteni kannalta yhtä tärkeään osaan:

- 1. Käännöksen globaalin ja paikallisen kontekstin analyysi** (van Dijk 1997a, 1997b): muun muassa Suomen ja Saksan suhteet käännöksen ilmestymisaikaan, käännöksen syntyyn vaikuttaneet henkilöt oman ideologisen ryhmänsä edustajina ja heidän suhteensa toisiin ryhmiin, käännöksen taustalla olevat henkilöt ja heidän tavoitteensa. Paikallinen konteksti on verrattavissa *tekstinulkoisiin tekijöihin*, joita ovat muun muassa lähettäjänsä intentiot, käännöksen funktio ja vastaanottajat (Nord 1984).

2. Tekstianalyysi: a) käännöksen paratekstuaalisten elementtien ja **b)** sanaston analyysi. Parateksti on tekstiä tai muunlaista materiaalia, joka ympäröi ja laajentaa varsinaista tekstiä ja tekee siitä jonkin tunnistettavan julkaisun tai kokonaisuuden (vrt. Genette 1997: 1–6). Käännöksen tärkein paratekstuaalinen elementti on sen johdanto. Paratekstin analyysin tarkoitus on selvittää ensinnäkin, onko käännöksen parateksti käännettyä vai kääntäjän tai kustantajan lisäämää, ja myös auttaa määrittämään tekstinulkoisia tekijöitä. Sanastoanalyysissä tarkastelen kääntäjän vastineita sellaisille sanoille, jotka mielestäni ilmentävät parhaiten lähdetekstin ideologiaa, kansallissocialismin vihollisina pidettyjä ryhmiä ja henkilöitä solvaavia ja kielteisesti arvottavia sanoja Borkin (1970) mallin mukaisesti. Sanastoanalyysissä keskityn arvioimaan kielteisten sanojen *vaikutusta* kohdekulttuurin lukijoihin suhteessa lähdetekstin sanojen vaikutukseen lähdekulttuurissa, toisin sanoen sitä, ovatko ne *dynaamisesti ekvivalentteja* (Nida 1964).

Lähden siitä, että suomennoksen kirjoittaja on ollut sekä manipulaation kohde että manipuloiva uudelleenkirjoittaja. Miten tahansa hän on kääntänytkin, hänen ratkaisuihinsa on vaikuttanut joitakin tekstinulkoisia voimia, jotka luultavasti selkenevät yhteiskunnallisen ja ideologisen kontekstin analyysissä. Siksi käännöksen kontekstin ja sen paratekstistä etenkin johdannon sisällön analyysit ovat tutkimuksessa yhtä olennaisia kuin sanastoanalyysi ja myös välttämättömiä sanastoanalyysin tulosten tulkinnessa. Sanastoanalyysi taas vahvistaa sen, mitä käännöksen ominaisuuksista voitaisiin päätellä ehkä jo pelkän kontekstin perusteella.

Tutkimustapani on deskriptiivinen ja kohdepainotteinen: keskityn valitsemani suomennoksen kontekstiin ja kielellisiin ominaisuuksiin. Tutkimuksessa esitellään myös saksankielisen lähdetekstin konteksti, rakenne ja sisältö, mutta kaikkein tärkein osa lähdetekstillä on tutkimuksessani suomennoksen vertailukohtana ja teoriaosan esimerkkimateriaalina, etenkin kappaleessa 2.2. Tutkimuksessani en myöskään pyri arvioimaan, kuinka ”hyvä” tai sujuva käänнос on – jos tekstianalyysissä ilmenee kääntäjän tekemiä virheitä, otan huomioon sen mahdollisuuden, että ”virheet” voivat olla kääntäjän tietoisia manipulointitarkoituksessa tehtyjä käänösratkaisuja.

Luvuissa 2 ja 3 esittelen tutkimukseni teoreettisen pohjan. Luvussa 2 käsittelen yleisesti kielen ja ideologian suhdetta ja kielen sosiaalista luonnetta, kuten muun muassa sitä, mitä ideologia on, miten se voi käyttää kieltä hyödykseen ja miksi kieli ja ideologia ovat toistensa edellytyksiä. Sen jälkeen esittelen käsitteen ”diskurssi” sekä diskurssianalyysin periaatteita ja pohdin eri diskurssien ideologisuutta. Sen jälkeen tarkastelen, miten kieli voi ”koodata” ideologiaa ja mistä kielen ominaisuuksia ideologia näkyy selvimmin. Toisen

kappaleen lopuksi käsittelen kielen ja viestinnän merkitystä kansallissosialistisessa Saksassa ja esittelen esimerkkien avulla kansallissosialistisen diskurssin piirteitä.

Kolmas luku esittelee kääntämisen ja ideologian suhdetta. Siinä esittelen tämän tutkimuksen taustalla olevan kääntämisen ideologian, kääntämisen manipuloivana uudelleenkirjoittamisena, sekä kääntäjän manipulointimahdollisuuksia rajoittavia tekijöitä, kääntäjän valtaa ja kääntämisen normeja. Sen jälkeen käsittelen erilaisia käänösstrategioita kääntäjän ideologisina kannanottoina, kuten näkymätöntä ja näkyvää manipulointia ja keinoja, joilla kääntäjä voi tehdä itsensä näkyväksi tekstissä, etenkin paratekstin käyttöä ja ideologista merkitystä. Tässä yhteydessä puhun myös ”kääntäjän äänestä”. Kolmannen luvun lopuksi tarkastelen käsitettä ”ekvivalenssi” eli käänöksen suhdetta sen lähdetekstiin sekä formaalisen ja dynaamisen ekvivalenssin ideologisia eroja. Esittelen myös käsitteparit ”kotouttava ja vieraannuttava kääntäminen” sekä ”piilo- ja ilmikäännös” ja pohdin, mitä kääntäjän ”uskollisuus” todella merkitsee.

Neljäs luku sisältää oman empiirisen tutkimukseni. Alussa esittelen tutkimukseni tavoitteen ja aineiston, myös tutkimani käänöksen lähdetekstin taustaa ja sen syntyyn johtaneita tekijöitä, sekä käyttämäni menetelmät. Ensin esittelen lyhyesti käänöksen yhteiskunnallista ja ideologista taustaa, lähinnä Suomen ja Saksan poliittisia suhteita käänöksen julkaisuaikaan. Sitten tarkastelen Suomen ja natsi-Saksan ideologisia siteitä ja Suomen äärioikeistolaisia ja kansallissosialistisia liikkeitä, etenkin käänöksen syntyyn vaikuttanutta tahoja ja tämän ideologiaa. Kontekstin analyysiä seuraa käänöksen kielen analyysi. Paratekstistä tarkastelen ensin suomennoksen johdantoa ideologisena kannanottona käänöksen yhteiskunnallisen ja ideologisen kontekstin pohjalta ja sitten muita paratekstuaalisia elementtejä. Lopussa analysoin esimerkkien avulla käänöksen kielteisesti arvottaa sanastoa, kansallissosialismin ”vihollisryhmiä” pilkkaavaa ja solvaavaa sanastoa.

2 KIELI JA IDEOLOGIA

2.1 Kielen ja ideologian suhde

2.1.1 Kieli ideologian käytössä

Arkisessa kielenkäytössä monet ihmiset pitävät ideologiana ihmisten arvoja, ajatuksia ja uskomuksia, tapaa tarkastella ja arvioida asioita. Ideologia ymmärretään useimmiten jonkin ryhmän arvoihin perustuvaksi elämäntavaksi tai ”ohjenuoraksi”, sen kannattamien arvojen ja periaatteiden kokonaisuudeksi, joka ohjaa sen jäsenten toimintaa. Ideologia voi olla esimerkiksi ihmisen uskonto, hänen kannattamansa puolueen ohjelma tai veganismi. Poliittiset ”ismit” ylipäätään, kuten sosialismi, liberalismi ja feminismi, ovat ihmisten mielissä ideologioita tyypillisimmillään (ks. Heywood 1998). Yhteistä näille kaikille ideologioille on se, että ideologian kannattajan on *uskottava* niihin. Ideologiaa voidaan tuskin todistaa ”oikeaksi” joillakin tieteellisillä tosiasioilla, ei ainakaan ainoaksi oikeaksi tai absoluuttisesti ”parhaimmaksi”. Eri ideologioista voidaan kiistellä loputtomasti.

Näiden arkikäsitysten perusteella ”ideologia” tuntuu kattavan kaiken ihmisen ajattelun ja toiminnan, ja siksi käsitettä käytetäänkin niin monessa eri merkityksessä. ”Ideologiaa” ei olekaan helppo rajata tai määritellä tieteellisesti vain yhden tieteenalan käsittein. Viimeisten kahdensadan vuoden aikana ideologialle on annettu erilaisia lähinnä filosofisia ja sosiologisia määritelmiä tuhansissa eri teoksissa ja artikkeleissa, ja se on ehkä vaikeimmin määriteltävissä kaikista humanististen ja yhteiskunnallisten tieteiden käsitteistä (van Dijk 1995: 244; 1998: 1). Siksi voin tarkastella tässä luvussa vain muutamia näkemyksiä ideologiasta sekä kielen merkityksestä ideologian synnylle ja olemassaololle.

Koska ideologiat ovat uskon asioita, ne ovat luonnollinen syy eri ideologioita kannattavien ryhmien välisiin kiistoihin, jotka voivat yltyä jopa sodankäynniksi. Siksi käsitettä ”ideologia” käytetään usein negatiivisessa merkityksessä eikä sitä ymmärretä ”neutraalina” ajatusten ja uskomusten järjestelmänä: ideologiaksi on jo vuosisatojen ajan ollut tapana kutsua ”toisten” edustamaa ja puhujan omista näkemyksistä poikkeavaa ajatusjärjestelmää, jonka avulla pidetään yllä epäsymmetrisiä valtasuhteita tai jota käytetään usein hyödyksi vallanvaihdon ja valtaapitävien vaatimusten oikeuttamiseen (vrt. Ammon 1973: 97–98; Thompson 1984: 3–4). Jopa Hitler, yksi maailman tunnetuimmista ideologisista johtohahmoista, piti ideologiaa kielteisenä: tutkimusaineistonani olevassa puheessa hän moittii ”eräitä maita”, koska he ovat ”joistakin ideologisista syistä päästäneet valloilleen villin boikottikiihotuksen” (Hitler 1939b: 62). Ideologiat voivat myös pyrkiä peittelemään tai vääristelemään totuutta tai todellisuutta tavoitellessaan omaa etuaan (van Dijk 1998: 138).

Vaikka ideologiat on kautta historian yhdistetty häikäilemättömiin valtaannousu-yrityksiin ja väriin uskomuksiin, ne eivät ole ”oikeita” tai ”väriä”. Van Dijk (1995: 246) mukaan tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö esimerkiksi rasisteilla voisi yleisen tiedon valossa olla ”väriä” ajatuksia mustaihoisista tai feministeillä ”oikeita” ajatuksia miessukupuolen valta-asemasta yhteiskunnassa. Tällaiset aatteet edustavat hänen mielestään pikemminkin jonkin sosiaalisen ryhmän itseään palvelevaa ja mahdollisesti fanaattis-takin ”totuutta”. Jos ajatellaan rassistista tai feminististä ideologiaa Suomessa, ne eivät ole niiden ”oikeudesta” tai ”väriydestä” huolimatta nousseet valtaideologioiden joukkoon, mutta eivät ole toisaalta myöskään tukahtuneet täysin. Ideologian asemaan yhteiskunnassa ei siis käsittääkseni vaikuta niinkään sen oppien sisältö, vaan sen kyky oikeuttaa itsensä yhteiskunnassa.

Edellisten näkemysten kaltainen kriittinen ideologiakäsitys tuntuu olevan hallitseva; ainakin monet tutkijat pitävät vallan oikeuttamista yhtenä ideologian tärkeimmistä tavoitteista (vrt. Ammon 1973: 98; Thompson 1984: 4). Fairclough (1989: 33, 84–85) määrittelee ideologian samansuuntaisesti erilaisiksi tavoiksi ylläpitää epätasa-arvoisia valtasuhteita. Hänen mukaansa yhteiskunnassa vallitsee yleisesti hyväksytyjä käytäntöjä, jotka näyttävät universaaleilta ja ”tervejärkisiltä”, ne ovat toisin sanoen luonnollistuneet. Nämä käytännöt ovat usein syntyneet valtaapitävässä ryhmässä ja toimivat ideologisesti, koska ne joko suorasti tai epäsuorasti ylläpitävät epätasa-arvoisia valtasuhteita. Jos yhteiskunnan jäsenet huomaavat, että tämä tapahtuu heidän kustannuksellaan, käytännöt eivät enää toimi ideologisesti. Ideologian vaikutus on siis suurimmallaan silloin, kun sen toiminta on mahdollisimman näkymätöntä.

Faircloughin näkemys ideologiasta on mielestäni hieman yksioikoinen, sillä se tuntuu korostavan vain ideologian ja vallan rinnakkaisuutta ja vallantavoittelua salamyhkäisin ja arveluttavin keinoin. Jotkin ideologiat voivat tietysti olla hänen määritelmänsä mukaisia, kuten useimmat poliittiset ideologiat. En ole kuitenkaan samaa mieltä siitä, että vain näkymättömät ideologiat voivat vaikuttaa yhteiskuntaan tai olla ylipäättään elinkelpoisia. Esimerkiksi poliittiset ideologiat, kuten kansallissosialismi (ks. 2.2), ja maailmanuskonnot voivat ylläpitää valtasuhteita hyvinkin näkyvällä tavalla, ja tuskin kukaan voi kieltää niiden vaikutusta yhteiskunnan kaikilla elämänaloilla.

Näkymättömyys sinänsä voi olla joidenkin ideologioiden ominaisuus. Van Dijk korostaa sitä, että ideologian ei tarvitse olla uskomus- ja ajatusjärjestelmänä täysin kehittynyt ja eksplisiittinen. Se voi olla opeiltaan ja periaatteiltaan hyvinkin yksinkertainen tai monimutkainen, kuten esimerkiksi demokratia tai sosialismi. Tällaiset kompleksiset ideologiat voivat olla sekavia, epämääräisiä, jopa ristiriitaisia, mutta ideologioita ne ovat niin kauan

kuin ne pystyvät ohjaamaan jollakin tavalla sosiaalista tulkintaa ja vuorovaikutusta. (Van Dijk 1995: 246.) Johdonmukaisuus tai rationaalisuus eivät siis ole ideologian kriteereitä, vaikka joidenkin mielestä epäselvä ideologia ei ole ideologia laisinkaan. Näin ajattelevat etenkin ”epäselvän” ideologian vastustajat (vrt. s. 28).

Toisin kuin Faircloughin käsityksen mukaan, ideologia tulisi mielestäni ymmärtää ajatusjärjestelmänä, jolla voi myös olla myös myönteisiä vaikutuksia sekä ryhmälle itselleen että sen ulkopuolisille ihmisille. Van Dijk (vrt. 1995: 245; 1998: 138) korostaa ideologian merkitystä ryhmää vahvistavana voimana. Ideologiat yhdistävät jonkin ryhmän jäseniä riippumatta siitä, onko kyseessä heidän oma ideologiansa vai toisten ideologia, jota ryhmä yhteisvoimin vastustaa. Ideologia luo solidaarisuutta, suojelee ryhmän etuja ja voimavaroja ja auttaa sitä saavuttamaan tavoitteensa ja ohjaamaan toimintaansa. Näin jokin aikaisemmin oppositiossa ollut ryhmä voi pystyä syrjäyttämään vallassa olevan ryhmän.

Van Dijk määrittelee ideologian laajemmin ja korostaa ennen kaikkea sen *kognitiivista* ja *sosiaalista* luonnetta. Hänen monitieteellinen näkemyksensä ideologiasta ei sulje pois sellaisia ideologioita, joiden tavoite ei ole ainoastaan ylläpitää valtaa, vaan kattaa myös alussa mainitsemani arkiset ideologiakäsitykset. Hänen mukaansa ideologia on uskomusjärjestelmä, joka yhdistää sosiaalisen ryhmän jäseniä. Ryhmät perustuvat niille olennaisiin sosiokulttuurisiin arvoihin¹ sekä niiden itse määrittelemiin ideologisiin propositioihin, joita ovat ryhmän identiteetti, tehtävät ja toiminta, tavoitteet, normit ja arvot², asema muihin ryhmiin nähden ja materiaaliset tai symboliset voimavarat³. Ideologialla on kaksi tehtävää: sen *sosiaalinen* tehtävä on tavoitella ryhmän etua ja *kognitiivinen* tehtävä järjestää sen sosiaalisia ilmentymiä eli tietoa ja asenteita. Näin ideologiat valvovat epäsuorasti ryhmän sosiaalisia käytäntöjä ja siten myös sen jäsenten kirjoitettua ja puhuttua kieltä. (Van Dijk 1995: 243–250.) Tämän määritelmän mukaan henkilökohtaisia, ”yhden ihmisen” ideologioita ei ole olemassa. Tärkeintä van Dijkin määritelmässä on sen kattavuus: se ei sulje pois sellaisia ideologioita, jotka tavoittelevat valtaa tai pyrkivät ylläpitämään valta-asemansa, vaan käsittää nämä ideologian erityistapauksina.

Miten ideologiat sitten syntyvät ja ilmenevät? Faircloughin (1989: 88) mukaan ideologiat syntyvät sosiaalisten ryhmien erilaisesta asemasta, kokemustaustasta ja tavoitteista ja näiden ryhmien vuorovaikutuksessa syntyvistä ideologisista konflikteista. Van Dijkin näkemys on taas se, että ideologiat saavat alkunsa tavallisimmin dominoivasta ryhmästä,

¹ Sosiokulttuuriset arvot, joita ovat esimerkiksi *tasa-arvo*, *oikeus*, *totuus* ja *luotettavuus*, ovat ideologian perusrakenneseosia. Näitä arvoja ei tyypillisesti yhdistetä tiettyihin ryhmiin vaan kulttuuriin. Ne voivat siis olla kulttuurispesifisiä tai jopa universaaleja. (van Dijk 1995: 248)

² Ideologisilla arvoilla tarkoitetaan ryhmäspesifisiä arvoja, kuten *objektiivisuutta* journalistien ryhmässä tai *turvallisuutta* poliisien ryhmässä (mt. 249).

³ Esimerkiksi *tulot*, *työpaikka*, *asunto*, *terveys*, *ihmisoikeudet* ja *arvostus* (mt. 249).

ehkä muutaman intellektuellin, vallankumouksellisen tai ryhmän eliittijäsenten ajatuksista. Ideologia leviää ensin hitaasti ryhmän sisällä ja sitten koko yhteiskuntaan. Näistä alunperin muutaman yksilön keksimistä käytännöistä ja ajatuksista tulee siis vasta sitten ideologia, kun siitä tulee samoja arvoja kannattavaa ryhmää yhdistävä tekijä, toisin sanoen *sosiaalinen* uskomusjärjestelmä. (1998: 174–175.) Fairclough on ideologiamääritelmänsä mukaan kuitenkin samaa mieltä van Dijkin kanssa siitä, että ideologioita propagoidaan ”ylhäältä alaspäin” ja että ideologian synnyn, leviämisen ja olemassaolon edellytys on ideologisten ryhmien toiminta eli sosiaalisuus.

Koska ideologian määritelmä sisällyttää sosiaalisuuden vaatimuksen, kielen ja ideologian suhde tuntuu itsestään selvältä asialta. Kieli ja sosiaalisuus ovat toistensa edellytyksiä – kieli on se väline, jonka avulla ihmiset ajattelevat ja viestivät keskenään. Kieli ja ideologia ovat yhteydessä toisiinsa aivan kuten kieli ja ajattelukin. Ajattelu ohjaa kieltä, ja on myös osoitettu, että kieli voi ohjata kielenkäyttäjän ajattelua ja hänen tapaansa tulkita ympäristöään. Kielellisen determinismin mukaan äidinkieli voi jopa kahlita käyttäjänsä havaitsemistapaa ja ajattelua (Kangasniemi 1997: 87).⁴ Kielenkäyttäjä voisi yhdistellä käyttämänsä kieliaineksen rajattomasta määrästä vaihtoehtoja, mutta siltikään hän ei valitse sitä sattumanvaraisesti, ei yksittäisiä sanoja, lauseita tai äärimmäisessä tapauksessa edes puheenaiheitaan. Jokaisen kielenkäyttäjän valintoihin vaikuttavat hänen aikaisemmat kokemuksensa, arvonsa ja näkemyksensä sekä hänen ympäristönsä ideologia. Kieli on siis ideologisen ajattelun ilmaisukanava ja toimii samalla ideologisen ”ajatusvarannon” välittäjänä, toisin sanoen kieltä on manipuloitu ja se myös itse manipuloi (Wodak 1989b: 79).

Straßner (1987: 16–18) korostaa sitä, että jokainen ilmaisu on samalla kannanotto. Kielenkäyttäjä osoittaa jokaisella valinnallaan oman näkemyksensä käyttämästään käsitteestä ja toivoo muiden kannattavan tätä näkemystä sekä myös toimivan sen mukaisesti. Kieli on samalla yhteiskunnan instrumentti ja peili: ihmisen kieli heijastaa hänen kokemuksiaan yhteiskunnassa, ja kielen avulla hän vaikuttaa ympäristöönsä ja konstruoi sosiaalisen elämänsä. Absoluuttisempi näkemys on se, että ilman kieltä koko yhteiskuntaa olisi mahdotonta konstruoida ja jäsentää. Ehlichillä (1990: 28, 32) on samanlainen näkemys kielestä yhteiskuntaa konstruoivana voimana. Hän yhdistää ideologian tietoon. Ideologian avulla yhteiskunnan jäsenet järjestävät tietoaan maailmasta. Kielen tehtävä on synnyttää ja pitää yllä näitä tietorakenteita, ja se, kuinka merkittävä osa kielellä ja kielellisellä toiminnalla tässä on, riippuu yhteiskunnan tilasta ja rakenteesta kullakin hetkellä. Kovimpana haasteena kielelle hän pitää yhteiskunnallisten murrosten aikaa, jolloin uudet ideologiat pyrkivät syrjäyttämään vanhat.

⁴ Näkemys on peräisin Edward Sapirilta ja Benjamin Lee Whorfilta, amerikkalaisilta antropologi-lingvisteiltä, vrt. esim. Sapir 1985 [1949] ja Whorf 1982 [1956].

Nämä näkemykset korostavat sitä, että ideologia ja yhteiskunta voivat rakentua ja levitä ainoastaan kielen avulla, ja että ideologia ja kieli ovat *erillisiä* ilmiöitä. Siinä suhteessa ne eroavat täysin Faircloughin ja van Dijkn sosiaalisuutta painottavista ideologianäkemyksistä. Olen samaa mieltä Faircloughin (1989: 23) kanssa siitä, että kieli ei vain heijasta tai ilmaise sosiaalista toimintaa, vaan on *osa* sitä, ja siksi myös esimerkiksi kielessä ilmenevät ja kielestä käydyt poliittiset keskustelut ovat osa politiikkaa.

Kuten Ehlich (1990: 32) totesi, ideologioiden taistelu pistää kielen koetukselle. Ajasta, historiallisesta tilanteesta ja ideologian luonteesta riippuen kielen merkitys ei siis ole kaikille ideologioille yhtä suuri, eikä kaikille ideologioille edes synny ”omaa” kieltä. Kieli on kaikille ideologioille välttämätön, mutta se näkyy niissä eri tavoilla. Jos ideologian ensisijainen tavoite on vallan legitimointi, kielen merkitys on sille tavallista suurempi. Koska ideologiaa ei pystytä todistamaan ”oikeaksi” tosiasioilla, sille etsitään oikeutusta kielellisen manipulaation avulla. Paras esimerkki ideologisista kielistä on kansallissosialistinen kieli, josta on tullut käsite kielitieteessä ja ideologian- ja diskurssintutkimuksessa (ks. 2.2). Toisaalta taas kukaan ei tänä päivänä puhu esimerkiksi feodalisesta tai kapitalistisesta kielestä, vaikka näillä ideologioilla oli niiden oppeja ja yhteiskunnan rakennetta kuvaavia sanoja (vrt. Ammon 1973: 99–103).

On selvää, että jokainen ideologia kehittää kieleen ainakin jonkinlaisen ideologisen sanaston, jolla se kuvaa esimerkiksi omaa yhteiskuntajärjestelmäänsä ja oppinsa keskeisiä käsitteitä. Tällaisia käsitteitä ovat esimerkiksi marxismissa *pääoma* ja kansallissosialismissa *elintila*. Jotta ideologisväritteistä kieltä voisi kutsua jonkin ideologian ”omaksi” kieleksi, ideologian täytyy ilmeisesti näkyä muissakin kielen piirteissä kuin sanastossa tai muodossa. Ideologiakielen ja ammattikielen yhteinen piirre on mielestäni se, että ne ovat kumpikin ryhmää yhdistävä tekijä ja osittain vain asiaan vihkiytyneiden ymmärrettävissä. Toisin kuin murteet ja ammattikielet, ideologiakieli on yhteydessä yhteiskuntaan pikemminkin sisältönsä [merkityksen] kuin muotonsa kautta (Ammon 1973: 97). Luultavasti ideologiseksi kieleksi mielletään helpoimmin manipuloiva kielenkäyttö, joka tavoittelee ”vääräksi” arvioitujen ideologioiden etua.

Yhteiskunnan dominoivat ideologiat ovat joukkoviestimissä kaikkein näkyvimpiä, ja siten ne myös pystyvät tavoittamaan enemmän yleisöä ja säilyttämään valta-asemansa (van Dijk 1998: 180). Valtaideologian valvonnassa olevat joukkotiedotusvälineet ja mahdollisesti manipuloiva kielenhuolto pitävät huolen siitä, että vallitsevaan ideologiseen kieleen on lähes mahdotonta kajota (vrt. s. 30). Oppositiossa olevilla ideologioilla ei tällöin juuri ole mahdollisuutta saada ääntänsä kuuluviin. Vahvimmat ideologiat ohjaavat kielenkäyttöä varsinkin sellaisessa yhteiskunnassa, jossa kielenkäyttäjillä ei ole vapautta valita ideologi-

aansa tai tunnustaa sitä julkisesti. Äärimmäisessä tapauksessa dominoiva ideologia voi vallata kielen ja kaikki kieltä käyttävät kanavat niin, että kielenkäyttäjältä riistetään vapaus ilmaista itseään omalla tavallaan. Näin kieli kaventaa salakavalasti kielenkäyttäjän mahdollisuuksia tuoda julki omia valtaideologian vastaisia ajatuksiaan.

Dominoivan ideologian kieltä saatetaan ajan myötä pitää kulttuurissa esimerkillisenä ja normatiivisena kielenkäyttönä, vaikka kyseinen kielenkäyttö ei olisikaan syntynyt aktiivisen kielisääntelyn tai kielenhuollon tuloksena. Normatiivisesta kielenkäytöstä voi tulla myös sääntö, jonka rikkomisesta rangaistaan (normit ja säännöt, ks. s. 42). Kielen ja ideologian välille syntyy riippuvuussuhde, jossa ideologia ruokkii kieltä ja kieli ideologiaa: ideologia ”ohjaa” kielenkäyttäjiä valitsemaan ilmaisunsa tarjolla olevista vaihtoehdoista, jotka ovat väijäämättä muuttuneet dominoivaa ideologiaa ilmentäviksi. Kielestä taas tulee ideologiansa ”näköinen”, ja sen avulla vallassa olevat alkavat pitää ideologiaansa ja yhteiskuntaa hengissä. Kielestä voi itse asiassa tulla joko itse vallitsevan ideologian tai vallassa olevan johtajan tai ryhmän symboli (vrt. Wodak 1989: XV), kuten kansallissosialistisessa Saksassa, jossa dominoivia ideologioita oli vain yksi. Kansallissosialismi on hyvä esimerkki myös siitä, että kielen ja ideologian suhteeseen vaikuttavat ”oikean ajoituksen” ja viestintämahdollisuuksien lisäksi myös ideologian luonne. Kielellistä manipulaatiota ja propagandaa voisi pitää lähes kansallissosialistisen ideologian dogmeina, ainakin ideologian yleisenä käytäntönä. Voidaan vain kuvitella, miten fasistinen ideologia pystyisi (hyväksi)käyttämään kieltä tänä päivänä, kun se voisi vapaasti käyttää nykyaikaisia sähköisiä ja multimediaalisia viestimiä.

Edellä on korostunut enemmänkin kielen ja ideologian eettisesti arveluttava yhteys, ideologia vallan väärinkäytön muotona ja tapaukset, joissa ideologiaa ei pystytä oikeuttamaan muilla kuin valheellisilla keinoilla ja kansan tietoisella harhaanjohtamisella tunteisiin vetoavan propagandan ja kansankiihotuksen keinoin. Toki kieltä voidaan käyttää myös hyväksi tai eettisesti hyväksytyihin tarkoituksiin, kuten lähetys- tai opetustyöhön. Koska ideologian levittämisessä kielen välityksellä on kuitenkin aina kyse jonkinasteisesta manipulaatiosta, ”hyvän” ja ”pahan” manipulaation välille on vaikea vetää rajaa. Avainkysymys on, hyötyykö manipulaatiosta vain manipuloiva vai myös manipuloitu osapuoli.

Asiaa voidaan ajatella myös toiselta kannalta ja kysyä, onko ideologia sitten ideologisen kielen elinehto. Jos ideologia kuolee täysin yhteiskunnasta, sillä ei tietenkään ole enää kannattajia. Kuka sitten enää puhuisi sellaista kieltä, joka on kyllästetty vanhanaikaisen ja ehkä halveksitunkin ideologian opeilla? Ideologiakieli tuskin ”häviää” kokonaan, jos sitä on talletettu kirjallisiin dokumentteihin, mutta ei sitä voida kutsua eläväksikään kieleksi, jos sitä ei puhuta. Kuollut ideologinen kieli voi tietysti herätä uudestaan henkiin, jos

ideologia saa uudelleen kannatusta. Mahdollista on, että kansallissosialistisen Saksan ideologinen kieli on säilynyt tai vironnut Saksan ja Itävallan uusnatsien keskuudessa; ainakin julkisuudesta välittyvän kuvan perusteella he näyttävät omaksuneen fasisteille tyypillisen esiintymis- ja ilmaisutavan (vrt. 2.2.1). Kansallissosialistisella kielenkäytöllä (diskurssilla, ks. 2.1.2) saattaisi olla yhtäläisyyksiä myös Itävallassa nousseen äärioikeiston kielenkäytön kanssa, ja nähtäväksi jää, onko äärioikeistolaisen vapauspuolueen (FPÖ) hallitustyöskentelyllä ehkä vaikutusta maan poliittiseen kielenkäyttöön.

Kysyä voidaan myös, rikastuuko vaiko köyhtyykö kieli sen ideologisen käytön tai hyväksikäytön seurauksena. Jos ideologia ei salli kielen saada vaikutuksia mistään muualta kuin omasta ideologiastaan, kieli saattaa ainakin väliaikaisesti yksipuolistua. Näin on ainakin sellaisessa tapauksessa, jossa ideologinen tyyli leviää yhteiskunnan eri alojen kirjoitustyyleihin ja diskursseihin, kuten sanomalehdistöön ja tieteellisen tyyliin. Ideologia kuitenkin osaltaan myös rikastuttaa kieltä, sillä se tuo siihen uusia sanoja ja ilmaisukeinoja, joista osa jää joka tapauksessa elämään vielä ideologiankin kuoltua. Ideologisten sanojen käyttö on myöhemmiltä kielenkäyttäjiltä tavallista vahvempi kannanotto, ja kielen ilmaisuvoima on jo rikkaus sinänsä.

On kuitenkin muistettava, että kieleen vaikuttavat muutkin tekijät kuin ideologia, eikä esimerkiksi kaikki uusi kieliaines ole väistämättä ideologista. Nykyaikana kielessä näkyvät väistämättä myös yhteiskunnan teknistyminen, tieteellinen kehitys ja vieraiden kielten ja kulttuurien vaikutukset, joista konkreettisia esimerkkejä ovat esimerkiksi uusien keksintöjen ja teorioiden kuvaamiseen syntyneet uudissanat ja angloamerikkalaisen nuorisokulttuurin ilmiöiden tuomat lainasanat (nuorisokulttuurin jotkin suuntaukset voidaan tietysti katsoa myös ideologioiksi). Kaikkiaan voisi sanoa, että ideologia harvoin pystyy rikastuttamaan tai köyhdyttämään koko kieltä, vaan ainoastaan joitakin sen osa-alueita.

Otin tässä kappaleessa esille vain muutamia niistä näkökulmista, joista ideologiaa ja ideologista kielenkäyttöä voidaan tarkastella. Ideologian ja kielen suhteen ydin on se, että ideologia, kieli ja sosiaalisuus ovat erottamattomia ja jollain tapaa kaikki toistensa edellytyksiä. Ideologia ei voi myöskään olla absoluuttisesti ”väärä” tai ”oikea”, eikä aina myöskään eksplisiittinen tai opeiltaan selvä ja johdonmukainen. Kääntäjän kannalta varsinaisen ideologiakäsitteen merkitystä olennaisempia ovat kuitenkin ne asiat, joita käsittelen seuraavissa kappaleissa. Ensin esittelen käsitteen diskurssi, selvennän kielen ja yhteiskunnan välistä yhteyttä ja perustelen kriittisen diskurssianalyysin periaatteiden avulla, miksi kääntäjän on otettava tekstianalyysissään huomioon myös tekstin ulkopuoliset ja siihen vaikuttavat tekijät. Sen jälkeen käsittelen tarkemmin sitä, miten kieli pystyy ”koodaamaan” ideologiaa ja missä kielellisissä piirteissä ideologia ”näkyy”

selvimmin, jos se ylipäättään aina näkyy. Tämä vaikuttaa kääntäjän strategiavalintoihin ja yksittäisiin ratkaisuihin eritoten silloin, kun hän kääntää ”ideologiasta toiseen”.

2.1.2 Diskurssi: kielenkäyttö sosiaalisen käytännön muotona

Edellä tarkastelin kielen ja ideologian yhteyttä ja ideologisia kieliä. Ideologinen kieli heijastaa yhteiskunnan ideologiaa, yhdistää ryhmiä ja on näin ollen sosiaalisen toiminnan ehdoton edellytys. Toisin sanoen ideologinen kieli on enemmän kuin kielellisen toiminnan ”tuote”, kuten yksittäinen teksti – se on yksi esimerkki diskurssista, kielenkäytöstä osana yhteiskuntaa ja sosiaalista toimintaa. Tämä yleinen kuvaus kertoo jo sen, että diskurssi on poikkeittieteellinen ja monimutkainen ilmiö, eikä sille voida antaa yhtä ytimekästä määritelmää (van Dijk 1997b: 1). Diskurssintutkimus on kieli-, yhteiskunta- ja viestintätieteisiin liittyvä tutkimusala, joka tutkii kielenkäyttöä laajemmasta ja monipuolisemmasta näkökulmasta kuin esimerkiksi lingvistiikka, analysoiden itse kielen lisäksi muun muassa sen syntyyn ja tulkitsemiseen vaikuttavia tekijöitä. Diskurssintutkimus (tai *diskurssianalyysi* tutkimusmetodinä) osoittaa, että kieli ei ole ympäristöstään irrallinen ja ilman ulkopuolisia vaikutteita syntynyt ja kehittyvä viestintäkeino, ja toimii hyödyllisenä mallina tarkasteltaessa tekstejä ja niiden taustoja.

Diskurssilla voidaan viitata kielenkäyttöön sekä yleisessä että erityisemmässä mielessä. Faircloughin (1989: 22) mukaan diskurssilla tarkoitetaan kieltä sosiaalisen käytännön muotona, mikä tarkoittaa sitä, että kieli ei ole yhteiskunnan ulkopuolinen ilmiö, vaan prosessi, jota ohjaavat sosiaaliset ja muut kuin kielelliset ilmiöt. Van Dijk (vrt. 1997b: 2–4; 1997a: 7–8) kuvailee diskurssia verbaaliseksi vuorovaikutukseksi ja viestinnälliseksi tapahtumaksi, jossa ihmiset viestivät uskomuksiinsa, ajatuksiinsa ja tunteitaan sekä samalla *tekevät* jotakin. Diskurssi on sosiaalista toimintaa, sillä ihmisten kielenkäyttö erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa on useimmiten yhtä intentionaalista, hallittua ja tavoitteellista kuin mikä tahansa muu toiminta. Diskurssi-käsitteellä voi olla myös erityisiä merkityksiä, jotka voidaan usein päätellä vain kontekstista tai tekstiyhteydestä (ko-tekstistä). Diskurssilla voidaan tarkoittaa tiettyjä kielenkäytön sosiaalisia muotoja, kuten lääketieteellistä tai poliittista diskurssia, tai aivan konkreettisessa mielessä tietyn keskustelun tai uutisraportin kielenkäyttöä.

Diskurssi on siis paljon muutakin kuin *teksti*, sillä teksti itsessään ei ole koko prosessi, vaan *tuote* ja siksi vain yksi osa siitä sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, jonka tuloksena se syntyy. *Tekstin* lisäksi diskurssiin kuuluu kaksi muuta ulottuvuutta: *diskurssin käytäntö* eli tekstin tuottamisen ja tulkitsemisen prosessit sekä *sosiaalinen* (tai sosiokulttuurinen) *käytäntö*. Diskurssin käytäntö on ikään kuin välittäjä tekstin ja sosiaalisen käytännön välissä: ihmisten tapa tuottaa ja tulkita tekstejä riippuu sosiaalisesta käytännöstä, jonka osa

diskurssi on. Diskurssi voi olla osa sosiaalista käytäntöä monilla eri tasoilla: siinä välittömässä tilanteessa tai sosiaalisessa ympäristössä, jossa diskurssi esiintyy, tai laajemmassa organisaatiossa tai instituutiossa, jossa diskurssi on syntynyt ja kehittynyt. Diskurssia voidaan tarkastella myös suhteessa koko yhteiskuntaan. (Vrt. Fairclough 1989: 22, 24; 1995: 97–98.)

Van Dijk (vrt. 1997a: 11, 14–15; 1997b: 3, 19) korostaa diskurssianalyysissään erityisesti tekstin ja kontekstin yhteyttä. Konteksti tarkoittaa niitä sosiaalisen tilanteen piirteitä, jotka ovat järjestelmällisesti *olennaisia* diskurssin tuottamiselle tai tulkitsemiselle. Konteksti voidaan määritellä eri tasoilla aivan kuten edellä esittelemäni Faircloughin sosiaalinen käytäntö. Diskurssin *paikallisia*, ihmisten vuorovaikutusta koskevia kontekstuaalisia rajoitteita ovat esimerkiksi aika, paikka, tilanteen olosuhteet sekä etenkin osanottajat ja heidän roolinsa tilanteessa. Osanottajien sukupuoli, ikä ja vaikutusvalta ovat yleensä olennaisimpia kontekstin piirteitä, sillä ne voivat vaikuttaa esimerkiksi aiheen valintaan ja kohteliaisuusmuotojen käyttöön. Paikallisen kontekstin piirteistä osallistujien henkilökohtainen tai sosiaalisesti jaettu tieto ja uskomukset ovat ne tekijät, jotka ylipäättään mahdollistavat tekstin tuottamisen ja tulkitsemisen (vrt. s. 18, implikaatiot ja presuppositiot).

Diskurssin *globaali*, yhteiskunnallinen konteksti tarkoittaa niitä organisatorisia ja institutionaalisia toimia ja menettelyjä, joiden osa diskurssi on, kuten lainsäädäntöä, opetusta tai uutisraportointia. Globaaliin kontekstiin kuuluvat myös osanottajat, jos he ovat mukana vuorovaikutuksessa jonkin ryhmän tai instituution edustajana, kuten silloin, jos tapahtumassa on mukana miehiä ja naisia tai lapsia ja heidän opettajiaan. Van Dijkin mukaan kielenkäyttäjät eivät osallistu diskurssiin ainoastaan tekstin tuottajina tai tulkitsoijina, vaan aina myös jonkin ryhmän jäsenenä, esimerkiksi jonkin ammatin, organisaation tai kulttuurin edustajina. (Vrt. van Dijk 1997a: 3, 15; 1997b: 19.) Näin ollen osanottajat ja heidän sosiaalinen ”taustaryhmänsä” ovat osa sekä paikallista että yhteiskunnallista kontekstia ja siten yksi keskeisimmistä analyysin kohteista.

Koska diskurssi koostuu monista ulottuvuuksista, diskurssianalyysi käsittää muutakin kuin pelkän tekstianalyysin, tekstin formaalisen ja kielitieteellisen kuvauksen. Kriittisen diskurssianalyysin tavoite on lisäksi tulkita tekstin sekä tuottamis- ja tulkitsemisprosessien (diskurssin käytännön) välinen suhde sekä selittää näiden prosessien ja sosiaalisen käytännön välinen suhde. Näitä kolmea analyysiä Fairclough kutsuu nimillä *kuvaaminen*, *tulkitseminen* ja *selittäminen*. *Kuvaaminen* sisältää muun muassa tekstin sanaston, kieliopin ja tekstuaalisten rakenteiden analyysin, *tulkitseminen* kontekstin ja tekstin, kuten ilmaisujen merkitysten ja tekstin rakennetta tai itse vuorovaikutustilannetta koskevien odotusten analyysin. *Selittäminen* on se analyysin osa, joka koskee diskurssin suhdetta

yhteiskuntaan ja ideologiaan. Analyysissä voidaan tarkastella diskurssia osana sosiaalisia valtataisteluita, jolloin keskitytään diskurssin sosiaalisiin vaikutuksiin, tai tutkia diskurssin sosiaalista määräytymistä eli sitä, miten diskurssissa näkyvät aikaisemmat valtataistelut. (Fairclough 1989: 24–26, 141–144, 162–163.) Tämä näkemys korostaa sitä, että ideologinen diskurssi voi olla samalla sekä yhteiskunnallisten tapahtumien tulos että vaikutin.

On huomattava, että kielenkäyttö ei ole vain suullista, vaan myös kirjallista, ja siksi myös tekstillä tarkoitetaan sekä puhuttua että kirjoitettua tekstiä. Tekstin muoto vaikuttaa diskurssianalyysiin ainakin siinä mielessä, että puhutun tekstin tuottaminen ja tulkitseminen tapahtuvat todennäköisimmin kasvotusten, toisin sanoen samassa tilanteessa ilman aikaviivettä – tosin reaaliaikainen sähköinen viestintä on tuonut myös kirjoitettujen tekstien tuottamisen ja tulkinnan samaan tilanteeseen. Puhutun diskurssin analyysissä on myös huomioitava elekieli ja kaikki muut äänet, kuten suosionosoitukset ja nauru (van Dijk 1997b: 7). Nonverbaalinen viestintä pitää sisällään merkityksiä, jotka voivat vaikuttaa tekstin tulkintaan etenkin silloin, kun analysoitava teksti on kirjallinen, mutta alunperin suullisesti esitetty teksti, kuten tässä tutkimuksessa (ks. 4.2).

Ongelmallista analyysissä voi olla myös se, että diskurssit voivat sekoittua keskenään. Samassa sosiaalisessa tilanteessa, esimerkiksi televisiokeskustelussa, voidaan kuulla poliittista ja hallinnollista diskurssia, ja samalla myös itse haastattelu voidaan tulkita diskurssiksi, omaksi sosiaaliseksi tapahtumakseen. Vertaamalla yksilön puhetta hänen ryhmänsä puheeseen voidaan ainakin todeta, mitkä piirteet näyttäisivät olevan diskurssille tyypillisiä ja mitkä piirteet ovat kenties idiolektia tai jonkin toisen diskurssin vaikutteita. Ongelmana on kuitenkin se, että esimerkiksi lääketieteilijät eivät aina käytä lääketieteellistä diskurssia eivätkä rasistit puhu aina rasistisesti! Todennäköisesti täysin ”puhtaita” diskursseja ei usein esiinnykään, jos käsitteellä tarkoitetaan ensisijaisesti vaikkapa jonkin ammattialan diskurssia tai niinkin laajaa käsitettä kuin poliittista diskurssia. Poliitiikka sinänsä liittyy jo niin moneen yhteiskunnan osa-alueeseen, että se ei voi olla sekoittumatta muihin diskursseihin tai olla saamatta vaikutteita niistä. On selvää, että monet diskurssianalyysin ongelmat voivat syntyä jo siitä, että sen määritelmää ei käytetä yksittäisissä tutkimuksissa johdonmukaisesti. Van Dijkin (vrt. 1997b: 4–5) mukaan pitäisikin ehkä tehdä ero yksinkertaisten ja yhdistettyjen diskurssien välillä tai puhua diskursseista ja diskurssikomplekseista erikseen. Hän ottaa esille myös vaikeuden rajata diskurssi ajallisesti. Esimerkiksi oikeudenkäynti voi kestää taukojen vuoksi useita päiviä, jolloin myös konteksti muuttuu olennaisesti, koska aika ja osanottajat vaihtuvat. Näin ajatellen eri päivien istuntoja tulisi tarkastella erillisinä diskursseina, vaikka diskurssin globaali konteksti olisikin sama.

Faircloughin (1989: 11, 24–25; 1995: 82) mukaan diskurssin käytännöt, siis tekstin tuottaminen ja tulkitseminen, ovat ideologisia siinä mielessä, että ne joko ylläpitävät tai heikentävät vallitsevia valtasuhteita. Valtasuhteisiin voivat vaikuttaa diskurssin käytännöt missä tahansa diskurssissa, jopa tieteellisessä tai teoreettisessa diskurssissa. Diskurssin käytäntöjen taustalla on sosiaalisten olosuhteiden muovaama ”kielivaranto”, jota Fairclough kutsuu nimellä *members’ resources* (MR). Tämä varanto sisältää ihmisten pitkäkestoiseen muistiin varastoituneita joko kielellisiä tai ei-kielellisiä rakenteita, eräänlaisia prototyyppejä, joiden avulla ihminen päätyy tiettyyn tulkintaan jostakin sanasta, ilmaisusta tms. Kielivaranto on kognitiivinen, mutta myös sosiaalinen, sillä se on syntynyt sosiaalisista suhteista ja taisteluista ja välittyy eteenpäin sosiaalisesti. Ihmiset käyttävät kielivarantoaan tuottaessaan ja tulkitessaan tekstejä, mikä taas vaikuttaa siihen, miten tekstejä vastedes tuotetaan ja tulkitaan.

Vaikka kaikki diskurssityypit ovat periaatteessa ainakin jossakin määrin alttiita ideologian vaikutuksille, kaikki diskurssit eivät kuitenkaan ole samassa määrin ideologisia. Esimerkiksi mainonnan diskurssi on helppo osoittaa ideologisemmaksi kuin luonnontieteiden diskurssi. (Fairclough 1995: 82.) Tämä johtuu siitä, että tavallisesti luonnontieteiden diskurssin tarkoitus ei ole manipuloida ihmisten tunteita, vaan vakuuttaa tosiasioilla, mikä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että luonnontieteellinenkään diskurssi olisi puolueetonta tai ”neutraalia” (vrt. 2.1.3). Tavallista ideologisemmalta diskurssi saattaa vaikuttaa myös silloin, kun se on osa sosiaalista käytäntöä koko yhteiskunnan tasolla ja näkyy ja kuuluu laajemmalla alueella kuin esimerkiksi vain yksittäisen organisaation sisällä. Natsi-Saksan kansallissosialistinen diskurssi vaikutti erityisen ideologiselta, koska se oli kehittynyt sellaisessa sosiaalisessa instituutiossa, joka kattoi lopulta koko yhteiskunnan (ks. 2.2).

Kansallissosialistinen diskurssi oli ennen kaikkea yhteiskunnallisen kehityksen tulos, ideologiansa ”näköinen” diskurssi, mutta diskurssi voi olla myös yhteiskunnallinen vaikutin. Kun diskurssi katkaisee jatkuvan dominoinnin kierteen, toisin sanoen poikkeaa dominoivasta diskurssista ja ottaa siten selvän kannan dominoivaa ideologiaa vastaan, se on emansipoivaa. Emansipoivassa diskurssissa on kaksi näkökulmaa: ensinnäkin se ei vie valtaa toisilta ja kunnioittaa ihmisiä, *joista* ja *joille* puhumme ja kirjoitamme. Toisaalta se estää vallan viemisen itse kielenkäyttäjiltä ja heidän ryhmiltään, on toisin sanoen uskollinen heidän tarpeilleen, kun he tarvitsevat emansipaatiota ja emansipoivaa diskurssia. Ihminen ei kuitenkaan kaipaa emansipaatiota kaikissa tilanteissa, sillä tuskin kukaan on sorretussa asemassa *kaikissa* sosiaalisissa rooleissaan, kuten sukupuolen, uskonnon, ihonvärin tai lukutaitonsa suhteen. Emansipoiva diskurssi on siis toisaalta vastuuntuntoista ja muita kunnioittavaa kielenkäyttöä ja toisaalta taas voimattomien ryhmien keino ajaa omaa etuaan

ja säilyttää identiteettinsä, osallistumista taisteluun suurempien vapauksien sekä demokraattisen ja oikeudenmukaisen yhteiskunnan puolesta. (Vrt. Janks & Ivanič 1992.)

Koska yhdellä ihmisellä on erilaisten roolien lisäksi monia erilaisia ideologioita, tuskin kukaan on jokaisen ideologiansa suhteen altavastaja tai vähemmistön edustaja. Yksilö voi olla sekä demokratian että feminismin kannattaja, mutta näistä kahdesta ideologiasta vain feminismi näkyy tietoisina dominoivasta diskurssista ja sen normeista poikkeavina ratkaisuinä yksilön kielenkäytössä. Emansipoivaa diskurssia on esimerkiksi 1970-luvulla Yhdysvalloissa alkunsa saaneen *political correctness* -ideologian mukainen kielenkäyttö, jonka ylin normi on olla loukkaamatta minkäänlaisia vähemmistöjä (vrt. Cameron 1995: 116–118). Kielenkäytön normien rikkominen on ideologialle tehokas ase, mutta jos normeista poiketaan liikaa, emansipoivan diskurssin vaikutus voi olla ideologialle päinvastainenkin. (Normeista lisää kappaleessa 3.1.2.)

2.1.3 Miten kieli koodaa ideologiaa?

Ihmiset uskovat heidän arvomaailmansa ja asenteensa näkyvän ennen kaikkea siinä, *mistä asioista* he puhuvat tai kirjoittavat, toisin sanoen heidän valitsemistaan aiheista, sisällöstä. Koska kieli on käyttäjänsä kannanotto, ideologia voi näkyä muissakin kielellisissä valinnoissa. Kaikki kielelliset rakenteet voivat periaatteessa koodata uskomus- ja arvojärjestelmiä, niin fonologiset, syntaktiset, leksikaaliset, semanttiset, pragmaattiset kuin tekstuaalisetkin rakenteet, tosin jotkin näistä rakenteista ovat ideologisesti merkityksellisempiä kuin toiset (Fowler 1991: 67). Tässä kappaleessa käsittelen pääpiirteissään, miten kieli koodaa ideologisia merkityksiä ja missä kielen piirteissä ideologia ”näky” parhaiten.

Rakenteiden ideologisuus on yhteydessä sen sisältämiin merkityksiin. Thompsonin (1984: 35) mukaan ideologian tutkiminen on ennen kaikkea *merkitysten tutkimista*, sillä merkitys on se kielen ulottuvuus, jonka ideologia ottaa käyttöönsä ja jonka avulla se ylläpitää valta-asemaansa. Fairclough (1989: 93–95) korostaa, että sanojen merkitykset ovat osa ”tervettä järkeä”, siis luonnollistunutta ideologiaa. Luonnollistuneet merkitykset eivät vaikuta ideologisilta, sillä ne rinnastetaan usein sanakirjoissa annettuihin ”neutraaleihin” ja yleisesti hyväksytyihin vakiomerkityksiin. Vakiintunut merkitys on kuitenkin syntynyt vallan vaikutuksesta ja osoittaa jonkin ideologian dominanssia.⁵

Merkitys on monikerroksinen ja muuttuva ilmiö, johon vaikuttaa yhtä paljon sen tuottamisen kuin tulkitsemisenkin olosuhteet. Tämä tarkoittaa sitä, että ideologiaa ei voi suoraan ”lukea” tekstistä, vaan sen ymmärtämiseksi on tutkittava sekä tuottamisen että

⁵Poikkeuksiakin tietysti on, kuten esimerkiksi sana *nenä*, jonka merkitys ei ole ideologisesti kiistanalainen tai muuttuva. Kehon osien merkitykset ovat ikään kuin luonnostaan luonnollistuneita. (Fairclough 1989: 95.)

tulkittamisen sosiaalis-historiallisia olosuhteita. (Vrt. Thompson 1984: 65–66; Fairclough 1992: 88–89.) Toisin sanoen kielellisen muodon ja merkityksen suhde ei ole vakio – muoto saa merkityksensä vasta kontekstissaan (Fowler 1991: 99). Ideologian ja merkityksen yhteys on selvä: merkitykset syntyvät tulkinnoista, ja tulkintoihin vaikuttaa kielenkäyttäjän tiedon taso ja ideologia. Siksi merkitykset vaihtelevat eri ideologioissa ja myös sosiaalisissa murteissa. Ideologian näkyvyys diskurssin eri tasoilla taas riippuu niiden kyvystä ilmaista ideologisia merkityksiä.

Merkitysten muuttumattomuuden rinnalla toinen yleinen oletus on, että merkitykset ovat vain *sanojen merkityksiä* ja että tekstin ideologisuus olisi näin ollen sen sisällössä⁶, ei muodossa. Sisältöä ja muotoa ei kuitenkaan voida erottaa toisistaan, koska ideologinen merkitys ei ole vain sanojen, etenkin substantiivien, leksikaalinen merkitys – siihen kuuluvat myös presuppositiot, implikaatiot, metaforat, koherenssi ja kaikki muut merkityksen aspektit. (Vrt. Fairclough 1989: 93; 1992: 89; 1995: 74.) Vaikka edellä mainituista koherenssi ei aluksi tuntuisi tärkeältä ideologian rakentajalta, se on kuitenkin yksi tärkeimmistä tekstin merkityksen osista. Koherenssi tekee diskurssista merkityksellisen, järkevän, koska se erottaa tämän joukosta mielivaltaisesti yhdistettyjä virkkeitä. Koherenssia on mikro- ja makrotasolla, eli tekstistä voidaan tutkia esimerkiksi propositioiden⁷ merkityssuhteita ja peräkkäisten virkkeiden liittymistä toisiinsa sekä koko diskurssin merkitystä, kuten aihetta, teemaa ja tärkeintä informaatiota. (Vrt. van Dijk 1997b: 9–10.)

On tietysti selvää, että kielen ideologisuus on näkyvintä silloin, kun kielenkäyttäjä ilmaisee ideologiansa suoraan ja yksiselitteisesti ja valitsee kantaansa tukevia ja tehokkaita sanoja, kuten on tavallista poliittisissa puheissa tai mielipidekirjoituksissa. Kielen ideologisuus on silloin *eksplisiittistä*, selvästi esillä ja jokaisen havaittavissa (Heikkinen 1999: 100). Koska ideologisia merkityksiä voi sisältyä myös muualle kuin sanojen merkityksiin, arkikielisesti ”sisältöön”, on oikeastaan harhaanjohtavaa puhua vain ideologian näkyvyydestä. Kriittinen lukija ottaa huomioon myös sen mahdollisuuden, että ideologia voi olla tekstissä näkymätöntä tai ainakin vaikeasti havaittavaa. Täysin puolueettomilta ja neutraaleiltakin vaikuttavat tekstit tarkastelevat asioita ja asiantiloja jostakin näkökulmasta ja ovat väistämättä ideologisia ja kantaa ottavia, myös perinteisesti puolueettomina pidetyt journalistiset tekstit. Koska lehtitekstien näkymätön manipulointi on niin yleistä, tekstien ideologisuus on ollut keskeinen tutkimuskohde etenkin journalistiikassa (mm. Fairclough ja Fowler).

⁶ Arkikielessä (ja myös yhteiskuntatieteissä) *sisällöllä* tarkoitetaan usein jonkin diskurssin merkitystä tai sen sisältämää tietoa (van Dijk 1997b: 9), ja siksi sisältö rinnastetaan usein sanojen merkitykseen.

⁷ Propositiot ovat pienimpiä kielen ja ajattelun ja semanttisia yksiköitä, joilla voidaan ilmaista asioita ja jotka voidaan osoittaa tosiksi tai epätosiksi. Propositiot ilmaistaan tavallisesti yhdessä virkkeessä tai lauseessa. (Van Dijk 1988: 31.)

Ideologiakäsitteen määritelmien yhteydessä otin esille Faircloughin käsityksen ideologian vaikutuksesta. Hänen mukaansa ideologia toimii tehokkaimmin, kun se on mahdollisimman näkymätön (1989: 85). Ideologia ei ole aina eksplisiittistä; se ei ”näy” tekstin sisällöstä, eikä sitä sanota ”ääneen”. Kirjoittajan tai puhujan asenteesta ja ideologiasta voi päätellä paljon pelkästään kielen formaalisten piirteiden avulla sekä tarkastelemalla kielenkäyttäjän suhtautumista omaan sanottavaansa, toisin sanoen niitä asioita, joita hän tuntuu pitävän itsestään selvinä tai joiden hän olettaa olevan vastaanottajalleen itsestään selviä. Näiden piirteiden sisältämä ideologia on *implisiittistä*. Implisiittinen ideologia on ”rivien välissä” ja vaatii enemmän tulkintaa, päättelyä ja tietämystä, mutta sen etuna on kuitenkin se, että suoraan sanomatta jätetyt tai jääneet asiat herättävät vähemmän vastaväitteitä kuin suoraan sanotut (Heikkinen 1999: 100–101). ”Näkymättömien” merkitysten avulla tekstin tuottaja voi esittää tekstin vastaanottajalle ideologisia propositioita, joiden totuusarvo vaikuttaa kiistattomalta. Ne antavat tekstin tuottajalle mahdollisuuden ilmaista käsityksensä epäsuorasti ja etenkin esittää tietyt uskomukset itsestään selvinä, vaikka niin ei olisikaan. (Van Dijk 1995: 273.)

Näin tekstissä piileksivät ideologiset merkitykset ja väitteet ohjaavat vastaanottajien ajattelua salakavalasti tiettyyn suuntaan ja tekevät heidät alttiiksi ideologian vaikutuksille. Merkitykset ovat kullekin kielenkäyttäjälle eriasteisesti eksplisiittisiä tai implisiittisiä, sillä jokainen tulkitsee tekstejä omalla tavallaan. Implikoitujen merkitysten tulkinnan mahdollistavat viestintäkumppaneiden yhteinen tieto kielen merkityksistä tai yleisemmin heidän yhteinen tietonsa ja erityisesti vastaanottajan tieto itse puhujasta (van Dijk 1995: 268). Tulkintatapaan – ja ylipäätään siihen, että ideologia havaitaan tekstistä – vaikuttavat kaikki kontekstiin liittyvät tekijät, ennen kaikkea kielenkäyttäjän ideologia ja kulttuuri ja näihin pohjautuvat odotukset ja normit koskien viestintää ja kielenkäyttöä.

Implisiittisiä merkityksiä sisältyy *implikaatioihin* ja *presuppositioihin*. *Implikaatiot* voivat perustua käsitteelliseen tietoon tai empiirisiin tosiasioihin. Kun henkilöstä esimerkiksi käytetään sanaa *poikamies*, sana implikoi merkityksensä kautta, että kuvattava henkilö ei ole naimisissa. Tätä merkitysten suhdetta kutsutaan myös *sisällymiseksi*, koska merkitys *poikamies* sisältää merkityksen *naimaton*. Jos taas luemme uutisotsikosta ”*Mies hyppäsi stadionin tornista*”, voimme faktatietomme perusteella päätellä otsikon implikoivan, että mies todennäköisesti kuoli. (Vrt. van Dijk 1988: 62–63; 1995: 268–269, 273.) *Presuppositiot* ovat propositioita, joita tekstin tuottaja pitää vakiintuneina tai jo itsestään selvinä ja tunnettuina tosiasioina. Usein ne ilmaistaan että-lauseissa: esimerkiksi virke ”*En tiennyt, että tulit kotiin jo eilen.*” presupponoi proposition ”*tulit kotiin jo eilen.*” (vrt. Fairclough 1992: 120–121)

Karkeasti sanottuna implikaatiot ovat siis asioita, jotka voidaan päätellä jostakin ilmaisusta, ja presuppositiot edellytyksiä tai ehtoja, joiden on täytyttävä, jotta tiettyä ilmaisua voisi käyttää. Edelliset esimerkit implikaatioista ja presuppositioista osoittavat, että niitä sisältyy yksinkertaisiin lauseisiin ja että niiden tarkoitus ei ole välttämättä manipuloida lukijaa mitenkään. Jonkinlaista manipulaatiota sisältyy kuitenkin jokaiseen tekstiin, jos ajatellaan, että manipulaatiota on myös tekstin vastaanottajaan vaikuttaminen siinä toivossa, että hän alkaa kannattaa puhujan ja kirjoittajan ajatuksia tai ideologiaa. En tarkastele tässä työssä kielellistä manipulaatiota omana kokonaisuutenaan, koska se liittyy aina jollakin tavalla ihmisten kanssakäymiseen ja sen tavoitteisiin ja siten luonnollisesti myös kielenkäyttöön. Implisiittiset merkitykset manipuloivat vahvemmin kuin eksplisiittiset, sillä silloin tekstin lähettäjän intentiot eivät paljastu vastaanottajalle. Tässä työssä manipulointia voisi olla esimerkiksi se, että presupponoisin tutkimuksen loppuosassa alkusivuilla esittämiäni propositioita ikään kuin ne olisivat ainoa ”totuus”. Itse asiassa väitteilleni esittämät perustelut eivät ole aina objektiivisia ”tosiasioita”, vaan omia käsityksiäni, joita ovat manipuloineet toisten ihmisten ja tutkijoiden esittämät näkemykset ja ”tosiasiat”. Intentioni tämän työn suhteen ovat kuitenkin suhteellisen viattomia!

Aikaisemmat yksinkertaiset esimerkit osoittavat sen, että implisiittisiä merkityksiä voidaan piilottaa tekstiin niin paljon, että ne voivat vaikuttaa lukijaan ideologisesti. Muutaman lauseen analysointi osoittaa, että yksittäisistäkin virkkeistä voi löytyä paljon ideologiaa implikaatioita ja presuppositioita ja että tekstin tuottajan intentiotkaan eivät aina ole niin viattomia. Seuraavat esimerkit ovat peräisin tämän työn tutkimusaineiston lähdetekstistä, Hitlerin puheesta *Der Führer antwortet Roosevelt* (1939a). Lause ”*Die Milliarden deutscher Ersparnisse aus langen Friedensjahren in Gold und Devisen wurden uns abgepreßt und weggenommen.*” (60) presupponoi, että Saksalla oli miljardien arvosta kultaa ja valuuttoja. Presuppositio sisältyy tässä määräisen artikkelin *die* eksistentiaaliseen merkitykseen, toisin sanoen siihen, että se presupponoi jonkin asian olemassaoloa (Fairclough 1992: 120). Lause ”*Ich darf noch einmal feststellen, daß ich -- drittens nicht wüßte, für welchen Zweck ich überhaupt einen Krieg führen sollte.*” (45) presupponoi, että Hitler ei sotinut sillä hetkellä. Lause implikoi, että jokin taho on epäillyt hänen suunnittelevan sodan aloittamista tai että hän on itse huolestunut tavoitteidensa selviämisestä ja joutuu siksi vakuuttelemaan rauhantahtoisuuttaan. Negaatioon, edellä proposition ”minun ei tarvitse käydä sotaa”, sisältyy erityinen intertekstuaalinen presuppositio, jonka tarkoitus on kieltää muissa teksteissä esitetty propositio (Fairclough 1992: 121–122). Jos kielellinen analysointi unohdetaan hetkeksi, edellinen lause osoittaa myös sen, kuinka hätkähdyttävän tehokasta kielellinen manipulointi voi olla: Hitler piti puheensa noin viisi kuukautta ennen toisen maailmansodan alkua.

Ideologisia merkityksiä voi sisältyä myös *ironiaan*. Ilmaisua on ironinen, jos vastaanottaja osaa tulkita sen oikein eli ymmärtää, että puhuja ei todella tarkoita sitä, mitä hän sanoo. Ironia ilmenee usein merkityksen ja tilannekontekstin ristiriitaisuudesta, puhujan äänen-sävystä tai lainausmerkkien käytöstä. Vastaanottaja voi tulkita jonkin ilmaisun ironiseksi myös siitä, että se on ristiriidassa puhujan ideologian kanssa. (Fairclough 1992: 123.) Lainausmerkkien käyttö ja sanan ”*sogenannt*” liittäminen käsitteiden eteen oli kansallis-sosialismissa yleinen ironisoinnin keino (Dieckmann 1964: 131). Ironia on tehokas diskriminoinnin keino, sillä sen avulla ihmisiä tai ryhmiä voidaan tehdä naurunalaiseksi. Tästäkin löytyy yksi havainnollistava esimerkki tämän työn aineistosta. Äänenpainolla lienee ollut suuri merkitys, kun Hitler tokaisi seuraavasti kritisoidessaan Yhdysvaltoja valheellisista väitteistä koskien Saksan sotasuunnitelmia: ”*Der erste Erfolg ist -- die Verbreitung einer nervösen Hysterie, die im Lande der unbegrenzten Möglichkeiten zur Zeit bereits die Landung von Mars-Bewohnern für möglich hält.*” (1939a: 39). Iva ja pilkka olivatkin Hitlerin pääaseita tässä puheessa, ja monia hänen lausumiaan seurasi vahingon-iloinen nauru valtiomiesten riveistä (vrt. Hoggan 1966: 498–499; lisää puheesta s. 60).

Tekstin tuottajan asenteet ja ideologia tulevat ilmi myös tekstin *modaalisuudesta* ja *transitiivisuudesta* (Fairclough 1992: 158–162; Fowler 1991: 70–80, 85–90). Tekstin modaalisuus tarkoittaa sen tuottajan suhtautumista sanottavaansa, esimerkiksi sen totuus-arvoon, välttämättömyyteen ja hyväksyttävyyteen. Kielenkäyttäjän ”kommentoi” sanotta-vaansa käyttämällä muun muassa modaalisia apuverbejä (*voida, saattaa, täytyy...*) tai adverbeja, kuten *ehkä, luultavasti, ilmeisesti* ja *todennäköisesti*, sekä osoittamalla epäröintiä monin eri tavoin, kuten konditionaalien tai adjektiivien käytöllä (*Sanoisin, että..., On mahdollista, että...*). (Vrt. Fairclough 1992: 158–159; Fowler 1991: 85–87.) Ideologisuus näkyy tekstissä usein kategorisena modaalisuutena, tekstin tuottajan ehdottomana ja mustavalkoisena suhtautumisena sanottavaansa. Edellä mainitsemassani Hitlerin puheessa (1939a) ei esiinny juurikaan sellaisia sanoja tai ilmaisuja, jotka osoittaisivat Hitlerin epäröintiä tai asettaisivat hänen väitteensä kyseenalaisiksi. Konditionaalia esiintyy jonkin verran, mutta esimerkiksi sanaa *glauben* Hitler tuntuu käyttävän vain merkityksessä *uskoa*, ei *luulla* (esim. 41, 45).

Kategorista modaalisuutta ilmaisevat myös olla-predikaattien ja tekemistä ilmaisevien predikaattien määrä. Viholliskuvat syntyvät kuvaamalla sitä, mitä vihollinen *on* ja mitä se *tekee* tai *on tehnyt*. (Vrt. Pasierbky 1983: 87–99.) Hitlerin puheessa (1939a) esitetään useita ehdottomia väitteitä vihollisista, kuten ”*Tatsächlich haben -- diese demokratischen Friedensdiktatoren -- die Weltwirtschaft gründlich zerstört.*” (8). Lisäksi puheen useat eksistentiaaliverbit (*es existiert, es gibt, es gibt keine, es ist, es ist gewesen, ist geworden*

jne.) korostavat Hitlerin itsevarmuutta, samoin kuin usein toistuvat ilmaisut ”*Ich lasse keinen Zweifel/keine Unklarheit darüber, daß --.*” (23, 29).

Perinteisesti kieliopissa *transitiivisuudella* tarkoitetaan sitä, voiko jokin tietty verbi saada objektin vai ei. Laajemmin transitiivisuutta ovat lauseissa kuvatut prosessit ja lauseiden elementtien osallisuus näihin prosesseihin, esimerkiksi se, kuka tai mikä on lauseessa toimija ja mikä tekemisen kohde. Verbien transitiivisuus vaikuttaa tosin tekstin transitiivisuuteen, mutta sen lisäksi myös aktiivi-, passiivi- sekä nominaalimuotojen käyttö. Koska vaihtoehtoja on monia, kielenkäyttäjän valinnat ovat ideologisia. (Vrt. Fairclough 1989: 120–125, 1992: 177–185; Fowler 1991: 70–80.) Intransitiivisten verbien käyttö transitiivisten sijaan voi merkitä esimerkiksi sitä, että kirjoittaja haluaa esittää asian myönteisemmässä valossa (Fairclough 1995: 75). Esimerkkinä tästä käytän kahta kuvitteellista sanomalehden otsikkoa: kun ”laatulehti” otsikoi uutisensa *Mies kuoli kirveeniskuun*, skandaalinhaluisempi lehti saattaisi käyttää otsikoita *Mies tapettiin kirveellä* tai *Vaimo tappoi miehensä kirveellä*. Ideologisimmalta näistä kolmesta otsikosta vaikuttaa viimeinen: aktiivimuodon valinta siirtää lukijan huomion lauseen toimijaan, agenttiin, jonka vastuulle tapahtunut surmatyö pistetään. Passiivilauseessa tekijä on häivytetty. Toinen lause on ideologisempi kuin ensimmäinen, sillä sen transitiivinen verbi *tappaa* antaa lukijalle tapauksesta konkreettisemmän ja raaemman kuvan. (Vrt. Fowler 1991: 78.)

Verbin nominalisoiminen häivyttää myös agentin, ja joskus myös tekemisen kohteen, kuten lääkärin tarkastuksista puhuttaessa sana *tutkiminen*. Nominalisoiminen tekee dynaamisista verbeistä staattisia ja konkreettisista asioista abstrakteja. (Fairclough 1992: 182–183.) Tässä mielessä nominaalimuodot vaikuttavat etäännyttävästi ja ihmisistä puhuttaessa jopa dehumanisoivat tekemisen kohteen. Tämä vaikutus suojelee agenttia ja oikeuttaa hänen toimensa (vrt. sana *Beseitigung*, s. 34). Vastaanottajan tietoisessa manipuloinnissa muodon valinnalla voidaan joko korostaa tai häivyttää asioiden negatiivisia mielleyhtymiä tai jonkin ryhmän merkitystä yhteiskunnallisena toimijana, tehdä ihmisistä joko syyllisiä tai uhreja, aktiivisia tai passiivisia.

Edellä käsittelin tärkeimpiä niistä ideologisia merkityksistä, jotka ovat enemmän tai vähemmän implisiittisiä tekstin lukijan tulkinnasta, tiedon tasosta ja päättelykyvystä riippuen. Yhteistä näille merkityksille on, että ne eivät sisälly yksittäisiin sanoihin ja että niitä voidaan usein tulkita vain leksikaalisessa kontekstissaan, kuten esimerkiksi presuppositioita vain lause- tai virketasolla. Sanat voivat sitä vastoin sisältää jo itsessään jonkin arvotuksen, ne voivat olla yksinäänkin ideologisia. Jos taas jotakin sanaa käytetään monessa eri ideologiassa, sen merkitys vaihtelee kulttuuri- ja ideologiakontekstin mukaan. Sanan merkitys on tällöin tavallisimmin dominoivan ideologian sille antama merkitys.

Näistä syistä voidaan sanoa, että sanasto koodaa ideologiaa eksplisiittisemmin kuin muut kielen rakenteet.

Aikaisemmin korostui ideologian merkitys ryhmää yhdistävänä tekijänä ja sen vaikutus ryhmän käyttämään kieleen. Näin kieli, oli kyseessä sitten diskurssi tai maantieteellinen tai sosiaalinen murre, identifioi puhujan jonkin ryhmän jäseneksi ja kohottaa ryhmän yhteishenkeä sille yhteisten ja tuttujen piirteiden ansiosta. Yhdistävä tekijä voi olla esimerkiksi aksentti tai murre sanat. Dieckmannin (1969: 31–32; 1981: 50, 52–53) mukaan ideologia-kielissä [ideologisissa diskursseissa] ihmisiä yhdistävä tekijä on juuri erityinen sanasto ja kuvattavan asian kontekstista opittu tyypillinen arvotus – etenkin jos kyseessä on sana, jota käytetään monissa eri ideologia-kielissä. Kieli heijastaa yhteiskunnan tai jonkin sen ryhmän normeja ja välittää sanojen sisältämien tunteiden ja arvokäsitysten kautta, mitkä sanat kuvaavat jotakin hyvää tai pahaa, kaunista tai rumaa, miellyttävää tai epämiellyttävää. Ihmiset eivät siis opi ainoastaan sanojen käsitteellisiä merkityksiä, vaan myös sen, miten kuvailtavaan asiaan tulisi suhtautua, ja sisäistävät sosiaalisesti ryhmänsä arvokäsitykset ja -hierarkiat.

Ideologisia sanoja ovat etenkin nimitykset sosiaalisille, oikeudellisille, tieteellisille ja kulttuurisille instituutioille, toisin sanoen yhteiskunnan instituutorakenteelle ja sitä vastaville ideologisille ajatuksille (Dieckmann 1981: 49). Sana voi siis olla ideologinen jo siitä syystä, että se on ylipäätään olemassa, kuten saksankielisistä sanoista kommunismin synnyttämä sana *Kolchose* tai kansallissosialistinen termi *Gauleiter*. Samojen sanojen käsitteellinen merkitys ja arvotus voi kuitenkin vaihdella ideologisten lähtökohtien ja kontekstien mukaan. Dieckmannin (mt. 50) mukaan sekä Itä- että Länsi-Saksassa käytettiin sanaa *Kommunismus* samassa käsitteellisessä merkityksessä, mutta sen ideologinen arvotus oli maissa erilainen. Sanoilla *Demokratie* ja *Diktatur* oli taas kussakin maassa erilaiset käsitteelliset merkitykset, mutta vain ensin mainitun sanan arvotus oli kummassakin maassa samanlainen, myönteinen. Sanan merkitys ei siis koostu ideologisessa kontekstissa vain sen *denotatiivisesta* eli viittaavasta merkityksestä, vaan siihen kuuluvat myös joko kulttuurista tai kielenkäyttäjistä lähtöisin olevat *assosiatiiviset merkitykset* eli liitännäismerkitykset, joita ovat esimerkiksi *konnotatiiviset merkitykset* eli sivumerkitykset, kuten sanan tarkoitteeseen liitetyt kielteiset ja myönteiset ominaisuudet, ja *affektiiviset merkitykset* eli tunnesävyt, jotka ilmaisevat kielenkäyttäjän tuntemuksia tarkoitetta kohtaan (vrt. *vaimo, eukko, muija*) (Kangasniemi 1997: 12–13). Liitännäismerkitysten vuoksi sekä kapitalistiset että kommunistiset järjestelmät voivat kutsua itseään demokratioiksi (vrt. Jackson 1988: 58–60).

Juuri sana *demokratia*, samoin kuin *vapaus*, *rauha*, *aseistariisunta* tai *itsenäisyys*, ovat käytössä monissa ideologioissa, sillä niiden arvotus on useimmissa yhteyksissä myönteinen ja niillä on hyvä mainosarvo julkisuudessa. Näin ideologiat voivat vaientaa vastustajiensa arvostelun. Ideologiat voivat myös hyödyntää tällaisten sanojen monimerkityksisyyttä ja valita niiden merkityksen tilanteen ja oman etunsa mukaisesti. Usein yksi sanan mahdollisista merkityksistä tai määritelmistä absolutisoidaan ja osoitetaan ainoaksi oikeaksi, jotta toisinajattelijoilla ei olisi mahdollisuutta käyttää sanaa heidän omassa merkityksessään. (Dieckmann 1964: 118, 123, 154–155.). Tekstin moniselitteisyys tai epäselvyys voi siis olla myös tietoinen ideologinen ratkaisu (vrt. s. 33–34).

Sanan ideologiseen käyttöön liittyy aina jossakin määrin merkityksenmuutos. Merkityksenmuutokset ovat joko *loogisia* tai *psykologisia*. Loogisia merkityksenmuutoksia ovat merkityksen, oikeammin sanan viittausalan *laajentuminen* (väljeneminen), *supistuminen* (tiukentuminen) tai *siirtyminen*. Merkityksen laajentuminen tarkoittaa sitä, että sanan merkityksestä katoaa yksi tai useampi piirre tai että merkitys muuttuu epätarkemmaksi, niin että sanalla on aikaisempaa vähemmän sisältöä. Merkityksen supistuminen tarkoittaa taas sitä, että sanan merkitys kasvaa yhdellä tai useammalla piirteellä tai tarkentuu, niin että sanalla on aikaisempaa enemmän sisältöä. Merkityksen laajentuessa tai supistuessa sanan vanha merkitys säilyy ainakin osittain. Kun näin ei ole, puhutaan merkityksen siirtymisestä. Merkityksenmuutosten psykologinen jaottelu perustuu sanojen vanhojen ja uusien merkitysten assosiativiseen yhteyteen. Yleistä on muun muassa sanan merkityksen *abstraktistuminen* tai sen kehitys metaforisen käytön kautta sekä *pejoratiivistuminen* (arvonalennus) tai *melioratiivistuminen* (arvonnousu). (Vrt. Itkonen 1966: 373–385; Kangasniemi 1997: 74–83.)

Ideologiset merkityksenmuutokset ovat usein psykologisia. Tavallisinta lienee, että sanaa aletaan käyttää kuvainnollisessa merkityksessä tai että sen arvotus muuttuu myönteisestä kielteiseen tai toisinpäin. Esimerkkeinä sanan merkityksen muuttumisesta kielteisestä myönteiseen ovat sanat *fanatisch* ja *brutal*, joilla kansallissosialistit viittasivat tavallisuudesta poiketen määrätietoiseen ja urhoolliseen toimintaan. Sanoja *Demokratie* ja *demokratisch* käytettiin Kolmannessa valtakunnassa taas ainoastaan negatiivisessa, jopa halventavassa merkityksessä (vrt. s. 28).

Kielen sanasto ei ole järjestämätön luettelo yksittäisiä sanoja, vaan se koostuu sanojen muodostamista joukoista, jotka liittyvät merkitysjärjestelmiin. Sanan merkitys riippuu paljolti sen suhteesta toisiin sanoihin. (Fairclough 1989: 94.) Siksi sanan merkitys määritelläänkin usein toisten sanojen merkityksen avulla: sana voi olla esimerkiksi toisen sanan *synonyymi*, *antonyymi* (astevastakohta, esim. *pitkä* – *lyhyt*), *komplementaarinen*

vastakohta (lajivastakohta, esim. *nainen – mies*), *hyponyymi* tai *hyperonyymi* (ala- tai yläkäsite, esim. *talitiainen – lintu*) tai *meronyymi* tai *holonyymi* (osa-kokonaisuussuhde, esim. *sormi – käsi*). (Vrt. Kangasniemi 1997: 42–65.) Sanan ideologinen sisältö ei siis ole tavallisesti ”luettavissa” yksittäisestä sanasta, vaan se on riippuvainen sanan asemasta ideologisessa merkitysjärjestelmässä. Dieckmannin (1969: 31) mukaan *yksittäisen* sanan merkityksen ideologisuus on havaittavissa vain sellaisista sanoista, joiden merkitys sisältyy sanaan itseensä, toisin sanoen joista sanan näkökulma kuvattavaan asiaan tulee ilmi ilman leksikaalista kontekstia. Näin ollen esimerkiksi sanat *Heimatvertriebener*⁸ (*vertreiben*: ajaa pois, pakottaa lähtemään) tai *Staatsmaschine* ovat yksinäänkin ideologisia, mutta sanat *Frieden* tai *Freiheit* eivät. Yleensä sanojen ideologisuus ilmenee vasta niille läheisten tai vastakohtaisten käsitteiden rinnalla.

Sanaston tehtävä on kaiken kaikkiaan esittää maailma jollekin tietylle kulttuurille sen ideologisten tarpeiden mukaisesti. Tiettyjen sanojen tai tietyn aihealueen termien yleisyys tekstissä osoittaa, että sanojen kuvaamat asiat ovat tärkeitä tai keskeisiä yhteiskunnan ideologiassa. Sanasto siis heijastaa sosiaalisesti ja ideologisesti erilaisia kokemuksia. Sanasto myös selventää maailmankuvaamme nimeämällä ja kategorisoimalla erilaisia käsiteryhmiä, toisin sanoen ilmiöitä ja ihmisiä. Kategorisointia voidaan hyödyntää diskriminoinnin keinona: kategoriat yhdistetään tiettyihin ominaisuuksiin tai käyttäytymiseen, jolloin ihmisiä ei ajatella enää yksilöinä, vaan ryhmän jäseninä. Ryhmän nimeäminen on merkki sen erillisyydestä ja voi johtaa stereotyyppien syntymiseen. Me puhumme esimerkiksi *maahanmuuttajista* ja *maastamuuttajista*, mutta nimitys aina maassa asuneille ”tavallisille” kansalaisille puuttuu. (Vrt. Fowler 1991: 82–84, 92–94.)

Fowler (1991: 85, 96) mainitsee vielä *ylinimeämisen*, jonka seurauksena jollekin asialle on olemassa lukuisia synonyymien tapaan käytettyjä sanoja tai termejä. Ylinimetyt asiat tai ihmiset katsotaan jonkin ideologian piirissä erityisen kiinnostaviksi tai ongelmallisiksi, kuten juutalaiset tai demokraatit natsi-Saksassa (vrt. s. 28, 4.5.2.1). *Uudelleennimeäminen* taas tarkoittaa Hallidayn (1978: 165–166) mukaan uusien termien keksimistä vaihtoehtoiksi jo olemassa oleville termeille. Ryhmät, etenkin alakulttuurit, nimeävät uudelleen usein sellaisia asioita, jotka kuvaavat niiden keskeisintä toimintaa ja jotka erottavat ne muusta yhteiskunnasta. Halliday ei mainitse tässä yhteydessä eufemismeja, joita kuitenkin pidän itse uudelleennimeämisen yhtenä muotona. *Political correctness* -ideologia on tuonut paljon uusia nimityksiä etenkin amerikanenglantiin, jossa vältetään seksistisiä ilmaisuja (*fireman* vs. *firefighter*) ja jossa ”epätavallisille” ihmisille keksitään usein kovinkin luonnottomia kiertoilmaisuja (*handicapped* vs. *differently-abled*). Epämiellyttävien

⁸ Saksalainen, joka asui Kolmannessa valtakunnan itäisillä alueilla (vuoden 1937 rajojen ulkopuolella) ja joutui jättämään kotinsa toisen maailmansodan päättymisen jälkeen aluemenetysten vuoksi.

tosiasioiden kaunistelu on tyypillistä poliittisille ideologioille. Suomen valtio puhuu mieluummin *sosiaalimäärärahojen leikkauksista* kuin *sosiaaliturvan heikentämisestä*, ja natsuille taas *juutalaisten teloittaminen* oli *juutalaiskysymyksen ratkaisemista* (vrt. s. 34).

Ideologia näkyy siis parhaiten sanastosta, ja kuten edeltävistä esimerkeistä tuli ilmi, etenkin substantiiveista, adjektiiveista ja verbeistä. Nämä ovat tyypillisimpiä *sisältösanoja* (”täysiä sanoja”), toisilta nimityksiltään *leksikaalisia sanoja* ja *nimittäjiä*, joilla on varsinainen denotatiivinen merkitys. *Muotosanoilla* tai *funktiosanoilla* (”tyhjillä sanoilla”), tyypillisimmillään konjunktioilla, pre- ja postpositioilla sekä artikkeleilla, on pelkkä kieliopillinen merkitys. (Vrt. Kangasniemi 1997: 39–40.) Hitlerin puheesta antamani esimerkki (s. 19) osoittaa kuitenkin, että ainakaan artikkeleilla ei aina ole vain kieliopillisia merkityksiä, vaan myös implisiittisiä ja ideologisia merkityksiä.

Substantiivien voidaan katsoa olevan ideologisesti kaikkein eksplisiittisimpiä, koska ne voivat sisältää itsessään jonkin myönteisen tai kielteisen arvotuksen. Adjektiivit ovat luonnollisesti arvottavia pääsanansa yhteydessä, sillä näiden muodostamat lausekkeet sisältävät implikoituja merkityksiä; esimerkiksi Hitlerin puheen (1939a: 41) lauseke *verantwortliche Regierungen* implikoi proposition ”*Regierungen sind verantwortlich*”. Adjektiiveja (esim. *työtön*) ja verbien nominaalimuotoja (esim. *takaa-ajettu*) voidaan käyttää myös arvottavien substantiivien tapaan kuten saksan kielessäkin substantivoituja adjektiiveja ja verbien nominaalimuotoja (joihin kuuluu esim. aikaisemmin esillä ollut *Heimatvertriebener*). Joissakin konteksteissa muutoin neutraali adjektiivi voi kuitenkin olla ideologinen, etenkin jos sen kuvaama asia on ideologian oppien mukaan kielteinen, kuten kansallissosialismissa sanat *demokratisch* tai *jüdisch* (vrt. 4.5.2.1 ja 4.5.2.3).

Verbien käytössä on substantiivien tavoin ideologista itse sananvalinta (*pahoinpidellä, kiduttaa, rääkätä, murjoa* jne.) ja aikaisemmin esitelty passiivi-, aktiivi- sekä nominaalimuotojen käyttö. Partikkeleista ainakin adverbit, tekemisen tapaa kuvaavat sanat (esim. *raa’asti, armottomasti*), voivat olla lauseyhteydestäkin erotettuna arvottavia kannanottoja, samoin pronominit, kuten sinuttelu- ja teitittelymuotojen käyttö, jotka voivat kertoa paljon keskustelukumppanien sosiaalisista asemista ja suhtautumisesta toisiinsa sekä myös kulttuurin konventioista. (Pronominien käytöstä ks. esim. Fairclough 1989: 198–182.)

2.2 Kansallissosialistinen diskurssi

2.2.1 Kansallissosialismi, kieli ja viestintä

Kansallissosialistit hallitsivat Saksaa kahdentoista vuoden ajan, vuodesta 1933 toisen maailmansodan loppuun. Tänä aikana heidän ideologiansa ja propagandansa valtasivat lähes kaikki elämänalueet, mukaan lukien tiedotusvälineet ja saksan kielen. Kansallis-

socialistinen diskurssi oli läsnä joka hetki suullisessa ja kirjallisessa muodossa ja väritti kaikkea Kolmannen valtakunnan viestintää. Se ei ollut vain ulkopuolisilta suljettu, asiaan vihkiytyneiden erityiskieli, koska sitä käytettiin muuallakin kuin kansallissosialistisen puolueen puheissa ja kirjoituksissa (Seidel & Seidel-Slotty 1961: 128). Tämä diskurssi oli pikemminkin ”ideologiakieli” kuin erityiskieli siitäkin syystä, että kansallissosialismin vaikutus ei näkynyt ainoastaan kielen sanastossa, vaan kaikissa kielellisissä piirteissä. Kielestä tuli kaikissa suhteissa ideologiansa ”näköinen” ja ainoana ”oikeana” diskurssina kaikkien yhteinen viestintäkieli ja kansallissosialistien vallankäyttömuoto.

Kansallissosialistien valtakauden aikaista saksan kieltä on tutkittu aina NS-Saksan ajoista⁹ tähän päivään asti eri näkökulmista, joko analysoiden sen kielellisiä piirteitä tai yhteiskunnallista tai ideologista tehtävää ja merkitystä. Näiden analyysien pohjalta tästä kielen ilmiöstä on tullut käsite, josta tutkijat käyttävät eri yhteyksissä eri nimityksiä, kuten *fasismin kieli*, *fasistinen kieli*, *kieli fasismissa*, *kieli kansallissosialismissa*, *kansallissosialistinen kieli* tai *NS-kieli*. Esimerkiksi germanistinen tutkimus on keskittynyt ennen kaikkea puhtaasti kielellisiin piirteisiin, *fasismin* tai *kansallissosialismin kieleen*, ja tarkastellut tavallisesti tekstejä NSDAP:n valtaannousua edeltävältä ajalta, kun taas *kieli fasismissa* tai *kansallissosialismissa* viittaa tutkimuskohteena pikemminkin kielellisten olojen tai kielen aseman historialliseen analyysiin suhteessa NS-ideologian ja yhteiskunnan kehitykseen¹⁰ (Maas 1984: 9–12). Nimitysten kirjavuuteen on siis saattanut vaikuttaa aikaperspektiivin lisäksi erot tutkimusten varsinaisessa painopisteessä.

Kansallissosialistien kielenkäytöstä ei juuri ole käytetty nimitystä *diskurssi* siinä merkityksessä kuin se on edellä esitetty. Käytän tässä työssä termiä *kansallissosialistinen diskurssi* tai lyhyemmin *NS-diskurssi* kahdesta syystä: ensinnäkin kyse on nimenomaan diskurssista, kielestä sosiaalisen käytännön muotona ja yhteiskunnan ilmiönä. Toiseksi diskurssin taustalla oleva ideologia on tarkasti ottaen kansallissosialismi, fasismin saksalainen ”variantti” (vrt. s. 28).

Miksi sitten NS-diskurssista tuli ylipäätään käsite, tieteessä usein käytetty esimerkki ideologisesta kielestä? Miksi juuri kansallissosialismi synnytti oman diskurssinsa, siinä missä toisilla ideologioilla ei ole ”omaa” kieltänsä? Mitään rationaalista selitystä kansallissosialismin suosiolle ei mielestäni juuri löydy, niin kuin ei millekään totalitääriselle järjestelmälle, vaikka sille voidaan kyllä etsiä syitä esimerkiksi yhteiskunnan taloudellisesta kriisistä, demokratioiden poliittisesta heikkoudesta tai ensimmäisen maailmansodan

⁹ Yksi työni keskeisistä lähteistä on Seidelin ja Seidel-Slotty tutkimus, jonka aineiston keruu aloitettiin jo vuonna 1934 (1961: V). Työ on ensimmäinen lingvistinen ja systemaattinen esitys natsien julkisesta kielenkäytöstä (Kinne & Schwitalla 1994: 3–4).

¹⁰ Esimerkiksi Maas 1984 ja Winckler 1970.

tappioista (vrt. Heywood 1998: 213–14). Kenenkään ei kuitenkaan voida väittää rationaalisin perustein halunneen NS-ideologian nousun johtavan siihen, mihin se lopulta johti. Uusien ideologioiden suosio kasvaa tyytymättömyydestä vanhoihin ideologioihin – ääri-oikeiston kasvava kannatus Euroopassa tällä hetkellä on osoittanut, että, joskus ideologialle riittää sekin, että kansa on tyytymätön mihin tahansa. Ideologia voi kanavoida kansan tyytymättömyyden oman etunsa mukaisesti, mutta sen oikeuttaminen ei onnistuisi ilman tunteisiin vetoavaa manipulaatiota ja innokasta, kuuntelevaa yleisöä. Valta on sanalla. Kielen suuri merkitys NS-ideologialle johtui ennen kaikkea siitä historiallisesta ajankohdasta ja tilanteesta, jossa se syntyi, mutta myös ideologiasta itsestään.

Yksi edellytys kielen keskeiselle asemalle fasismissa on ollut suurten massojen osallistuminen politiikkaan, mikä on tyypillistä juuri tälle vuosisadalle (Ehlich 1990: 32). Ideologiaa siivittivät myös uudet tiedotusvälineet ja yhä useampia ihmisiä saavuttanut propaganda. Puhuttu ja julkinen sana, juhlallinen paatos ja retoriikka, tulivat tärkeämmäksi kuin etäiseltä vaikuttava kirjallinen viestintä. Puhe vaikutti ihmisten tunteisiin ja tekoihin suuremmin ja varmemmin. Paatosta korostettiin juhlallisina menoina, kuten järjestämällä marssia ja lippuvihkimisiä, jolloin osallistujissa vahvistui voiman ja yhtenäisyyden tunne (Kinne & Schwitalla 1994: 1).

Ideologiasta tuli juhla, johon kaikilla oli mahdollisuus osallistua. Yksi kansallissosialismin suosion edellytyksistä olikin se, että suuret joukot tunsivat olevansa aktiivinen osa tätä ideologiaa ja politiikkaa, sen kantava voima. Todellisuudessa tämä ”aktiivinen osallistuminen” oli vain natsipropagandan taitavasti luoma illuusio. Kansa oli voimaton NSDAP:n koko yhteiskunnallisen ja poliittisen elämän tasapäistävä organisaation edessä ja *osallistui* sanan varsinaisessa merkityksessä ainoastaan juhlallisiksi lavastettuihin kulkueisiin ja joukkotapahtumiin. ”Osallistumisen” teki erityisen arvokkaaksi ja juhlalliseksi tapahtumaksi se, että kansa pystyi kuuntelemaan puheita ensi kertaa radion välityksellä.

Ehlichin (1990: 34–35) mukaan kasvanut joukkoviestintä nosti *kielellisen toiminnan* ja etenkin *kuuntelemisen* keskeiseksi; osaltaan tähän vaikutti myös se, että kuvallinen viestintä ei ollut tuolloin vielä kehittynyt. NS-johdon ja kansan välille luotiin yhteenkuuluvuuden ja osallistumisen tuntu nimenomaan kielen avulla niin taitavasti, että propagandan kohderyhmä ei huomannut, että heidän osuutensa viestinnässä oli vain *faattista*. Faattisesta viestinnästä Ehlich mainitsee etenkin ”saksalaisen tervehdysten” (*Deutscher Gruß*) ja suosionosoitukset. Kansan osallistumisen ja suosionosoitusten katsottiin olevan niin kiinteä osa julkisia tilaisuuksia, että ne on joskus jopa merkitty mukaan, kun puheita on julkaistu kirjallisessa muodossa. Näin on esimerkiksi Hitlerin

vuosien 1937–1938 talviapukeräyksiä avajaisissa pitämässä puheissa (Hitler 1939c), joissa tekstin joukkoon on lisätty sulkeissa muun muassa seuraavaa:

(Stürmischer, langanhaltender Beifall und langanhaltende, jubelnde Zustimmung.) (16)

(Lebhafte Zustimmung und Pfui-Rufe.) (20)

(Brausender, minutenlang anhaltender, immer wiederholt einsetzender Beifall, jubelnde Zurufe, Heilrufe, stürmische Huldigungen und Sprechchöre: Wir danken unserem Führer!) (22; puheen päätyttyä)

Kansallissosialistinen *Weltanschauung* ei ollut systemaattinen uskomusjärjestelmä, pikemminkin yhdistelmä eri maailmankatsomusten ja ideologioiden elementtejä, ja juuri NS-ideologian sekavuuteen vedoten monet eivät pidä sitä laisinkaan varsinaisena ideologiana (vrt. esim. Bork 1970: 66; Heywood 1998: 215). Ammonin (1973: 108–110) mukaan jo itse nimitys kansallissosialismi paljastaa, miten se suhtautui kapitalismin ja sosialismin vastakkainasetteluun. Sanassa yhdistyvät vastakkaisten ideologioiden perusajatukset, jotka kuitenkin ”kumoutuivat”, kun kansallissosialismista tuli näitä ”korkeampi” ideologia. Ideologia esitti itsensä sekä marxismin että kapitalismin vastustajana ja kauppasi näin itseään ovelasti ”kolmantena” tienä saaden tukea kummankin ideologian kannattajista. Kansallissosialismi pystyi siis tarjoamaan jokaiselle jotakin ja vetoamaan tilanteen mukaan kulloinkin parhaimmalta vaikuttavaan aatteeseen.

Identiteetiltään heikot poliittiset järjestelmät – joihin myös Kolmas valtakunta kuului – pyrkivät oikeuttamaan vallankäyttöään manipulaation avulla. Tällainen järjestelmä etsii itselleen vihollisia joko oman yhteiskuntansa sisältä tai ulkopuolelta ja väittää heidän uhkaavan omaa olemassaoloaan, jotta kansan aggressio kohdistuisi muualle kuin yhteiskunnan sisäisiin asioihin tai vallitseviin epäkohtiin. Kansalliset ja poliittiset vastustajat kriminalisoidaan, häpäistään ja nujerretaan kielen avulla. (Lay 1991: 192–93.) Kansallissosialismin merkittävin ero italialaiseen fasismiin oli juuri sen rotuoppi, jonka mukaan yhteiskunnan sosiaaliset epäsuhdat sekä ihmisten älylliset ja moraaliset erot johtuivat ennen kaikkea ihmisten rodusta, ei esimerkiksi kansalaisuudesta tai sosiaalisesta luokasta. Ihmiset eroteltiin ”hyvään” arjalaiseen ja ”pahaan” juutalaiseen rotuun, vaikka juutalaiset eivät ole rotu, vaan ryhmä, jota yhdistää uskonto ja kulttuuri. (Heywood 1998: 224, 227–232.) Juutalaisista tuli kansallissosialismin syntipukkeja, joita syytettiin milloin mistäkin ja joiden tuhoaminen oli näin ollen myös oikeutettua. Syntipukkeja olivat juutalaisten lisäksi demokratian kannattajat, marxistit, kapitalistit, ulkovallat, Versailles’n pakkorauhan saneelijat, sodanlietsojat, älymystö, vallankumoukselliset, homoseksuaalit – luettelo on miltei loputon. Tässä työssä tarkastelemassani Hitlerin valtiopäiväpuheessa (1939a) nämä syntipukkiryhmät näyttävän sekoittuvan niin, että esimerkiksi sanaa ”juutalainen” käytetään tarkoittamaan sekä demokraatteja, lehdistöä ja kapitalisteja, ylipäättään keitä tahansa vastustajia, joiden katsottiin kulloinkin olevan syynä Saksan epäonneen (ks. 4.5.2.3).

Sen lisäksi, että kansallissosialismi löysi ”syyllisen” Saksan valtakunnan kurjuudelle ja ahdingolle, se osasi hyödyntää kansan muitakin heikkoja kohtia. Thamerin (1986: 417–18) mukaan ihmiset kaipasivat vuosisadan alussa kansallista yhtenäisyyttä ja identiteettiä; he kaipasivat jotakin ”korkeampaa” ja myyttistä sen tarkoituksettomuuden tilalle, joka oli syntynyt valtion keskittyttyä ”maallisen” ja poliittisen elämän organisointiin. Tähän kaipuuseen kansallissosialismi vastasi. Siitä tuli kuin uusi maallinen uskonto, joka hyödynsi kansallisia myyttejä ja symboleja ja teki politiikasta uskonnollisen massakultin. Puhuttu sana vaikutti pikemminkin poliittiselta liturgialta kuin ideologian levitykseltä; sotaa verrattiin uskonnolliseen kokemukseen ja Hitleriä ”uuden uskon profeettaan”.

NS-ideologia oli uskonnonvastainen, mutta kristinuskosta peräisin olevat mystiset ja transsendenttiset termit ja metaforat sekä usko ylönousemukseen olivat omiaan kaunistamaan kansallissosialistien tavoitteita. Uskonnollinen tyyli sekä samalla pyhitti että oikeutti uuden järjestelmän ”Jumalan tahtona”. (Bork 1970: 77.) Näin NS-johdon suunnitelmiakin alettiin kunnioittaa ”korkeampana tehtävänä”. Paatoksellisissa puheissa käytettiin paljon puhuttua, rukouksista ja saarnoista tuttuja tyylikeinoja ja muita rituaalinomaisten puheiden retorisia keinoja (Kinne & Schwitalla 1994: 1). NS-ideologia korosti johtaja–seuraajasuhdetta ja vaati kansalta ehdotonta uskollisuutta johtajalleen. ”Führer” oli Jumalan lähettiläs, kohtalon valitsema kansan vapauttaja.

Millainen ideologia, sellainen kieli: kansallissosialismia ei ollut tarkoitettu järjellä ymmärrettäväksi ideologiaksi vaan uudeksi uskoksi, joka vetosi ihmisten tunteisiin. NS-diskurssi osoittaa sen, että kielestä voi tulla ideologiansa ”näköinen”: saksan kieli muuttui sekavaksi, vaikeaselkoiseksi ja mahtipontiseksi, koska kansallissosialismi oli ideologiana sekava ja epärationaalinen, vain hutera kokoelma eri ideologioiden periaatteita. Ei ole ihme, ettei sellainen ideologia, joka asettuu kaikkea rationaalista vastaan, voi löytää ajatuksilleen selvää ja yksiselitteistä kieltä. NSDAP ei säätänyt erityisiä kielilakeja tai perustanut omaa kielenhuoltointituotiaan, joka olisi esimerkiksi jakanut lehdistölle ehdottomia ohjeita tekstien hyväksyttävästä sisällöstä ja muodosta. Kaiken kaikkiaan NS-tyyli syntyi senhetkisestä henkisestä ja poliittisesta ilmapiiristä (Bork 1970: 12), joka ei sallinut ainakaan sellaista kielenkäyttöä, jonka olisi voinut tulkita ideologian arvosteluksi tai vastustukseksi. NS-tyyli oli kielenkäyttäjien suojamuuri, sillä käyttämällä kieltä kansallissosialistien tavoin he ilmaisivat samalla kannatuksensa ja ehkä myös saivat puolueen tuen tai välttyivät hankaluuksilta. Tämä näkyi myös alunperin puolueesta riippumattoman kielenhuoltotoimiston toiminnassa.

Saksan kielenhuolto oli myös NS-aikaan jo vuonna 1885 perustetun kieliyhdistyksen *Allgemeiner Deutscher Sprachverein* hallussa, vaikka muitakin kielenhuoltointituotiaita

oli olemassa, kuten vuonna 1935 perustettu Saksalainen kielenhuoltotoimisto (*Deutsches Sprachpflegeamt*). Yhdistyksen *Muttersprache*-lehdessä kritisoitiin aluksi muun muassa Hitlerin ja NS-johtajien puhetyyliä ja vierassanojen käyttöä, mutta vastaäännet vaikenivat kuitenkin viimeistään Hitlerin vuonna 1940 antamaan asetukseen, jonka mukaan vieras-sanoille ei saisi antaa saksankielisiä vastineita. Kielitoimisto jatkoi sen jälkeen työtään enemmän tai vähemmän hiljaisesti NS-liikkeen varjossa välttämällä ilmaisemasta mitään, mikä olisi voitu tulkita ideologiakritiikiksi. (Simon 1989: 58–74.) NS-aikana julkaistiin yhtä paljon käsikirjoja lause- ja tyyliopillisista säännöistä kuin aikaisemminkin. Varsinainen syy saksan kielen huonoon tilaan ja ylitsepursuvaan mahtipontisuuteen kuitenkin sivuutettiin, koska NS-diskurssin piirteet olivat lähtöisin NS-ideologiasta. Kun ihmisiä varoiteltiin esimerkiksi turhien muotisanon käytöstä, uusista ”ideologisista” muotisanoista ei ollut puhuttakaan (Seidel & Seidel-Slotty 1961: 130). Ideologian valvovan silmän alla kielenhuollosta tuli siis valikoivaa.

NS-johto ryhtyi aktiivisesti valvomaan kieltä, kun ideologisen terminologian merkitys propagandassa huomattiin. Uutta valtiokäsitystä tukevia sanakirjoja alettiin painattaa ja levittää tietoisesti miehityillä alueilla, jotta uusi käsitejärjestelmä tulisi tutuksi ja jotta lukijat omaksuisivat käsitteiden määritelmien kautta kansallissosialistiset dogmit (vrt. Dieckmann 1964: 118). Seidel & Seidel-Slotty (1961: 131) kiinnittävät huomiota siihen, että sanakirjat eivät ole vain normatiivisia, vaan että ne myös heijastavat kielen tilaa sen ilmestymishetkellä. Esimerkiksi sanakirjassa *Trübners Deutsches Wörterbuch* osa sen kokoajista käytti sanaselityksissään otteita kansallissosialistisista teksteistä, jotka olivat kiihkomielisiä ja osittain huonolaatuisiakin. Näin lukija sai sen kuvan, että tekstiotteet olivat hyvää ja nykyaikaista saksan kieltä ja että annetut esimerkit kuvasivat sanojen tavallisinta käyttötapaa. Lisäksi lukija saattoi ajatella, että sanakirjan sanat olivat saksalaisten ”yhteistä kieltä”, eivätkä jonkin poliittisen piirin jargonia. Sauer (1989: 111–112) korostaa myös sitä, että kielen muutoksia NS-aikana ei kuvaa parhaiten Dudenin sanakirjoihin otettujen NS-ideologialle tyypillisten uusien sanojen määrä, vaan muutokset annetuissa sanojen merkityksissä.

Ideologia-käsitteen yhteydessä käsitteelin lyhyesti ideologian vaikutusta kieleen. On ehkä vaikea saada objektiivista vastausta siihen, köyhtykö vaiko rikastuiko saksan kieli kansallissosialismin käytössä. Seidelin & Seidel-Slotty (vrt. 1961: 128–130, 154–155) mukaan kieli tuntui rikastuneen muun muassa uusien sanojen ja uudelleen käyttöön otettujen arkaismien ansiosta. Todellisuudessa kieli kuitenkin köyhtyi siitä syystä, että monien ihmisten ja ryhmien toisistaan selvästi eroavat tyylit sulautuivat yhdeksi ainoaksi sekavaksi kielityyliksi. Koska kyse oli manipulaatiosta, sanoja ja ilmaisuja ei valittu niiden selvyuden vaan *tunnesisällön* perusteella. Selvimmin ideologia näkyi sanomalehtiteksteissä, ennen

kaikkea poliittisten ja yleisen asioiden osastoissa. Vähiten NS-diskurssin piirteitä oli havaittavissa luonnontieteellisissä, eniten humanistisissa julkaisuissa, ja NS-diskurssi vaikutti myös joidenkin kirjailijoiden tyyliin. Kaikkiaan kielen epäselvyys korostui tieteellisissä teksteissä enemmän kuin esimerkiksi propagandapuheissa.

Bork (1970: 5, 103) puhuu taas yksinomaan kielen hyväksikäytöstä, jonka seurauksena käytettävissä oleva kieliaines kaventui ja heijasti kansallissosialismin järjenvastaisuutta ja vaarallisuutta. En kuitenkaan pitäisi NS-diskurssia niin yksipuolisena ja rajoittuneena, en ainakaan ”köyhempänä” kuin mitään muutakaan diskurssia, joka on aina rajoittuneempi kuin ”koko” kieli. Tutkijoiden suhtautuminen tutkittavan diskurssin takana olevaan ideologiaan vaikuttaa luonnollisesti siihen, miten he tulkitsevat tutkimustuloksia, ja siksi kieli-kriittiset tutkimukset saattavat vaikuttaa pikemminkin subjektiiviselta ideologiakritiikiltä. Koska NS-diskurssi yhdistetään usein väärään” NS-ideologiaan ja propagandaan, sitä on myös helppo kuvata saksan kielen rappiona. NS-diskurssi on kuitenkin hyvin monipuolista ja manipuloinnin välineenä kiistattoman tehokasta, kuten käy ilmi seuraavasta kappaleesta.

2.2.2 NS-diskurssin kielelliset piirteet

Kansallissosialistista diskurssia on tutkittu paljon puhtaasti kielitieteellisestä, mutta myös viestintä- ja kirjallisuustieteellisestä sekä poliittisesta näkökulmasta. Tutkimuksissa on otettu huomioon sekä puhuttu että kirjoitettu kieli, ja NS-diskurssista on analysoitu kaikkia mahdollisia kielellisiä piirteitä, kuten fonologiaa, prosodiaa, syntaksia, semantiikkaa, metaforia, retoriikkaa, vierassanoja, eufemismeja, superlatiivien käyttöä ja yksittäisten ihmisten puhe- ja kirjoitustyyliä. (Vrt. Kinne & Schwitalla 1994.)

Suuressa osassa NS-diskurssin tutkimuksista tekstiaineistona on käytetty ”virallisia” lähteitä, kuten NSDAP:n puoluelehtiä¹¹, Hitlerin teosta *Mein Kampf*¹² tai hänen pitämiään puheita. *Mein Kampf*, joka julkaistiin Saksassa kahtena osana vuosina 1925 ja 1927, oli itse asiassa kokoelma Hitlerin sanelemia puheita ja myös ensimmäinen teos, johon hän kokosi kaikki siihen mennessä omaksumansa poliittiset ja ideologiset näkemyksensä (Thamer 1986: 116–117). Seidelin & Seidel-Slotty (1961: 144) mukaan monet NS-diskurssin piirteet ovat suoraan peräisin Hitlerin käyttämästä kielestä. Tähän on syynä se, että Hitler oli niin taitava ja menestyksekkäs puhuja, että monet muutkin kansallissosialistit alkoivat käyttää puheissaan samankaltaista kieltä. Saksan kielessä Kolmannen valtakunnan aikana tapahtuneet muutokset ovat havaittavissa ennen kaikkea poliittisista puheista.

¹¹ Esimerkiksi *Völkischer Beobachter*, vrt. Bork 1970.

¹² Esimerkiksi Maser 1966 ja Winckler 1970.

Esittelen tässä kappaleessa esimerkkien avulla muutamia NS-diskurssin keskeisiä kielellisiä piirteitä. Koska Hitlerin oma persoonallinen tyyli puhujana ja kirjoittajana on ollut esikuvana koko NS-diskurssille, esimerkkiaineistoksi sopii erinomaisesti tässä tutkimuksessa käyttämäni Hitlerin valtiopäiväpuhe *Der Führer antwortet Roosevelt* (Hitler 1939a). Keskityn tässä lähinnä NS-ideologiaa ilmentäviin kielellisiin piirteisiin, en niinkään NS-diskurssille tyypillisiin, mutta muissakin puheissa tavallisiin retorisiin piirteisiin, kuten argumentaation apuna käytettyihin retorisiin kysymyksiin, iskusanoihin, toistoon ja tautologiaan tai syntaktisiin paralleelirakenteisiin (vrt. Winckler 1970: 32–39). Sovellan esittelyssäni Borkin (1970) tekemää jaottelua. Hän on eritellyt tekstianalyysien perusteella kansallissosialistisesta kielisääntelystä¹³ erilaisia suuntauksia: hänen mukaansa NS-diskurssille on tyypillistä kielen raaistuminen, ideologian näennäinen oikeuttaminen (pseudolegitimaatio), ideologian vihollisten pilkkaaminen, monumentaalisuus, peittelevät ja eufemistiset ilmaukset sekä heterogeenisistä tyylikelementeistä slangi ja vierassanat. Kansallissosialismin vihollisia pilkkaava kieltä käsittelen tarkemmin tämän tutkimuksen empiirisessä osassa Hitlerin puheen suomennoksen analyysin yhteydessä (4.5.2).

Kielen raaistumisen takana on uudenlainen kuva ihmisestä epäinhimillisenä ja väkivaltaisena olentona, jonka hyveenä on *fanaattinen* ja *brutaali* toiminta. Fanaattisuus oli myönteinen ominaisuus, päättäväistä ja armoa tuntematonta toimintaa tavoitteiden saavuttamiseksi. Ihmisistä tuli koneita, ihmismateriaalia (*Menschenmaterial*, *Volksmaterial*), josta puhuttiin kuin esineistä teknisin termein: heitä rekisteröitiin (*erfassen*, *registrieren*), otettiin käyttöön (*einsetzen*), organisoitiin (*organisieren*) ja tasapäistettiin kaikin eri tavoin (*gleichschalten*). Teknistyneen kielen tarkoitus oli automatisoida ihmiset ja varmistaa heidän ”käyttöönottomensa”. Urheilun alalta lainattiin kansankielisiä ilmauksia, joilla korostettiin senhetkistä ihannekuvaa ihmisestä, vahvaa, urheilullista sankaria, jonka ruumiinkunto oli olennaisempaa kuin luonne ja ajattelukyky. Kieli raaistui lopulta vieläkin dynaamisemmaksi ja sotaistammaksi. Se korosti liikettä ja nopeaa toimintaa – NSDAP:kin kutsui itseään ”liikkeeksi” eikä puolueeksi – ja valmisti ihmisiä väkivaltaan ja taisteluun. (Vrt. Bork 1970: 15–28.) Poliittisia vastustajia vastaan taisteltiin entistä avoimemmin, ja käyttöön otettiin runsaasti aikaisemmin julmina ja epäinhimillisinä pidettyjä sanoja, kuten *vernichten*, *vertilgen* ja *zertrümmern* (Ammon 1973: 111). Analysoimassani lähdetekstissä ei ole juurikaan sodankäyntiin liittyvää sanastoa, sillä sota ei ollut puheen ilmestyessä vielä alkanut. Puheen tarkoitus ei myöskään ollut kohottaa taisteluhenkä, vaan korostaa Saksan rauhantahtoisuutta (vrt. s. 60). Seuraavat esimerkit kuvastavat hyvin NS-ideologian ihmiskäsitystä (kursivoinnit minun):

¹³ Bork ei tarkoita ”kielisääntelyllä” (*Sprachregelung*) aktiivista kielenhuoltoa tai kieltä koskevia määräyksiä, vaan niitä arkipäiväisiä ilmaisutapoja, jotka valtasivat kaiken kielenkäytön (1970: 12).

-- in dem -- Heer der Erwerbslosen -- die geeigneten *Elemente* zu züchten. (7)
Sie haben zu diesem Zweck dem in seiner tschechischen *Volkssubstanz* überhaupt nicht lebensfähigen Staat willkürlich *fremdes Volksgut* zugesprochen --. (14)

NS-diskurssissa oli paljon arkaismeja, biologis-lääketieteellisiä ja uskonnollisia ilmaisuja pseudolegitimaation keinoina. Arkaismit olivat lähinnä saksalaisuutta, maaseutua sekä ”veren” ja ”maan” yhteyttä ja germaanisista perinteitä korostavia ilmaisuja. Kielessä alettiin suosia vanhanaikaisilta kuulostavia sanoja uudempien sijaan, kuten esimerkiksi *Rechtswahrer* (Jurist), *Mark* (Grenzland), *Gau* (Provinz) ja *Maid* (Mädchen). Hitleriltä ovat peräisin monet biologiset vertaukset ja metaforat, joita hän käytti etenkin kielteisten asioiden, useimmiten juutalaisten kuvaamiseen. Sanojen *Boden*, *Blut* ja *Rasse* sekä niiden monien johdannaisten yleisyys oli selvää seurausta ideologian rotuopeista. (Bork 1970: 68–77; *Blut*- ja *Boden*-sanojen käyttö, vrt. Seidel & Seidel-Slotty 1961: 77.) Yleisiä olivat myös *kansaan* liittyvät käsitteet ja sanat, joiden tehtävä oli antaa vaikutelma luokkaerojen poistumisesta. Sanaa *Volk* ja siitä muodostettuja sanoja, kuten *Volksgemeinschaft*, *Volksgenosse*, *Volkswille*, *Volkswagen*, *völkisch* ja *volkhaft*, ei kuitenkaan käytetty sosiologiassa vaan biologisessa mielessä. Kansaan kuulumisen määräytyi *veren* perusteella. (Ammon 1973: 108–109.) Seuraavat ovat esimerkkejä NS-diskurssin arkaismeista ja biologis-lääketieteellisistä ilmaisuista:

Jüdische *Parasiten* plünderten die Nation -- unbarmherzig aus--. (7)
-- ein Kompromiß --, der die Erhaltung der *Volkskörper* ermöglichen würde. (9)
Sie hassen uns Deutsche und möchten uns am liebsten *ausrotten*. (18)
-- zu neuen Gemeinschaften zusammengeschlossen ohne Rücksicht auf *Blut*, auf ihr Herkommen --. (6)

Ideologian fatalistinen käsitys johtajasta Jumalan lähettiläänä näkyy myös tarkastelemani Hitlerin puheen sananvalinnasta:

Diesen Zustand zu beseitigen, habe ich stets als *meine höchste und heiligste Lebensaufgabe* angesehen. (12)
Ich hätte mich an meiner Berufung durch die *Vorsehung versündigt*, wenn --. (12)
Als Deutschland nationalsozialistisch wurde und damit seine *Wiederauferstehung* einleitete --. (29)
Ich habe mich als von der *Vorsehung* berufen angesehen, nur meinem eigenen Volk zu dienen und es aus seiner furchtbaren Not zu *erlösen*. (60)

NS-diskurssin monumentaalisuudella Bork tarkoittaa sen liioittelevaa ja mahtipontista ilmaisutapaa, jonka tarkoitus oli korostaa NS-hallinnon suuruutta ja vahvuutta. Liiallinen mahtipontisuuden tavoittelu johti usein vain siihen, että tekstistä tuli vaikeatajuista sanahelinää. Keinoja oli monia: runsas superlatiivien ja liioiteltujen lukusanojen käyttö, iskusanat ja lyhenteet, redundanssi ja paatos sekä nominaaliteyksi, jota Hitler erityisesti suosi sen tieteellisen vaikutelman vuoksi. (Bork 1970: 40–66.) Nominaalimuodoilla oli myös etäännyttävä vaikutus, sillä ne häivyttivät lauseista agentin ja sen merkityksen

aktiivisena toimijana (vrt. *Beseitigung der Juden* vs. *Wir beseitigen die Juden*). Esimerkkipuheessa on erityisen runsaasti toistoa, superlatiiveja ja verbien nominaalimuotoja:

-- was *satanische Bosheit* oder *menschliche Unvernunft* zerstörten oder *verdarben*. (4)
-- die sagenhafte Ausgeburten einer *wüsten, verdorbenen* Phantasie --. (5)
Tausendjährige Lebensräume und Staaten wurden -- *zerschlagen* und *aufgelöst*. (5)

-- dieses *grausamste* Gemetzel aller Zeiten --. (5)
-- aus den Fesseln des *schandvollsten* Diktats aller Zeiten zu lösen. (4)
-- zu den *schandbarsten* Vergewaltigungen des Versailler Diktats gehören --. (9)
-- aus *tiefinnerster* Überzeugung. (10)

--der *Überwindung* der *Zersplitterung* unseres Volkes im Innern, der *Beseitigung* der *Trennung* nach außen --. (4)
Ihre geistlose *Zerreiβung* von Völkern und Staaten führte zur *Vernichtung* --. (LT 8)
-- zur Annahme der schandbarsten *Unterwerfung* und *Ausplünderung* aller Zeiten gezwungen. (49)

Kieli ei ollut kansallissosialismissa objektiivinen viestintäväline. Sen tarkoitus oli peitellä Saksan tappioita taisteluissa ja kaunistella NS-johdon suunnitelmia vastustajien tuhoamiseksi. NS-diskurssi ei tuntenut sanoja *häviö*, *tappio* tai *pako*, vaan puhui *kriittisestä tilanteesta* tai *kohtalon tuomasta epäonnesta*. Juutalaisten teloittaminen tunnettiin *yleispuhdistuksena* (Generalsäuberung), *erityiskäsittelynä* (Sonderbehandlung tai S. B.) tai *juutalaiskysymyksen loppuratkaisuna* (Endlösung der Judenfrage). Usein käytetty verbi tässä yhteydessä oli *beseitigen*. Joukkomurhien peitteleminen byrokraattisilta kuulostavilla eufemismeilla suojeli itse murhaajia julkiselta tuomiolta. (Bork 1970: 86–90) Eufemistisia ilmaisuja käytettiin myös muissa yhteyksissä, kuten ”elintilan” hankkimisen kaunistelemiseen:

Ich habe -- für eine ganze Unzahl von vielleicht strittigen Gebieten *endgültige Entscheidungen getroffen* --. (10, harvennus tekstissä)
Was wir verlangen, ist die Respektierung einer geschichtlichen Notwendigkeit --. (17, rotuperiaatteista puhuttaessa)

Arkikielillä ilmaisuilla Hitler halusi antaa rennon ja huolettoman vaikutelman ja puhutella erityisesti suuria massoja, joiden koulutustaso oli alhainen. Hitler ilmaisi tämän propagandan periaatteensa jo *Mein Kampfissa*: kielen tuli olla sellaista, että myös henkiseltä kapasiteetiltaan rajoittuneimmat vastaanottajat pystyivät identifioimaan itsensä sen kautta. Kirjoitetussa tekstissä slangi-ilmaisut vaikuttivat lähinnä banaaleilta. (Bork 1970: 91–94.) Koska tutkimani Hitlerin puheen kohdeyleisönä oli kansanedustajia, ei ”yksinkertaista massaa”, siinä ei juuri ollut slangi-ilmaisuja lukuun ottamatta muutamia puhekielisiä verbejä, kuten *vorschwindeln* (18) ja *absacken* (13; ks. esimerkki 14, s. 99–100). Seuraavat ovat esimerkkejä toisesta puheesta, jonka Hitler piti suurelle yleisölle vuonna 1942 talviapukeräyksen avajaistilaisuudessa Berliinissä (Hitler 1942a):

-- ich glaube, es ist Herr Eden gewesen, aber man weiß ja nicht, welche Null da drüben redet --. (20)

Ja, mein lieber Spießer, du gehst eben ab. (27)

Und wenn so ein Schafskopf, ich kann nicht anders sagen, wie meinetwegen Duff Cooper oder Eden oder so ein Kerl sagt --. (28)

Tämänkaltaiset slangi-ilmaisut puuttuivat tutkimastani puheesta, mutta siinä näkyy kuitenkin Hitlerin huolimaton arkikieli, kuten demonstratiivipronominien käyttö possessiivipronominien edellä ja adjektiivipredikatiivien käyttö taivutetussa muodossa (vrt. Seidel & Seidel-Sloty 1961: 145):

in *dieser meiner* Einstellung--. (10)

Je mehr dieser Staat *dieser seiner* Aufgabe entsprechen wollte --. (14)

Allein *dieser mein* aufrichtiger Respekt vor dieser Leistung --. (27)

-- ihre Wirkung war *eine vernichtende* auch für die Sieger! (5)

-- als die neue Weltordnung sich -- als *eine katastrophale* herausstellte --. (6)

Kansallissosialistisen ideologian ristiriitaisuus ilmenee osaltaan vierassanojen käytössä. Edellisessä kappaleessa todettiin, että Hitler ei hyväksynyt kielitoimiston pyrkimyksiä löytää vierassanoille saksankielisiä vastineita, vaikka ideologian oppien perusteella olisi ollut loogista, että saksan kieltä olisi suojeltu yhtä puristisesti vierailta vaikutteilta kuin saksalaista verta. Ristiriitaista on myös se, että Hitler käytti vierassanoja periaatteensa vastaisesti puhuessaan myös ymmärtämättömälle ”suurelle massalle”. Borkin (1970: 96) mukaan hän halusi antaa vierassanoilla pseudotieteellisen vaikutelman ja tehdä siten vaikutuksen yleisönsä. Vierassanoja käytettiin muun muassa sotilaallisessa terminologiassa, retorisisina tehokeinoina saksankielisten synonyymien rinnalla sekä tehostamaan ilmaisua ja kuvaamaan ideologian halveksimia asioita. Synonyymiparin saksalaista sanaa käytettiin usein myönteisessä ja vierassanaa kielteisessä merkityksessä; kuten sanoja *rührend* ja *sentimental* sekä *Geschichte* ja *Historie*. (Seidel & Seidel-Sloty 1961: 123–127.) Seuraavassa muutamia esimerkkejä vierassanojen käytöstä:

-- wurde dieser Schritt Deutschlands -- in der *infamsten* Weise mißdeutet --. (38)

dilettantische wirtschaftliche Abhandlungen (38)

gewaltsame *Interventionen* (41)

durch *brachiale* Gewalt (54)

ein -- Beitrag zur moralischen *Konsolidierung* der Welt (59)

3 KÄÄNTÄMINEN JA IDEOLOGIA

Ideologia on yhteydessä kääntämiseen yhtä tiiviisti kuin mihin tahansa muuhun kielenkäyttöön. Kuten kaikki ihmiset, kääntäjä on kielenkäyttäjä ja tekstin tulkitsija, jonka tulkintatapaa, ajatuksia ja toimintaa manipuloi hänen oman kulttuurinsa ja ryhmänsä ideologia. Kääntäjän kohdalla ideologisuus on esillä kahdella tavalla, sekä hänen kulttuu-

rissaan että käännettävässä tekstissä ja sen kulttuurissa. Jokainen kääntäjän valitsema strategia ja ratkaisuvaihtoehto on ideologinen riippumatta siitä, miten kääntäjä suhtautuu tekstin sisältämään tai heijastamaan ideologiaan ja miten paljon hänen oma ideologiansa vaikuttaa tekstin tulkitsemiseen tai sen siirtämiseen toiseen kieleen ja kulttuuriin. Kyse on aste-eroista: jotkin ratkaisut voivat olla ideologisempia kuin toiset.

Voisi jopa ajatella, että kääntäminen on siten kaksi kertaa ideologisempaa kuin muu kielenkäyttö: paitsi ideologinen kieli, kääntäjällä on käytössä ideologiset kääntämisen strategiat ja myös uusi kohderyhmä, joka ei välttämättä tiedä mitään lähdetekstin sisällöstä tai kääntäjän tai hänen toimeksiantajansa intentioista. Kääntäjällä tuntuu siis olevan paljon valtaa, jota hän voi käyttää tahtomattaan väärin. Kääntäjä ei ole kuitenkaan kielensä ja strategioidensa suhteen vapaa ja kaikkivoipa, sillä hänen valintojaan ja mahdollisuuksiaan manipuloida rajoittavat monet tekijät. Lupa kääntää ei ole myöskään itsestään selvä. Mitä paremmin kääntäjä tuntee mahdollisuutensa, sitä suuremmalle koetukselle hänen vastuuntuntonsa ja eettiset arvonsa joutuvat.

Koska ideologia liittyy enemmän tai vähemmän kaikkeen kääntämiseen, tämä kappale voi sisältää vain murto-osan niistä asioista, jotka liittyvät kääntämiseen ja ideologiaan, kääntämisen ideologiaan tai ideologian kääntämiseen. Tarkoitukseni on esittää, millaisia mahdollisuuksia kääntäjällä on manipuloida kohdekulttuurin lukijoita, mitkä tekijät häntä rajoittavat ja mikä tekee kääntämisestä ideologista toimintaa.

3.1 Kääntämisen ideologia

3.1.1 Kääntäminen manipuloivana uudelleenkirjoittamisena – toisen käden valtaa?

Yhteiskunnan, jonkin kääntäjäryhmän tai yksittäisen kääntäjän käsitykset kääntämisestä, myös se, mitä ylipäätään pidetään kääntämisenä (eikä esimerkiksi mukauttamisena tai referoimisena), ovat kääntämisen ideologioita, jotka ovat luonteeltaan samanlaisia kuin muutkin ideologiat: ne esimerkiksi yhdistävät eri kääntämisen ryhmiä koulukunniksi, vaihtelevat eri aikoina, vaihtuvat valtaideologioista oppositiossa olevan ideologioihin tai menettävät kokonaan kannattajansa. Yksi kääntämisen ideologia on Hermansin (1985b: 10–11) mukaan 1970-luvun puolivälissä syntynyt kaunokirjallisuuden tutkimuksen deskriptiivinen ja kohdepainotteinen suuntaus, jonka kannattajia yhdistää näkemys kirjallisuudesta dynaamisena systeeminä: tämän ”koulun” kiinnostuksen kohteena ovat käännettävien tuottamista ja vastaanottamista ohjaavat normit ja rajoitteet, kääntämisen ja muiden tekstiprosessoinnin muotojen suhde sekä käännettävien paikka ja rooli tutkittavassa kohdekirjallisuudessa ja myös kirjallisuuden eri muotojen välisessä vuorovaikutuksessa.

Keskeisintä tutkimussuuntauksessa on *polysysteemiteoria* (vrt. Even-Zohar 1990: 9–51, 80–81). Sen mukaan kulttuuri/yhteiskunta on erilaisten systeemien verkosto, jossa esimerkiksi tietyssä kulttuurissa kaunokirjallisuudeksi hyväksytyt teokset muodostavat kirjallisuussysteemin. Kirjallisuus on itsessäänkin polysysteemi, jossa käännöskirjallisuus muodostaa yhden alasysteemin. (Poly)systeemit ovat ikuisessa liikkeessä ja vuorovaikutuksessa; systeemit ovat jatkuvassa taistelussa keskenään ja vaihtavat paikkaansa polysysteemin keskustan ja periferian välillä. Kääntämisen status ja käytäntö riippuvat käännöskirjallisuuden asemasta polysysteemissä. Jos käännöskirjallisuus on periferiassa, se mukautuu sen keskustassa olevien hallitsevien kirjallisuustyyppien määräämiin normeihin eikä pysty vaikuttamaan polysysteemin prosesseihin. Käännöskirjallisuus on tällöin *sekundaarista* eli *konservatiivista*. Jos taas käännöskirjallisuus on polysysteemin keskustassa, se saa siinä aikaan muutoksia, esimerkiksi tuo kohdekirjallisuuteen uusia normeja, konventioita ja malleja, jopa uudenlaista kieltä. Silloin käännöskirjallisuus on *primaarista* eli *innovatiivista*, eikä alkuperäisen ja käännetyn kirjallisuuden välillä voida tehdä selvää eroa. Tämä hypoteesi ei tarkoita sitä, että käännöskirjallisuus olisi joko keskustassa tai periferiassa, vaan että jotkin käännöskirjallisuuden osa-alueista, kuten tietokirjallisuus tai runous, voivat olla tiettyinä aikana keskeisiä, toiset periferisiä.

Käännöskirjallisuuden asema kohdekirjallisuuden systeemissä on tavallisesti periferinen. Käännöskirjallisuus voi päästä polysysteemin keskustaan, jos olosuhteet ovat sille suotuisat, kuten silloin, jos kohdekirjallisuus on nuori tai vasta kehittymässä tai jos siinä on tyhjiö, jonka käännöskirjallisuus voi täyttää. (Even-Zohar 1990: 47, 50.) Polysysteemiteoria osoittaa, että lähdetekstin tie kohdekulttuuriin voi olla vaikea, joskus mahdotonkin. Jotta käännetystä tekstistä tulisi osa kohdekulttuuria, sen on päästävä ensin käännöskirjallisuuden alasysteemiin, tulla hyväksytyksi *käännöksenä*, ja sitten osaksi jotakin kohdekirjallisuuden alasysteemiä, tulla hyväksytyksi *kirjallisuutena*, esimerkiksi näytelmäkirjallisuutena.

Mikä sitten säätelee kirjallisuuden systeemin sisäisiä liikkeitä? Lefeveren (1992: 14–15) mukaan on olemassa kaksi tekijää, jotka valvovat, että kirjallisuuden systeemi ei poikkea liiaksi yhteiskunnan muiden alasysteemien linjasta. Kirjallisuuden systeemin sisällä toimivat ammattilaiset, kuten kriitikot, opettajat ja kääntäjät valvovat, että julkaistava kirjallisuus noudattaa yhteiskunnan *poetiikkaa* ja *ideologiaa*, eli vallitsevaa käsitystä siitä, mitä kirjallisuus on (tai mitä sen sallitaan olevan) ja mitä yhteiskunnan pitäisi olla (tai mitä sen sallitaan olevan). Nämä ammattilaiset voivat ”tukahduttaa” senhetkisen poetiikan ja ideologian vastaiset teokset, mutta paljon tavallisempaa on, että he sopeuttavat teoksia vallitseviin olosuhteisiin uudelleenkirjoittamalla niitä. Uudelleenkirjoittamisen ilmeisin muoto on kääntäminen; muita ovat teosten kuvaaminen esimerkiksi kirjallisuushistorian

hakuteoksiin, antologioiden kokoaminen, kritiikin kirjoittaminen lehtiin, toimittaminen tai teosten soveltaminen televisio- tai elokuvakäyttöön. Toinen kirjallisuuden systeemiä valvova tekijä on sen ulkopuolisen yhteiskunnan *holhoojat* ja *suojeelijat (patronage)*, jotka määräävät yhteiskunnan ideologian ja poetiikan ja siten säätelevät myös uudelleenkirjoittajien toimintaa. Koska uudelleenkirjoitukset syntyvät palvelemaan yhteiskunnan ideologisia ja poeettisia suuntauksia, uudelleenkirjoittaminen kääntäminen mukaan luettuna on kohdekirjallisuuden näkökulmasta aina jonkinasteista lähdetekstin manipuloimista jotakin tarkoitusta varten. Yhteiskunnan holhoojat ja suojeelijat ovat Lefeveren (1992) mukaan yksi niistä tekijöistä, jotka rajoittavat kääntäjän tapaa manipuloida (kaunokirjallisia) tekstejä. Seuraavassa on yhteenveto kääntäjän rajoitteista:

1) holhoojat, suojeelijat (patronage): voimat, jotka voivat edistää tai estää kirjallisuuden lukemista, kirjoittamista ja uudelleenkirjoittamista, kuten poliittiset ja uskonnolliset johtajat ja ryhmät, sosiaalinen luokka, oikeuslaitos, kustantajat ja joukkotiedotusvälineet. Holhoavilla voimilla on ideologista, taloudellista ja statukseen liittyvää valtaa: he päättävät käännösten aiheesta, sisällöstä ja muodosta, antavat kääntäjälle elannon ja voivat nostaa vallalle nöyrän kääntäjän statusta. Holhoojat ovat yleensä kiinnostuneet enemmän käännetyn kirjallisuuden ideologian kuin poetiikan ”oikeellisuudesta”. (Mt. 15–16.)

2) poetiikka¹⁴: kirjallisuuden ”välineet”, genret, motiivit, symbolit, prototyyppiset hahmot ja tilanteet, siis traditiot ylipäätään, sekä käsitys siitä, mitä kirjallisuuden rooli on tai mitä sen tulisi olla sosiaalisessa järjestelmässä (26).

3) yhteiskunnan ideologia

4) diskurssiuniversumi (universe of discourse): lähdetekstin aihe, tyyppi ja tyyli sekä sen kuvaamat kohteet, tavat ja uskomukset, jotka kääntäjän mielestä eivät ehkä ole hyväksyttäviä kohdekulttuurissa (ks. s. 55) (87).

5) lähde- ja kohdekieli: kielet ja niiden väliset erot. Ongelmatapauksissa kääntäjän on valittava, pitääkö hänen välittää lähdetekstin muoto (esim. rytmitys, riimit, sointi) vai sen sisältö, merkitys (99–100), siis pyrkiä formaaliseen tai dynaamiseen ekvivalenssiin (vrt. 3.2.2).

6) kääntäjän ideologia: kääntäjän suhtautuminen holhoojien ja suojeelijoiden asettamiin rajoituksiin eli se, hyväksyykö hän ne rajoitteet vai ei. Ideologia vaikuttaa kääntäjän strategiavalintaan ja ratkaisuihin lähdetekstin diskurssiuniversumista ja kielestä johtuviin ongelmiin. (41)

Kääntäjä näyttää aika voimattomalta näiden rajoitusten valossa. Kääntäjän ”vapaus” on oikeus kääntää jonkun toisen ajatuksia kolmannen osapuolen hyväksi, todellista valtaa

¹⁴ Olen selvyuden vuoksi sisentänyt poetiikan ja yhteiskunnan ideologian, koska ne ovat holhouksesta ja päätösvallasta johtuvia rajoitteita.

hänellä on siis loppujen lopuksi vain valtuutuksen kautta ja niin kauan kuin häneen voi luottaa. Valta panee kääntämisen alulle ja estää kääntäjää tekemästä virheitä, toisin sanoen toimimasta yllä olevien rajoitteiden vastaisesti. Keskiajalla rikkomuksesta saattoi seurata hengen menetys, kuten vuonna 1546 ranskalaiselle Étienne Dolet’lle, joka Sorbonnen yliopiston teologisen tiedekunnan mukaan kyseenalaisti sielun kuolemattomuuden lisätessään muutaman sanan yhteen Platonin *Axiochus*-teoksen kappaleeseen – siis kääntäessään liian vapaasti. Joskus taas vallassa olevat antoivat kääntäjille mahdollisuuksia, joita heillä ei olisi muutoin ollut senhetkisessä yhteiskunnassa, muun muassa vapauden seurata omaa kiinnostustaan. Esimerkiksi 1100-luvulla islamilaisten vääräuskoisten teksteistä kiinnostuneet kääntäjät olisi poltettu roviolla, ellei heitä suojelemassa olisi ollut vaikutusvaltaisia johtohahmoja, jotka halusivat näitä tekstejä käännettävän. (Vrt. Lefevere et al. 1995: 131–132, 135–138, 141.)

Oletettavasti tämän hetken kääntäjillä on enemmän vapauksia kuin esimerkiksi satoja vuosia sitten, jolloin yhteiskunnassa vallitsi ehkä vain yksi ideologia, jota heidän piti noudattaa. Ennen uskonpuhdistusta Euroopassa käänöksistä määräävä vallan keskus saattoi olla yksi henkilö, keskiajalla vallan keskuksia oli taas kaksi, esimerkiksi kuninkaan edustama valtio ja paavin tai piispojen edustama kirkko (Lefevere et al. 1995: 135). Nykyään vallan keskuksia on enemmän ja niiden ideologiat ovat erilaistuneet. Jos käänös tuli ennen laatia esimerkiksi roomalaiskatolisen kirkon rajoitteiden mukaan, 2000-luvun kääntäjän rajat asettaa tavallisimmin jokin alempi valtainstituutio, kuten hänen kustantamonsa. Ajasta riippumatta valta löytyy usein rahan luota. Julkisten laitosten käänösosastot, käänöstöimistot, kustantamot ja markkinavoimat ovat osaltaan vastuussa siitä, mitä kääntäminen ja sen ideologia on Suomessa tällä hetkellä, tietysti myös kääntämisen opetuksesta huolehtivat laitokset. Yksittäinen kääntäjä ei voi siihen juurikaan vaikuttaa ennen kuin hänestä tulee jonkinlainen auktoriteetti.

Kuten Lefeveren et al. (1995: 151–153) esimerkeistä voi päätellä, kääntäjän auktoriteetti ei historian aikana ole aina johtunut hänen käänöstaidostaan, vaan vaikutusvallastaan jollain muulla alueella, kuten asiantuntemuksesta, taloudellista vallasta tai muutoin korkeasta asemasta vaikkapa kirkollisen johtajan neuvonantajana; toisin sanoen kääntäjät voivat integroitua olemassa oleviin valtarakenteisiin ja kenties hyödyntää niiden sisäisiä ristiriitoja. Nämä ajatukset eivät toki ole vieraita nykyaikanakaan. Asiantuntemus herättää luottamusta, ja siksi esimerkiksi kääntävä pappi tuntuu monista luotettavammalta raamatunkääntäjältä kuin ”pelkkä” kääntäjä, tai kääntävä insinööri katsotaan jopa kyvykkäämmäksi kääntäjäksi kuin kääntäjäksi koulutettu henkilö. Luottamus antaa kääntäjälle tietysti enemmän valtaa ja mahdollisuuksia manipuloida ilman, että muut tahot sitä osaavat edes aavistaa.

Jotta kääntäjä ei vaikuttaisi vain vallan naruissa roikkuvalta marionetilta, vallaksi tulisi mielestäni laskea myös hänen vaikutuksensa ja aikaansaamansa muutokset yhteiskunnassa, vaikka nuo muutokset olisivatkin syntyneet osittain holhoojien ja suojelijoitten ehdoilla. Katsaus kääntäjien aikaansaannoksiin kautta historian (Delisle & Woodsworth 1995) osoittaa, että kääntäjille tulisi antaa kunniaa lisäksi muun muassa siitä, että he ovat kehittäneet oman äidinkiellensä kirjakieltä – Suomikin sai oman kirjakiellensä ja luterilaisen uskon juuri kääntämisen ansiosta, vaikka Mikael Agricola ei kääntäjäksi juurikaan kutsuta. Kääntäjät ovat kehittäneet myös omien kulttuuriensa kansallista kirjallisuutta antamalla kirjailijoille malleja ja inspiroimalla heitä. Esimerkiksi Irlannin kirjallisuuden voidaan katsoa nousseen siivilleen maan itsenäistyttyä vuonna 1922 juuri niiden kääntäjien ansiosta, jotka opetusministeriö oli palkannut kääntämään kansalaisilleen nykyirlanninkielistä lukumateriaalia ja ulkomaisia mestariteoksia, jotka innostaisivat irlantilaisia kirjailijoita parempiin suorituksiin (mt. 79–83).

Kun kääntäjät ovat vielä myötävaikuttaneet tiedon ja uskontojen leviämiseen maailmassa ja edistäneet maailman valloitusta (vrt. mt.), tuntuu kääntäminen olevan melkein elämälle välttämätöntä toimintaa. Lefevere (vrt. 1992: 4–7) korostaa uudelleenkirjoittajien valtaa kirjallisen evoluution ”moottorina”: he luovat (mieli)kuvia kirjoittajista, teoksista, aikakausista, genreistä ja joskus koko kirjallisuudesta. Koska uudelleenkirjoittajien tekstejä lukevat *maallikot*, jotka eivät voi lukea teoksia ammattilaislukijoiden tavoin niiden alkuperäiskielellä, kääntäjätkin todennäköisesti saavuttavat enemmän ihmisiä kuin niiden rinnalla kilpaileva todellisuus. Yleinen kuva Raamatustakin perustuu sen moniin käänneksiin, ei sen monilla eri lähdekielillä kirjoitettuun lähdetekstiin, jota pystyvät lukemaan vain harvat tutkijat.

Raamatunkäännösten vaikutus maailman ideologioihin, kieliin ja kirjallisuuteen on kiistaton, ja itse raamatunkääntämistäkin on käytetty ideologisena aseena (vrt. s. 57). Kääntäjän rajoitteista viimeinen, kääntäjän oma ideologia, ottaa nimittäin huomioon senkin mahdollisuuden, että kääntäjä voi vapauttaa itsensä kaikista rajoitteista ja vallitsevan kääntämisen ideologian kahleista. Rajoitteiden rikkomisesta voi seurata toki nykyäänkin sanktioita, varsinkin jos kääntäjällä ei ole tarpeeksi auktoriteettia, mutta vaakalaudalla ovat silloinkin korkeintaan kääntäjän maine ja työpaikka. Joskus rajoitteiden rikkominen on ainoa keino saada aikaan muutoksia, esimerkiksi siirtää käännekirjallisuutta periferisestä asemastaan keskusta ja luoda kirjallisuudelle ja kielellekin uusia malleja, jopa normeja (normit, ks. 3.1.2). Huomattava on, että kääntäminen ei aina yksinään saa aikaan muutoksia: kaikki uudelleenkirjoittamisen muodot toimivat yhdessä kirjallisuuden systeemissä ja vaikuttavat lähdetekstin ja sen kirjoittajan maineeseen kohdekulttuurissa. Useiden käänneysten yhteydessä on johdanto, joka sisältää sekä kritiikkiä että tulkintaa. Jos

käännös menestyy, se otetaan varmasti ennemmin tai myöhemmin johonkin antologiaan. Lisäksi kirjallisuuden historian tutkijat, jotka eivät osaa jonkin teoksen lähdekieltä, käyttävät työssään sen käännöstä. (Lefevere 1985: 234–235.)

Kääntäminen on Lefeveren teoksessa (1992) lähinnä *kaunokirjallisuuden* kääntämistä tai laajemmin ajateltuna humanististen alojen kääntämistä. Käsitys kääntämisestä manipuloivana uudelleenkirjoittamisena soveltuu kuitenkin kaikkeen kääntämiseen, myös ”tekniisten” tekstien, kuten laki- ja mainostekstien ja tieteellisten tekstien kääntämiseen. Kääntäjää ensisijaisesti rajoittavan holhoojan eli toimeksiantajan intentio ja siitä juontuva käännöksen tarkoitus vaikuttavat aina siihen, miten lähdetekstiä mukautetaan kohdekulttuuriin. Vaikka Lefeveren nimeämistä rajoitteista poetiikka ja diskurssiuniversumi vaikuttavat todennäköisesti eniten kaunokirjallisten tai humanististen tekstien kääntämiseen, kaunokirjallisuuden kääntäjälle sallitaan paljon enemmän kokeiluja kuin asiatekstien kääntäjille, joita rajoittavat yleiset viestinnän vaatimukset (vrt. Venuti 1995: 41).

Asiatekstejäkin kuitenkin manipuloidaan – onhan mainostekstienkin funktio poikkeuksetta manipuloida lukijaa kielen avulla – ja tämän manipuloinnin seuraukset voivat olla vakaviakin, jos kääntäjä toimii epäeettisesti. Esimerkiksi lakitekstiä käännettäessä sanojen tai välimerkkien vaihtaminen voi muuttaa koko lain merkityksen; vielä ei kuitenkaan huhuta kääntäjistä, jotka olisivat saaneet tahallisella manipuloinnilla aikaan valtioiden välisiä selkkauksia. Riippumatta siitä, kuinka puolueettomat kääntäjän intentiot ovat ja onko lähdetekstin tai valmiin käännöksen ideologia implisiittistä vai eksplisiittistä, kääntäminen on yhtä kaikki aina jonkinasteista manipulaatiota ja ideologian levittämistä. Voidaanko tiedon, uskonnon tai minkä tahansa muun ideologian levittämistä kääntämisen avulla kutsua ”hyväksi” vai ”huonoksi” manipulaatioksi, riippuu siitä, mitkä ja miten viestintään osallistuvat osapuolet siitä hyötyvät tai kärsivät.

3.1.2 Normit kääntäjän rajoitteina

Edellä kappaleessa 2.1.2 käsittelin lyhyesti emansipoivaa diskurssia, dominoivasta diskursista poikkeavaa ja dominoivaa ideologiaa vastustavaa diskurssia. Koska emansipoiva diskurssi ei vie valtaa toisilta ja kunnioittaa ihmisiä, joista ja joille puhutaan ja kirjoitetaan, vertasin sitä Yhdysvalloista kotoisin olevaan *political correctness* -ideologiaa noudattavaan diskurssiin. ”Poliittisesti korrekti” diskurssi ei loukkaa ketään eikä korosta kenenkään erilaisuutta ja on emansipoivaa, koska se vastustaa vähemmistöjä syrjivää ja herjaavaa kielenkäyttöä ja uhmaa yleisesti normatiivisena pidettyä kielenkäyttöä, kuten englannin kielen ”miesvaltaisuutta”. Nykyään ”poliittisesta korrektiudesta” on tullut monen maan julkisessa kielenkäytössä yleinen käytäntö, ja voidaan sanoa, että tämä alunperin normeja uhmannut diskurssi on luonut kielenkäytölle uuden *normin*.

Normit ovat sosiaalinen todellisuus, joka syntyy ihmisen käsityksistä korrektista, ”oikeasta”, käyttäytymisestä (Bartsch 1987: XIV). Normi on sosiokulttuurinen rajoite, joka sijaitsee kahden ääripään, säännön ja idiosynkrasian välimaastossa ja voi joko vahvistua tai heikentyä jompaankumpaan suuntaan. Normin olemassaolosta todistaa tietyn käyttäytymisen säännöllisyys toistuvissa samantyyppisissä tilanteissa, joissa sallitaan erilaisia käyttäytymistapoja. Itse normeja ei voida suoraan tarkkailla, vaan niiden ohjaamaa käyttäytymistä ja ennen kaikkea käyttäytymisen tuloksia. (Vrt. Toury 1995: 54–55, 65.) Toisin kuin Hermans (1996a: 30, 32), en pidä normia preskriptiivisenä rajoitteena. Jos esimerkiksi toimittajaa rangaistaisiin erottamalla ”poliittisesti epäkorrektin” kielenkäytön vuoksi, kyseessä olisi kyseisessä ympäristössä voimassa oleva sääntö.

Edelliset kuvaukset sopivat myös kääntämisen normeihin: kääntämisen normit ovat käsityksiä korrektista kääntämisestä tietyissä tilanteissa ja myös sosiokulttuurisia rajoitteita, jotka vaikuttavat kääntäjän mahdollisuuksiin manipuloida. Normit siis syntyvät sen perusteella, mikä on kunakin hetkenä käsitys ”oikeasta” kääntämisestä ja mitkä tekijät kunakin hetkenä rajoittavat kääntäjän tapaa manipuloida lähdetekstejä. Avain kääntämisen normien tutkimiseen on kääntämisen tulos, itse käännökset: jonkin käännöksen ominaisuuden, kuten tietyn käännösmetodin- tai ilmiön voidaan katsoa noudattavan tiettyä normia, jos se esiintyy toistuvasti tutkimuksessa joukossa samantyyppisiä käännöksiä. Koska normit ovat alati muuttuvia ja tilannekohtaisia, kääntäjän on oltava tarkkana, sillä niiden noudattaminen voi olla viestintätilanteessa edellytys sille, että viestintä ylipäätään onnistuu. Kääntäjä saattaa aiheuttaa torjuvan reaktion yleisössään, jos hän kirjoittaa jollekin ryhmälle tämän odotusten vastaisesti, ei vaikkapa valitse sanojaan viestintätilanteen arvokkuuden vaatimalla tavalla, tai jos käännöstä lukee jokin muu kuin sille suunniteltu vastaanottaja. Kääntäjän ”oikeat” ratkaisut, esimerkiksi tyylin ja sanaston valinta, ovat ratkaisuja, jotka sopivat sosiaaliseen viestintätilanteeseen.

Normit rajoittavat kääntäjiä vaikuttamalla ensinnäkin siihen, mitä tekstejä ylipäätään valitaan käännettäväksi. Näin ollen käännettäväksi valitut lähdetekstit paljastavat, millaisia tekstejä tietty kulttuuri pitää kääntämisen arvoisina, tai Lefeveren (1992) termein tarkemmin sanottuna, mitkä tekstit ovat yhteiskunnan holhoojien ja suojelijoiden, poetiikan sekä ideologian mukaan kääntämisen arvoisia. Tällaiset käännöstoimintaa etukäteen sääntelevät normit ovat Touryn (1995) mukaan *ennakkonormeja (preliminary norms)*. Ennakkonormit liittyvät kulttuurien käännöspolitiikkaan eli niihin tekijöihin, jotka ohjaavat, mitä tekstityyppejä tai yksittäisiä tekstejä käännetään tiettyyn kieleen ja kulttuuriin tiettyinä aikoina. Jonkin kulttuurin alaryhmillä, kuten kustantamoilla, voi tietysti olla erilainen käännöspolitiikka esimerkiksi erilaisten tekstityyppien suhteen. Käännöspolitiikkaa on myös se, salliiko kulttuuri teoksien epäsuoran kääntämisen välittäjäkielten kautta, ja jos sallii, minkä

kielten, tekstityyppien ja aikakausien tekstien kohdalla sitä suositaan tai vältetään. Varsinaista käännösprosessia ohjaavat *toimintanormit* (*operational norms*) vaikuttavat kääntäjän tekemiin valintoihin, käännöksen sanalliseen ja tyyllilliseen muotoiluun, ja ohjaavat välittömästi tai välillisesti, mikä lähdetekstissä säilyy prosessin aikana ennallaan ja mikä siinä muuttuu. Toimintanormit voivat myös vaikuttaa siihen, miten tehtyihin muutoksiin viitataan itse käännöksissä tai niiden yhteydessä. (Tourey 1995: 58–59.) Kaikkien Lefeveren rajoitteiden voidaan katsoa vaikuttavan toimintanormien syntyyn.

Ennakkonormit vaikuttavat käännöstoimintaan luonnollisesti ennen toimintanormeja ja saattavat viedä kääntäjältä työn, mikä on joskus valitettavaa, joskus suotavaakin ”alkukarsintaa”. Kulttuurien käännöspolitiikkaan vaikuttavat ideologiat ja taloudelliset seikat, markkinavoimat. Suomen kaltaisissa vähäväkisissä kulttuureissa alkukarsintaa on todennäköisesti enemmän kuin suurissa kulttuureissa. Kirjamarkkinat ovat meillä niin pienet, että kustantajien ei kannata julkaista marginaalisille lukijaryhmille käännöskirjallisuutta harvinaisemmista kielistä, vieraammista kulttuureista tai epäkaupallisilta aihealueilta. Suomessa ”harvinaisemmiksi” lähdekieliksi voisi laskea kaikki muut paitsi englannin. UNESCO:n käännösbibliografian *Index Translationum* mukaan englanti on ollut vuosina 1979–1999 lähdekielenä 56 prosentissa kaikista suomeksi käännettyistä teoksista; seuraavalla sijalla on saksa, joka on ollut lähdekielenä vain noin 9 prosentissa teoksia (vrt. Kojo & Paloposki 2000: 1). On vaikea vastata siihen, mikä tekee tekstistä kääntämisen arvoisen, koska Suomessa marginaalisten lähdekielten, kuten kiinan ja japanin taustalla olevat kulttuurit ja niiden vaikutus eivät ole marginaalisia ainakaan koko maailman tasolla. Vaikka saksankielinen kielialuekin on Euroopassa suurempi kuin englanninkielinen, kielialueen koko ei näy käännösten määrässä. Tilastot olisivatkin luotettavimpia, jos käännösten määrä suhteutettaisiin kyseisellä lähdekielellä vuosittain ilmestyneiden teosten määrään.

Suosittu lähdekielekset vaihtelevat eri aikoina. Esimerkiksi Suomen kaunokirjallisuuden kääntämisen historian alussa 1800-luvulla käännettiin antiikin klassikoita tai eurooppalaisen kirjallisuuden suuria nimiä, ja vaikka varsinainen alkuteos oli englanninkielinen *Robinson Crusoe* tai *Macbeth*, lähdekielinä olivat Suomelle läheiset saksa tai ruotsi (Kojo & Paloposki 2000: 1). Ainakin tuolloin Suomen käännöspolitiikka siis salli kääntämisen näiden välittäjäkielten kautta. Kojo & Paloposki (mt.) eivät pysty antamaan yksiselitteistä vastausta siihen, miksi jotkin kielet ja kulttuurit ovat joskus pinnalla ja joskus taas täysin unholassa. Valittaessa lähdetekstejä kriteerinä on ilmeisesti useimmiten ”tuttuus” kuin ”toiseus”, kuten osoittaa esimerkiksi Kovalan (1996: 126) tutkimus angloamerikkalaisen kirjallisuuden vuosina 1890–1939 ilmestyneistä suomennoksista: koska Englantia ei hallittu tuohon aikaan niin hyvin kuin nykyään, jotkin teokset oli käännetty muunkielisistä

versioista, yleensä ruotsista tai saksasta, vaikka sitä ei aina mainittukaan teosten nimi-lehdillä. Ruotsin kieli on voinut kuulua suosittuihin lähdekieliin myös siksi, että se oli Suomessa alunperin sivistyneistön kieli – ja kukas muu käännöstoiminnasta päättää ellei sivistyneistö, joka sekin kuuluu yhteiskunnan holhoojiin ja suojelijoihin.

Joka tapauksessa tuntuisi luonnolliselta, että historiallisesti toisilleen läheiset tai muuten hyvissä suhteissa olevat kulttuurit suosivat toistensa kirjallisuutta käännöksiensä lähde-materiaalina. Miksi sitten vain alle 5 prosenttia Suomessa viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana käännetyistä lähdeteoksista on ollut venäjänkielisiä, vaikka Venäjä on Suomen naapurimaa ja myös historiallisista syistä sille läheinen (vrt. Kojo & Paloposki 2000: 1)? Ehkä syy on juuri tuo aikoinaan ei-toivottu historiallinen läheisyys tai se, että Venäjä ei ole vain ollut muodikas viime vuosikymmeninä. Ehkä selitys englanninkielisten lähdeostosten hegemonialle Suomen käännösmarkkinoilla löytyy kulttuuri- tai ideologia-eroista. Eksoottisuus ei välttämättä mene Suomessa kaupaksi, ja jos menisikin, kaikille harvinaisille kielille tuskin löytyy Suomesta niin paljon kääntäjiä, että ne yhdessäkään syrjäyttäisivät englannin kielen tämänhetkisen valta-aseman. Perinteet ovat aina perinteitä. Lukijakunnan tottumuksia ja ennakkokäsityksiä ja siten myös kustantajien asenteita on vaikea muuttaa, etenkin kun uusi lukijasukupolvi on kasvanut kiinni angloamerikkalaiseen (nuoriso)kulttuuriin.

Jos kahdella valtiolla on ideologisia erimielisyyksiä, on vaikea kuvitella, että niiden välinen lähdetekstien virta jatkuisi voimakkaana – kääntäminen on ideologinen kannanotto ja myös kohdekulttuurin kunnianosoitus lähdekulttuurille ja sen saavutuksille, oli kyse sitten kaunokirjallisuuden tai asiatekstien kääntämisestä. Esimerkiksi entisissä kommunistisissa maissa ei oletettavasti julkaistu paljoakaan ”länsimaista hapatusta” sisältäviä käännöksiä, ja jos, niin pikemminkin propagandistisiin kuin objektiivisiin tarkoituksiin. On vaikea kuvitella, että esimerkiksi kapitalistiset maat Euroopassa olisivat aikoinaan kääntäneet kommunististen maiden tietokirjallisuutta – jo vilkaisu sekä Länsi- että Itä-Saksan aikaisiin maantiedon, historian tai yhteiskuntaopin¹⁵ oppikirjoihin osoittavat, kuinka erilainen maailmankuva ja käsitys historiasta ja kansalaisten asemasta maiden ideologioilla oli ja miten nämä erot vaikuttavat ”objektiivisten” tosiasioiden esittämiseen. Joskus kyse voi olla pakosta: esimerkiksi puolueettomuusvaatimus sodan aikana tai boikottitilanne voivat estää maan ideologiasta poikkeavan teoksien kääntämisen. Kiellon seurauksena julkaisutoiminta ja kääntäminenkin voi siirtyä myös maan alle, mitä voi tapahtua nykyäänkin uusnatsistisissa liikkeissä.

¹⁵ Oppiaineen nimitykset Länsi- ja Itä-Saksassa sisältävät itsessään jo arvotuksen koskien yksilön asemaa yhteiskunnassa: *Gemeinschaftskunde*, *Gemeinschaftslehre* (BRD) vs. *Staatsbürgerkunde* (DDR) (vrt. Schlosser 1990: 99).

Äärimmäisissä tilanteissa maiden kulttuurielämä ja -vaihto ei ole välttämättä muutenkaan yhteiskunnassa etusijalla, koska suuri osa voimavaroista kuluu sotateollisuuteen. Rundlen (2000) tutkimukseen fasistisen Italian käännössensuurista sisältyy kaavioita Italian, Ranskan ja Saksan julkaisemista käännöksistä (myös käännetystä kaunokirjallisuudesta) vuosina 1932–1939. Kaaviot osoittavat, että kaikissa maissa käännettyjen teosten lukumäärä laski vuoden 1939 aikana jopa puoleen edellisvuodesta, Saksassa lähes kolmasosaan. Tietysti syynä ei ollut vain maiden talous. Italiassa käännössensuuriin vaikuttivat vuonna 1938 voimaan tulleet antisemiittiset rotulait, joiden seurauksena suurin osa juutalaisesta kirjallisuudesta pistettiin pannaan, sekä kansallisuusaate, jonka mukaan kulttuurin vieminen katsottiin tärkeämmäksi kuin sen tuominen maahan. Ennakkosensuuria ei siis kohdistettu vain yhteen kulttuuriin vaan sitä harkittiin tapauskohtaisesti. Tappioiden pelossa kustantajat oppivat pian manipuloimaan sensuuriviranomaisia ja poistamaan teoksista ideologisesti vaarallisia kohtia, jotta niitä ei olisi vedetty markkinoilta. Fasistinen hallinto ei myöskään halunnut myöntää valvovansa julkaisutoimintaa, koska se olisi rikkonut illuusion tyytyväisestä johtajaansa palvovasta kansasta, joka luonnostaan suosi ”tervettä” italiankielistä alkuperäiskirjallisuutta. Siksi angloamerikkalaistakin käännöskirjallisuutta julkaistiin runsaasti sodan aikana, vaikka propagandan mukaan fasistinen hallinto halveksi tätä kulttuuria syvästi. (Vrt. Rundle 2000.) Fasistisessa Italiassa valtion ylimmän holhouksen oli siis joissain tapauksissa sallittava valtion ideologian vastainen käännöspolitiikka, jotta sen kansainvälinen maine säilyisi. Osa fasistisen hallinnon vallasta tuntui siirtyvän kustantajille, koska he pystyivät mukautumaan ennakkonormeihin ja jatkamaan toimintaansa manipuloimalla julkaisemiensa teosten sisältöä ja siten niitä valvovia viranomaisia.

Milloin sitten kohdekulttuurin ennakkoluulot ja epäilykset vieraita ideologioita kohtaan ovat tervettä lähdekritiikkiä ja milloin aiheetonta toiseuden pelkoa, riippuu arvioijasta itsestään ja tietysti hänen ideologiastaan. On ehkä hyödyllisempää, että kääntämisen ennakkonormit ovat tiukempia kuin alkuperäisten tekstien ennakkonormit, koskivat ne sitten tekstien laatua tai sisältöä – näin käännettävistä teksteistä karsiutuu valitettavasti pois monia ”hyviä” lähdeteoksia, mutta myös eettisesti arveluttavia tai huonolaatuisia tekstejä, joita maailmassa ilmestyy mielestäni muutenkin liikaa. Koska lähdetekstejä ei valita käännettäväksi sattumanvaraisesti, vaan ideologisin perustein, ennakkonormeihin perustuva valinta voi jo itsessään olla jopa käännostapaa ideologisempi kannanotto.

Toimintanormeja on tietysti monia erilaisia, koska käännöksen muotoon koko prosessin tuotteena vaikuttaa niin monta eri tekijää, joista kaikki ovat enemmän tai vähemmän yhteydessä taloudellisiin tai ideologisiin rajoitteisiin. Kääntäjän toimintaan vaikuttavat tietysti sekä hänen omat normikäsityksensä että ulkoiset normit, kuten toimeksiantajan tai

kohdekulttuurin käsitys kääntämisestä ja esimerkiksi käännöksen sopivasta ”vapauden asteesta”. Chesterman (1997: 64) puhuu tällaisissa tapauksissa *tuote-* eli *odotusnormeista*, eri kulttuurien jäsenten odotuksista koskien erityyppisten käännösten ominaisuuksia. Näihin odotuksiin vaikuttavat vallitseva käännöstraditio ja kohdelukijoitten odotukset koskien heidän omassa kulttuurissaan ja kielessään syntyneitä rinnakkaistekstejä. Universsaali odotusnormi on esimerkiksi vaatimus käännösten oikeakielisyydestä.

Toimintanormeja ovat myös Chestermanin nimeämät *prosessi-* eli *ammattilaisnormit* (mt. 67), joista *vastuunormi* on mielenkiintoinen ideologian kannalta: normin mukaan kääntäjän tulisi toimia siten, että hän täyttää asianmukaisesti velvollisuutensa lähdetekstin kirjoittajaa, käännöksen toimeksiantajaa, itseään, mahdollista lukijakuntaa ja muitakin asianosaisia kohtaan. Tuntuu siltä, että vain muodon suhteen ekvivalentti käännös voisi noudattaa tätä normia (ks. 3.2.2). Jos kääntäjän velvollisuus toimeksiantajaa kohtaan on manipuloida lähdetekstiä, hän ei täytä velvollisuuttaan sen kirjoittajaa eikä käännöksen lukijakuntaa kohtaan, ei ehkä ole siten itsellekään rehellinen. Lukijoita ajatellessaan kääntäjä saattaa myös parannella lähdetekstiä, mikä on lähdetekstin kirjoittajalle edullinen ratkaisu, mutta ”huijaa” käännöksen lukijoita, ehkä manipuloi heitä ideologisesti. Ja jos tällainen manipulointi tulee myöhemmin ilmi, kääntäjän työ voi kääntyä lähdetekstin kirjoittajaa ja häntä itseäänkin vastaan.

Kuten emansipoivalla diskurssilla, emansipoivalla kääntämiselläkin voidaan katsoa olevan kaksi puolta: ensinnäkään se ei vie valtaa toisilta, mutta korostaa samalla voimattomien ryhmien etuja ja identiteettiä. Ensimmäisen periaatteen mukaan kaiken kääntämisen tulisi olla emansipoivaa, vapauttavaa, mutta kuitenkin eettisesti hyväksyttävää. Hyvä kääntäjä voi aina kieltäytyä epäeettisen toimeksiannon suorittamisesta, ja jos hän ottaa työn vastaan, hänen pitäisi pystyä olemaan uskollinen lähdetekstin ideologialle ja toimeksiantajan toiveille ilman omantunnon kolkutuksia. Toisen periaatteen noudattaminen voi joissain tapauksissa olla mahdotonta: miten voimattomien ryhmien identiteettiä ja ideologiaa voidaan korostaa kielen ja kääntämisen keinoin, jos kielenkäyttö on vallassa olevien ideologian näköistä? Jos emansipoivalla kääntämisellä halutaan saada aikaan muutoksia, sen on ilmeisesti rikottava hallitsevia kielen ja kääntämisen normeja. Kuinka vallattomaksi vallaton kääntäjä voi sitten ryhtyä? Chestermanin mukaan (1997: 190) emansipoiva [ja emansipoitunut] kääntäjä saa ottaa itselleen vapauden rikkoa normeja, mutta ei vastuuntunnottomasti: eettisesti ajatteleva kääntäjä voi oikeuttaa jonkin kielenkäytön normin rikkomisen vetoamalla sitä korkeampiin normeihin, joiden oikeutus on taas niiden taustalla oleva arvomaailma. Esimerkiksi kielenkäytön normeja rikkovan feministisen käännös-diskurssin oikeutus on itse feminismin aate, naisten esilletuominen tasavertaisena miesten rinnalla ja heidän näkyvyytensä kielessä (ks. s. 52–53). Aina voidaan tietysti kiistellä siitä,

minkä ideologian kohdalla tarkoitus pyhittää keinot – ongelma on jälleen se, mitkä ideologiat ovat ”hyviä” ja mitkä ”huonoja”.

Touryn (1995: 64) kanta normien rikkomiseen on varovaisempi: hänen mukaansa pienin hinta normien vastaisesta kääntämisestä voi olla se, että kääntäjän on paranneltava jo valmista käännöstään. Pahimmallaan kääntäjä tahraa maineensa ammattilaisena. Toury kuitenkin myöntää, että normeista poikkeamisen on havaittu johtavan muutoksiin, mutta perää vastausta siihen, kenellä on lupa aloittaa muutos. Käytännössä normien rikkominen sallitaan todennäköisesti vain kääntäjille, joilla on auktoriteettia esimerkiksi ideologisen ryhmän johtohahmona tai käännöskokemuksensa vuoksi. Mielestäni lupa on kaikilla kääntäjillä, jotka uskaltavat vaarantaa maineensa ja asiakkaidensa luottamuksen. Jos kääntäjä rikkoo odotusnormeja, hänen työtään ei välttämättä pidetä käännöksenä, vaan mukaelmana tai lyhennelmänä, jos on kyse kaunokirjallisuudesta, ei ehkä kirjallisuutenaakaan. Mitä tahansa kääntäjä tekeekin, hän ei voi mitenkään miellyttää kaikkia kohdelukijoita, mutta normeista poikkeava kääntäminen jakaa lukijat varmemmin kahtia, yllättyneisiin ihailijoihin ja niihin, jotka luokittelevat uuden käännöstävän liian vapaaksi, ehkä ideologiseksi kiihkoiluksikin. Saattaa olla, että poikkeavan käännöstävän hyväksyvät vain ne ihmiset, joiden ideologiaa kääntäjä itse kannattaa ja halusi alunperin levittää. Normien rikkominen voi siis synnyttää kääntämisen alakulttuureja, oppositiossa tai jopa altavastaajan asemassa olevia kääntämisen ideologioita sen sijaan, että se tekisi näkymättömän näkyväksi. Tällainen käsitys minulla on osittain ollut emansipoivan kääntämisen tunnetuimmasta suuntauksesta, feministisestä kääntämisestä (ks. s. 52).

3.2 Ideologiset ja manipuloivat käännösstrategiat

3.2.1 Näkymättömästä näkyväksi kääntäjäksi

Kääntäjä on useimmiten näkymätön voima: hän toimii holhoojien ja suojelijoiden palveluksessa, ja hänelle suodaan vain rajallista päätös- ja vaikutusvaltaa. Koska hän on näkymätön yhteiskunnassa, hän ei myöskään näy teksteissä eikä kielessä, ja koska hän ei näy teksteissä, hän ei voi myöskään tulla näkyviin yhteiskunnassa. Kääntäjän näkymättömyyttä on käsitelty laajasti Venuti (1995): hän arvostelee nykyaikana angloamerikkalaisessa kulttuurissa (millä hän kaikesta päätellen tarkoittaa englanninkielisistä maista lähinnä Iso-Britanniaa ja Yhdysvaltoja) vallitsevaa kaunokirjallisuuden kääntämisen ideologiaa, jonka mukaan käännös on silloin hyväksyttävä, kun se on mahdollisimman läpinäkyvä ja kun kääntäjä näkyy siinä mahdollisimman vähän. Kääntäjän näkymättömyyden takana on angloamerikkalaisen ja muun maailman välisen kirjallisuuden kaupan epätasapaino: toisen maailmansodan jälkeen Englanti on ollut maailman eniten käännetty kieli, kun taas englanniksi ei ole käännetty paljon teoksia verrattuna englanninkielisten alkuperäisteosten määrään vuosittain. Kaupan epätasapaino ei vain tue englanninkielisten maiden poliittista

ja taloudellista hegemoniaa ja angloamerikkalaisen kulttuurin leviämistä maailmaan, vaan on myös tehnyt näistä maista yksikielisiä ja toiseutta vierastavia kulttuureja, joissa luetaan mieluiten sellaisia tekstejä, joissa ei ole yhtään kielellistä tai kulttuurista toiseutta ja joista he tunnustavat englanninkielisen ympäristön arvot. Toisin sanoen käännosten tulee olla sujuvia, ei oikeastaan laisinkaan käännoiksi, vaan ”toisia alkuperäisiä”. Mitä sujuvampi käänno on, sitä näkyvämpi on lähdetekstin kirjoittaja ja sitä näkymättömämpi on sen kääntäjä. Käännosten läpinäkyvyys siirtää itse kääntämistyön taka-alalle ja johtaa kääntäjien taloudelliseen riistoon, vajaisiin tekijänoikeuksiin ja marginaaliseen asemaan kulttuureissa. Konkreettisinta kääntäjän näkymättömyys on silloin, kun hänen nimeään ei mainita kirjojen kansissa, niiden mainoksissa tai lehtiarvosteluissa ja kun arvostelijat kirjoittavat käännoksestä kuin se olisi alkuperäinen tai eivät mainitse, että kyseessä on käänno. (Venuti 1995: 2–3, 8, 14–17.)

Sujuvuudella Venuti ei siis viittaa niinkään käännosten kielellisiin ominaisuuksiin, kuten sen koheesioon, koherenssiin tai loogisiin teema-reema-rakenteisiin, vaan kotoutettujen käännosten ”tuttuuteen”, jonka ansiosta lukija ei välttämättä edes ajattele lukevansa käännoista (kotouttaminen, ks. s. 54–55). Samasta läpinäkyvyyden illuusiosta kaunokirjallisuudessa puhuu Venutin lisäksi Hermans (1996b), joskin kertomakirjallisuuden käännosten erityispiirteenä. Hän toteaa Venutin tavoin, että ”hyvinä” ja ”kunnollisina” pidetään sellaisia käännoiksi, jotka ovat identtisiä lähdetekstin kanssa eivätkä sisällä mitään vierasta tai kysymyksiä herättävää ainesta, joka rikkoisi lähdetekstin eheyden. Toisin sanoen lukija odottaa ja luulee kuulevansa käännoksesta vain yhden äänen, alkuperäisen kirjoittajan tai kertojan äänen, jonka taakse ”hyvän” ja ”luotettavan” kääntäjän tulisi kadota. Käännytyssä diskurssissa kuuluu kuitenkin myös ”toinen” ääni, kääntäjän ääni, joka on aina läsnä enemmän tai vähemmän näkyvästi, joskus taas pitkiä aikoja tai täysin piilossa alkuperäisen kirjoittajan tai kertojan äänen takana. (Vrt. Hermans 1996b: 24–27, 33, 42–44.)

Milloin käännetyt diskurssin yksinäisyyden illuusio sitten hajoaa? Hermansin (1996b: 27–29, 40) mukaan kääntäjän ääni tulee todennäköisesti esille kolmenlaisissa tapauksissa: ensinnäkin silloin, kun lähdetekstin siirto sen pragmaattisesta kontekstista kohdekulttuurin pragmaattiseen kontekstiin edellyttää kääntäjän väliintuloa, jotta viestintä onnistuu uudessa kulttuurissa. Lähdetekstissä saattaa olla esimerkiksi viittauksia historiallisiin tai sinä hetkenä ajankohtaisiin asioihin ja tapahtumiin, jotka eivät ole tuttuja uudelle yleisölle. Kääntäjän ääni voi tulla kuuluviin myös käännoksessa, jonka lähdeteksti niin sanotusti viittaa itseensä tai heijastaa itseään, kuten silloin, kun siitä tulee ilmi, että se on alunperin kirjoitettu tietyllä kielellä, tai kun se käyttää hyväkseen sellaisia lähdekielen ominaisuuksia tai rakenteita, jotka eivät ole käännettävissä, kuten polysemiaa (monimerkityksisyyttä) tai

sanaleikkejä. Kolmas tapaus on sellainen, jossa kääntäjä ei voi kääntää tai manipuloida jotakin lähdetekstin elementtiä, koska sen merkitys kontekstissaan avautuu ainoastaan lähdekielisenä. Esimerkkinä Hermans antaa hollanninkielisen fiktiivisen tekstin dialogissa ja myös kirjailijan laatimassa omistuskirjoituksessa esiintyvät nimikirjaimet E. H. V. W., jotka yhdistettiin kertomuksessa nelisanaiseen sananlaskuun *Eigen haard veel waard* ("Kotini on linnani."). Jos sama teos käännettäisiin suomeksi, kääntäjän olisi mahdotonta löytää omasta kielestään vastaavaa nelisanaista sananlaskua, jonka sanojen alkukirjaimet olisivat E, H, V ja W, ja koska nimikirjaimet viittaavat historialliseen henkilöön (kirjailijan vaimoon), niitä ei voida muuttaa suomenkielistä sananlaskua vastaavaksi.

Yllä esitellyissä ongelmallisissa tapauksissa kääntäjällä on monia strategiavaihtoehtoja: hän voisi vaivihkaa jättää kaikki ongelmakohdat pois tai keksiä niiden tilalle merkitykseltään erilaisia, mutta lähdekielellä toimivia ja läpinäkyviä ratkaisuja, kuten uuden sanaleikin tai allitteraation. Näissä tapauksissa kääntäjä pysyy piilosilla, manipuloi lähdetekstiä ja lukijaa salaa, jolloin käänös vaikuttaa yksinäiseltä. Jos läpinäkyviä ratkaisuja ei löydy, kääntäjä voi tietysti kääntää ongelmakohdat sellaisenaan, mutta silloin hänen äänensä tulee väistämättä näkyviin, käänös näyttää käänökseltä. Hermans (1996b: 33, 45) painottaa sitä, että kaikki käänökset ovat moniäänisiä ja että kääntäjän ääni on aina läsnä diskurssissa, ei siis vain poikkeuksellisissa olosuhteissa tai kertomakirjallisuudessa, vaikka se ei tulisikaan näkyviin kuten yllä olevissa tapauksissa. Kääntäjän näkyvyys tarkoittaa näkyvyyttä *itse käänöksessä* – kyse ei siis ole käänöksen ja lähdetekstin vertailussa paljastuvista lisäyksistä, poistoista tai muista kääntäjän manipuloinneista, jotka tekevät kääntäjän näkyväksi, vaikka ne ovat tietysti merkittäviä ideologisesta näkökulmasta. Illuusio käänöksen yksinäisyydestä johtuu siis siitä, että lukija ei voi vertailla käänöstä sen lähdetekstiin. Voimakkaimmillaan kääntäjän ääni on silloin, kun se "hyppää" pois itse käänöksestä *paratekstiksi*, kuten yllä olevassa nimikirjaimista johtuvassa ongelmatapauksessa kääntäjän alaviitteeksi.

Paratekstiä on kaikki verbaalinen tai muunlainen materiaali, joka ympäröi ja laajentaa varsinaista tekstiä ja tekee siitä kirjan [tai ylipäättään jonkin tunnistettavan julkaisun tai kokonaisuuden]. Parateksti voidaan julkaista ajallisesti ennen tai jälkeen varsinaista tekstiä tai samanaikaisesti sen kanssa ja sen voi laatia tekstin kirjoittaja, kustantaja tai jokin kolmas osapuoli. Parateksti jaetaan sen sijainnin perusteella *peritekstiin* ja *epitekstiin*. Periteksti sijaitsee välittömästi tekstin ympärillä tai samassa niteessä: esipuheet, johdannot, kiitos- tai jälkisanat, kirjojen kansissa olevat tiivistelmät kirjojen juonesta tai kirjoittajan taustasta, omistuskirjoitukset, otsikot, kirjoittajan nimi, saman kustantajan teosten mainokset, alaviitteet sekä kuvat. Epitekstiä taas on materiaali, joka sijaitsee itse kirjan tai julkaisun ulkopuolella ja on syntynyt useimmiten tiedotusvälineiden avulla tai henkilö-

kohtaisen viestinnän tuloksena, kuten ennakoilmoitukset, haastattelut, keskustelut, arvostelut, kirjeet ja päiväkirjat. (Genette 1997: 1–6.)

Käännösten parateksteistä ei ole olemassa Genetten (1997) teoksen kaltaista laajaa esitystä; suppeampia tutkimuksia on muun muassa Kovala (1996), joka on tutkinut paratekstejä (tarkemmin sanottuna peritekstejä) angloamerikkalaisen kirjallisuuden kuuluisimmissa suomenkielisissä käännöksissä vuosina 1890–1939. Käännösten paratekstuaalisten elementtien funktiot eivät kuitenkaan eroa Genetten (vrt. 1997: 10–12) nimeämistä alkuperäisteosten paratekstin funktioista: ne voivat viestittää pelkkää informaatiota, kuten kirjailijan nimen tai teoksen julkaisemisen ajankohdan tai esittää kirjailijan ja/tai kustantajan intention tai tulkinnan, kuten yleensä tekstien esipuheet. Tekstin genren nimeäminen paratekstissä (”romaani”) voi myös ilmaista kustantajan tulkintaa tekstistä tai ilmaista sitoutumista totuuteen (”omaelämäkerta”). Parateksti voi myös sisältää lupauksen (”ensimmäinen osa”) tai määräyksen tai neuvon siitä, miten teksti tulisi tai olisi parasta lukea.

Koska paratekstuaaliset elementit esittelevät tekstin lukijalle, tekevät tekstin näkyväksi ja ohjaavat sen vastaanottoa ja tulkintaa, ne voivat siten olla ideologisina kannanottoina vahvempia kuin itse teksti tai käännös, jonka ”lisäkkeitä” ne ovat. Useimmiten käännökset tarvitsevat paratekstiä, jotta niistä tulisi näkyviä uudessa kulttuurissa ja jotta uudet vastaanottajat lukisivat niitä käännöksinä. Siinä mielessä jotkin paratekstuaaliset elementit, kuten epiteksteistä kritiikit ja teosten sisällön kuvaukset, ovat itse asiassa Lefeveren (1992) termein uudelleenkirjoittamisen muotoja (vrt. s. 37–38). Kääntämisen aikana paratekstin määrä voi pysyä ennallaan tai kasvaa tai vähetä. Jos kääntäjä kääntää sekä alkuperäisen kirjoittajan että kustantajan paratekstin sellaisenaan, eikä hän tai kustantaja lisää tekstiin omaa paratekstiään, kääntäjän ääni todennäköisesti sulautuu alkuperäisen kirjoittajan tai kertojan ääneen. Usein kääntäminen luo tekstiin uutta paratekstiä, kuten kääntäjän nimen, kääntäjän huomautuksia tai ala- tai loppuviitteitä sekä kääntäjän tai muun välittäjähenkilön, kuten käännöksen kustantajan kirjoittaman esipuheen – luonnollisesti kustantajat eivät halua käyttää julkaisuissaan alkuperäisen kustantajan paratekstiä, kuten mainoksia ja kaikkia julkaisutietoja.

Huolimatta siitä, onko käännöksen paratekstin laatija kääntäjä itse vai esimerkiksi kustantajan tai kirjasarjan toimittaja, se tuo kääntäjän näkyviin ja tekee käännöksestä ilmi-käännöksen (ks. s. 54–55). Ala- ja loppuviitteitä voidaan käyttää esimerkiksi selostamaan lukijalle tuntemattomia reaaliota, kuten mittayksiköitä, arvonimiä ja puhuttelumuuotoja, paikkojen ja henkilöiden nimiä tai instituutioita. Käännöksen esipuhe voi taas puolustaa käännetyn tekstin sisältöä tai muotoa, perustella kääntäjän ratkaisuja, kuten tekstin lyhentämistä ja poistoja, tai ylistää kirjailijaa ja sen lähdetekstin arvoa taideteoksena. (Vrt.

Kovala 1996: 125, 134–140.) Esipuheessa ja alaviitteissä kääntäjä voi avoimesti tunnustaa manipuloineensa lähdetekstiä tietyistä syistä ja tiettyä tarkoitusta varten. Kun käännöksessä ei ole paratekstiä tai kun kääntäjä ei mainitse tekemästään manipuloinnista paratekstissä, lukija voi pitää tekstiä ”alkuperäisenä” tekstinä tai ei ainakaan kuule siinä kääntäjän ääntä; todennäköisesti hän olettaa kääntäjän olleen uskollinen lähdetekstille. Tietoista manipuloimista on myös se, että alkuperäisen kirjoittajan parateksti jätetään kääntämättä tai että edes hänen nimeään ei mainita käännöksessä. Kovalan (1996: 126, 137) tutkimuksen mukaan alkuperäisen kirjoittajan nimi jätettiin pois muutamista angloamerikkalaisten lastenkirjojen käännöksistä oletettavasti siksi, että ne olivat pikemminkin suomalaista uskonnollis-konservatiivista ideologiaa noudattavia mukaelmia kuin käännöksiä. Kun kääntäjä jättää pois alkuperäisen paratekstin, hän ryöväää lähdetekstin kirjoittajan äänen ja salaa lukijoilta tämän heille osoittamansa ”lukuohjeet” ja huomautukset.

Edellä kappaleessa 2.2.1 mainitsin joidenkin Hitlerin saksankielisten puheiden sisältävän sulkeissa esitystilaisuutta tauottaneita suosionosoituksia, siis kustantajan lisäämää paratekstiä. Mielenkiintoinen esimerkki kääntäjän ratkaisuisista lähdetekstin paratekstin suhteen löytyy Hitlerin puheesta ja sen suomennoksesta vuodelta 1942 (Hitler 1942a ja 1942b). Lähdetekstin ainoa paratekstuaalinen elementti on alleviivattu seuraavassa esimerkissä:

Ich habe am 1. September 1939 in der damaligen Reichstags Sitzung zwei Dinge ausgesprochen:
-- und zweitens, wenn das Judentum einen internationalen Weltkrieg zur Ausrottung etwa der arischen Völker Europas anzettelt, dann werden nicht die arischen Völker ausgerottet werden, sondern das Judentum wird... (im Beifall untergegangen). (33)

Lukiessani tätä aloin epäillä, että paratekstin funktio ei olisikaan tässä ottaa esille yleisön suosionosoituksia ja korostaa esimerkiksi NS-ideologian johtajakulttia, vaan peitellä sitä, että julkaisija on sensuroinut tekstiä – lausehan näyttää jäävän kesken ja vihjaa siihen suuntaan, että odotettavissa olisi jokin juutalaisten tuhoa ennustava ilmaisu. Kyseinen kohta on käännetty seuraavasti:

Syyskuun 1. p:nä 1939 sanoin valtiopäivien istunnossa kaksi seikkaa: -- ja toiseksi, että kun juutalaisuus sytyttää liekkeihin kansainvälisen maailmansodan Euroopan arjalaisten kansojen poisjuurittamisen tarkoituksessa, arjalaisia kansoja ei juuriteta-kaan pois, vaan juutalaisuus.

Lähdetekstin parateksti on jätetty kääntämättä, ja käännös antaa sen vaikutelman, että lause ei olisi jäänyt kesken. Näin käännöksen lukija ei voi edes kuvitella, että Hitler olisi kyseisessä kohdassa voinut sanoa jotakin, joka kohdekulttuurissa vallitsevan ideologian mukaan olisi ehkä julmaa ja sopimatonta. Koska käännöksessä on myöhemmin sellaista suosionosoituksista kertovaa paratekstiä, jota ei ole lähdetekstissä, käännöstä ei ehkä ole tehty vertailussa käytetystä lähdetekstin versiosta. Esimerkki osoittaa kuitenkin sen, kuinka

huomaamattomasti paratekstin avulla voidaan sensuroida alunperin puhuttua tekstiä ja kuinka kääntäjä voi manipuloida lukijoidensa tulkintaa jättämällä kääntämättä lähdetekstin paratekstuaalisia elementtejä.

Kääntäjä voi myös jättää kääntämättä kaiken alkuperäisen paratekstin, joka paljastaisi käännöksen olevan käännös, toisin sanoen ottaa käännöksen omiin nimiinsä ja ottaa siitä kaiken kunnian itselleen. Toisaalta taas kirjailija voi naamioda tekstinsä paratekstin avulla käännökseksi, vaikka teksti ei käännös olekaan. *Pseudokäännöksen* (Tourey 1995: 41–42) avulla kirjailija voi tuoda kirjallisuuden systeemiin uusia piirteitä ja suojella teosta sensuurilta – käännöskirjallisuudessa uudenlaiset ratkaisut hyväksytään tavallisesti helpommin kuin alkuperäisessä kirjallisuudessa. Myymällä tekstiään käännöksenä kirjailija voi myös antaa sille osan siitä arvovalasta tai korkeasta statuksesta, joka ”lähdekulttuurilla” on kyseisessä kulttuurissa, tai kuten pseudonyymiä käyttävät kirjailijat, esiintyä uusille lukijoille erityyppisenä kirjailijana kuin hänet on aikaisemmin tunnettu.

Paratekstikään ei tietysti aina takaa sitä, että käännöstä luetaan niin kuin sen kääntäjä, toimeksiantaja tai muut tahot haluavat. Lukijat tulkitsevat tekstejä oman ideologiansa mukaisesti ja tietävät ehkä enemmän kuin kääntäjä, eivätkä siksi luota häneen tai hyväksy hänen alaviitteitään. Vaikka edellä olleet esimerkit antavat toisin olettaa, paratekstiä on muuntuyppisissäkin kuin vain kaunokirjallisissa käännöksissä, eikä sen manipuloiva vaikutus ole niissäkään yhtään sen vähäisempi. Esimerkiksi osa tässä tutkimuksessa lainaamistani tieteellisistä teoksista ovat uudelleenkirjoitettuja ja/tai täydennettyjä käännöksiä (esim. Bartsch 1987, Jokipii 1994b ja Genette 1997), mikä mainitaan kääntäjän tai julkaisijan esipuheessa. Tieteellisissä käännöksissä on usein myös alaviitteitä, joissa kääntäjä perustelee valitsemiansa vastineita lähdetekstin termeille tai antaa selvyyden vuoksi myös lähdekielisen termin, sekä kääntäjän tekemiä lisäyksiä ja huomautuksia hakusulkeissa itse tekstin joukossa. Epäilen kuitenkin sitä, että kääntäjät käyttäisivät tieteellisten käännösten paratekstiä epäeettisiin tarkoituksiin.

Parateksti ei ole kääntäjän ainoa keino tehdä itseään näkyväksi. Se, kuinka hyvin kääntäjä näkyy teksteissä ja yhteiskunnassa, on monesti yhteydessä siihen, kuinka tiukasti hän noudattaa vallitsevia kielenkäytön tai kääntämisen normeja. Kääntäjän näkymättömyys voi johtua siitä, että hän toimii kuten muutkin yhteiskunnan jäsenet, normien mukaisesti ja ”hiljaa”. Normeja ovat uhmanneet näkyvimmin feministikääntäjät, joiden tarkoitus ei ole tehdä ainoastaan naiskääntäjät, vaan koko naiskupuoli näkyväksi kielessä ja yhteiskunnassa. Feministinen kääntämisen ideologia sallii sen, että kääntäjä ottaa tekstin omakseen, uudelleenkirjoittaa sen feminiiniin (de Lotbinière-Harwood 1991) tai ”naiskäsittelee” sen (*womanhandling*; Godard 1990: 94). Naiset voidaan tehdä näkyväksi

tekstissä monin eri tavoin: kielen mieskeskeisyyteen ja seksistisyyteen voidaan kiinnittää huomiota typografisin keinoin ja geneeriset maskuliinimuodot voidaan korvata kumpaankin sukupuoleen viittaavilla pronomineilla tai vain feminiinimuodoilla. Feministikääntäjät voivat myös kehittää uusia sanoja (kuten *gynergy*, naisenergia) tai antaa niille ”mieskeskeisestä” ideologiasta poikkeavia uusia merkityksiä. He myös kehottavat välttämään naisia halventavia nimityksiä ja käyttämään aktiivilauseita passiivilauseiden sijaan, jotta naiset korostuisivat aktiivisina subjekteina, eivät passiivisina objekteina (vrt. transitiivisuus, s. 21). (Vrt. mm. von Flotow 1991, de Lotbinière-Harwood 1991 ja Simon 1996.)

Tällaiset emansipoivat käänösstrategiat sopivat tietysti vain joihinkin kielipareihin, sillä kaikki kielet eivät ole niin ”miesvaltaisia” kuin radikaalifeministit väittävät. Normien rikkomisessa piilee myös se vaara, että feministikääntäjien kaipaamasta ja kehittämästä ”naisten kielestä” tuleekin ehkä vain feministien kieltä, sisäpiirin käänösdiskurssia. Monet heidän ehdottamista ratkaisuistaan toimivat todennäköisesti vain feministisessä kontekstissa, ja siksi radikaali feministisen uudelleenkirjoittamisen ideologia tuskin pystyy vielä pitkään aikaan murtamaan tietään feministisen liikkeen ulkopuolelle.

3.2.2 Ekvivalenssi: valinta muodon ja vaikutuksen välillä

Kunkin kulttuurin käsitykseen kääntämisestä sisältyy myös sen käsitys ekvivalenssista, eli siitä, minkälainen suhde käänöksellä olisi oltava sen lähdetekstiin, jotta sitä pidettäisiin ”hyvänä” käänöksenä tai ylipäättään käänöksenä (eikä lyhennelmänä tai mukaelmana). En kuitenkaan käsitellyt ekvivalenssia kääntämisen ideologioiden yhteydessä. Mielestäni kääntäjän ratkaisu siitä, minkä lähdetekstin ominaisuuden suhteen käänös on ekvivalentti, on kuitenkin lähinnä ideologinen käänösstrategia. Varsinaisesti tarve tehdä ratkaisu käänöksen ekvivalenssin suhteen ei johdu ideologisista syistä vaan kielestä: koska mitkään kaksi kieltä eivät ole identtisiä eivätkä mitkään niiden elementeistä voi absoluuttisesti vastata toisiaan, yksikään käänös ei voi olla täydellisen tarkka (Nida 1964: 156). Ideologista on se, mille lähdetekstin ominaisuudelle kääntäjä päättää olla uskollinen. On olemassa monia eri tapoja nimittää ekvivalenssin eri tyyppejä; esittelen tässä Nidan (1964) käsiteparin ”formaalinen” ja ”dynaaminen ekvivalenssi”, koska ne ovat ne kaksi ääripäätä, joiden väliltä kääntäjä voi valita strategiansa ja jotka voidaan rinnastaa lähdetekstille uskolliseen (sanasanaiseen) ja vapaaseen kääntämiseen.

Formaalisesti ekvivalentti käänös pyrkii olemaan uskollinen lähdetekstin viestille, sen muodolle ja sisällölle. Tavoitteena on, että kohdekielisen viestin elementit vastaisivat mahdollisimman tarkasti lähdekielisen viestin elementtejä, kieliopillisiä yksikköjä, sananvalinnan johdonmukaisuutta ja merkityksiä *lähdekulttuurin* kontekstissa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kääntäjä kääntää runouden runoutena, virkkeen virkkeenä,

substantiivit substantiiveina ja käsitteen käsitteenä. Käännöksessä säilytetään kaikki lähdetekstin formaaliset piirteet, kuten lause- ja virkerakenne, välimerkit, kappalerajat ja sisennykset. Tällainen käännös on esimerkiksi lähdetekstin sanatarkka käännös, jonka tarkoitus on havainnollistaa jonkin harvinaisen kielen rakenteita, antaa lukijalle mahdollisuuden identifioitua lähdekielen kontekstin lukijan kanssa ja ymmärtää mahdollisimman paljon lähdekulttuurin tavoista, ajattelusta ja ilmaisukeinoista. (Nida 1964: 159, 165.)

Dynaamisesti ekvivalentin käännöksen tavoite on taas se, että sen viestin ja vastaanottajan suhde olisi ekvivalentti lähdetekstin viestin ja tämän vastaanottajan suhteen kanssa. Toisin sanoen dynaamisesti ekvivalentti käännös pyrkii saamaan aikaan saman vaikutuksen lukijassaan kuin lähdeteksti alkuperäisessä lukijassa. Ymmärtääkseen viestin käännöksen vastaanottajan ei tarvitse ymmärtää lähdekulttuurin tapoja ja ajattelua; tärkeintä on, että käännöksen ilmaisu on luonnollista, kohdekulttuurin kieleen ja kontekstiin sopivaa. Kielien kieliopillisten ja semanttisten luokkien sekä diskurssien ja kulttuurikontekstien erojen vuoksi lähdetekstin muotoa ei voi aina säilyttää ennallaan. (Mt. 159, 166–168.)

Formaalisen ja dynaamisen ekvivalenssin ääripäät ovat verrattavissa *vieraannuttavaan* ja *kotouttavaan kääntämiseen*. Lähdetekstien kotouttaminen, niiden sopeuttaminen kohdekulttuurin oloihin, on Venutin (1995) mukaan juuri syynä siihen, että kääntäjät ovat näkymättömiä ja että angloamerikkalaisen kulttuuri ei suvaitse vieraita kulttuureja. Housen (1977: 194–196) termein kotouttava strategia on *kulttuurisuodatusta*, jonka tuloksena syntyy *piilokäännöksiä* (covert translations). Piilokäännöksellä on sama status kohdekulttuurissa kuin lähdetekstillä lähdekulttuurissa, eikä se vaikuta pragmaattisesti lähdetekstin käännökseltä, vaan saattaa näyttää jopa siltä, että se olisi alunperin kirjoitettu kohdekielellä, ”omilla ehdoillaan”. Piilokäännöksen funktio voi siis olla ekvivalentti lähdetekstin funktion kanssa. Housen mukaan piilokäännöksiä tehdään muun muassa kaupallisista tai tieteellisistä teksteistä, koska näitä ei ole sidottu lähdekulttuuriin ja -kieleen tai osoitettu vain lähdekulttuurin vastaanottajille, vaan ne koskettavat ja kiinnostavat myös kohdekulttuurin vastaanottajia.

Piilokäännöksen vastakohta eli vieraannuttavan kääntämisen tulos on Housen (1977: 189–190) mukaan *ilmikäännös* (overt translation). Ilmikäännös ei ole ”toinen alkuperäinen”, sillä sen lähdeteksti on sidoksissa alkuperäiseen kieleen ja kulttuuriin ja on osoitettu ainoastaan lähdekulttuurin kohderyhmälle. Ilmikäännöstä vaativat lähdetekstit voivat olla ajatonta tai historiaan sidottuja: ajaton lähdeteksti koskee ihmisiä yleisesti, historiaan sidottu lähdeteksti on taas yhteydessä ainutkertaiseen historialliseen tapahtumaan ja osoitettu tarkasti rajatuille vastaanottajille. Ajaton lähdeteksti on usein fiktiivinen, aikansa taideteos ja esteettinen luomus, historiaan sidottu lähdeteksti taas usein ei-fiktiivinen (asiateksti), kuten poliittinen puhe. Koska ilmikäännöksen lähdeteksti on sidottu tiettyyn historialliseen

tapahtumaan tai koska sillä on ainutlaatuinen status lähdekielisen yhteisön kulttuurin tuotteena, käännöksen funktio ei voi olla ekvivalentti lähdetekstin funktion kanssa.

Käsiteparia ”vieraannuttaminen” ja ”kotouttaminen” voisi verrata myös kääntäjän *minimaaliseen* ja *maksimaaliseen väliintuloon* (*minimal/maximal mediation*). Väliintulo tarkoittaa Hatimin & Masonin (vrt. 1997: 147–163) mukaan sitä, miten kääntäjä tulee mukaan käännösprosessiin, toisin sanoen miten hän käyttää omaa tietoaan ja uskomuksiaan kohdetekstiä tuottaessaan. Väliintulo on *minimaalista*, kun kääntäjä jättää näkyviin lähdetekstin ominaisuudet, kuten leksikaaliset valinnat, koheesion, transitiivisuuden ja tyylin, ja tekee lukijalleen vähän myönnytyksiä. Tavoitteena on se, että kääntäjä välittäisi kohdekulttuurin lukijoille sen, ”mitä lähdetekstin tuottaja todella sanoi”, ja että käännöksen lukijat rakentaisivat tekstimaailman, joka muistuttaisi mahdollisimman paljon lähdetekstin lukijoiden tekstimaailmaa. *Maksimaalinen väliintulo* voi taas olla niin suurta, että lähdetekstin ideologia ei vain muutu, vaan vaihtuu kokonaan toiseksi ideologiaksi, kuten silloin, kun teoksia käännetään lyhentäen ja yksinkertaistaen koululaisten luettavaksi. Voidaan tietysti ajatella, että kyse ei olisikaan enää kääntämisestä vaan mukauttamisesta (vrt. s. 51).

Edellä kappaleessa 2.1.3 kävi ilmi, että tekstin ideologisuus on sekä sen muodossa että sisällössä, eksplisiittisimmin kuitenkin sisällössä, eli sanoissa ja etenkin substantiiveissa, joiden merkitys ja arvotus vaihtelee kontekstin mukaan. Vaikka kääntäjä kääntäisi sananasaisesti eli välittäisi tekstin ”sellaisena kuin se on”, tekstin merkkien arvo ei voi olla kohdekulttuurin vastaanottajille kuitenkaan yhtä suuri kuin lähdetekstin vastaanottajille, koska merkkien ympäristö on vaihtunut (vrt. Hatim & Mason 1997: 162). Sananasaisella käännösvastineella saattaa olla sama *denotatiivinen merkitys* kuin lähdetekstin sanalla, mutta erilaisia *assosiatiivisia merkityksiä* kohdekulttuurissa ja -ideologiassa (vrt. s. 22). Ääritapauksissa lähdekulttuurissa erityisen ”ideologinen” teksti voisi vaikuttaa kohdekulttuurissa sananasaisesti käännettynä ”neutraalilta” tai toisinpäin. Kääntäjän pitäisi siis tuntea sanojen liitännäismerkitykset eri kulttuureissa, jotta hän voisi säilyttää sisältösanojen arvotukset ja tekstin ideologiset kannanotot mahdollisimman samankaltaisina myös uudessa kontekstissa. Kääntäjän ei tietysti tarvitse pyrkiä dynaamiseen ekvivalenssiin, jos yhteiskunnan holhoojat ja ideologia vaativat häntä manipuloimaan tekstiä toisin.

Lefeveren (vrt. 1985: 235) mukaan myös diskurssiuniversumi saattaa koitua ylitsepääsemättömäksi ongelmaksi, jos kääntäjä haluaa olla lähdetekstille ”uskollinen”. Diskurssiuniversumiin kuuluvat muun muassa lähdetekstin kuvaamat kohteet, tavat ja uskomukset, joista monet ovat kulttuurispesifisiä ja ovat siksi vaikeasti tai eivät laisinkaan käännettävissä. Tällaisia asioita ja käsitteitä ovat esimerkiksi *bistro* ranskan kielessä, *völkisch* saksan kielessä (ks. s. 33) tai *tunica* latinassa. Osa näistä käsitteistä kuolee ajan,

kielen tai ideologiansa mukana, mutta käännöksissä ne on kuitenkin elvytettävä jossakin muodossa. Suorana lainana, käännöslainana, alaviitteenä vai noiden kolmen yhdistelmänä?

Muodolle uskollisessa strategiassa on ongelmana myös se, että sanasanaista käännöstä voi olla vaikea ymmärtää ja että kaikkia lähdetekstin formaalisia elementtejä, kuten sanaleikkejä, riimejä ja allitteraatiota, ei voida kääntää sanasanaisesti (vrt. Nida 1964: 165–166). Tällaisissa tapauksissa kääntäjä todennäköisesti turvautuu paratekstiin. Koska tyyli syntyy tekstin tuottajan intentioista (vrt. Hatim & Mason 1990: 8–10, 43–44), toisaalta taas lähdetekstin muoto ja tyyli voivat olla osa tekstin merkitystä ja saada osaltaan aikaan lukijoissa sen vaikutuksen kuin sillä on. Näin on eritoten operatiivisissa tai retorisisa teksteissä, kuten tämän tutkimuksen aineistona olevassa Hitlerin puheessa. Puheen tyyllissä yhdistyvät sosiaalinen ja yksilöllinen tyyli, NS-diskurssin tyyli sekä Hitlerin idiolekti, joihin kuuluu hänen idiosynkraattinen kielenkäyttönsä, kuten mieli-ilmaisut ja syntaktiset rakenteet. Jos kääntäjä on uskollinen Hitlerin idiolektille, käännöksen vaikutus on ainakin osittain sama kuin alkuperäisen puheen vaikutus lähdekulttuurissa.

Konnotaatioiden ja idiolektien lisäksi murteita ja niiden merkityksiä on vaikea ja joskus mahdotontakin välittää kohdekulttuurin lukijoille. Kääntäjän käyttämät murteet tavallisesti paljastavat kääntäjän ideologisen suhtautumisen ryhmiin, joita pidetään lähde- ja kohdekulttuurissa alempiarvoisina tai naurettavina (vrt. Lefevere 1992: 57–58). Kääntäjä voi korvata esimerkiksi saksankielisen lähdetekstin murteen sellaisella suomen kielen murteella, joiden puhujiin yhdistetään Suomessa samoja stereotyyppisiä ominaisuuksia kuin kyseiseen saksan murteeseen. Ideologinen kannanotto voisi olla myös se, että kääntäjä käyttää televisiokäännöksissä mustaihoisten roolihahmojen repliikeissä tavallista enemmän huolimattomuutta puhekieltä tai slangia, vaikka roolihahmon kieli olisi käsikirjoituksessa yhtä huoliteltua. Lukija saattaa heti ajatella, että roolihahmo on rotunsa vuoksi yksinkertaisempi tai huonommin koulutettu kuin muut.

Vaikka kääntäminen on kääntäjän strategioista huolimatta aina kannanotto, muodolle uskollista strategiaa on pidetty vähemmän ideologisena ja siten ”parempana”, koska sanasanaiset käännökset vaikuttavat ”ilmeisiltä”, yksinkertaisilta ja loogisesti suorilta ja siten objektiivisemmilta kuin dynaamisesti ekvivalentit käännökset. Yleinen oletus on, että formaalisesti ekvivalentit käännökset eivät vaatisi kääntäjältä yhtä paljon tulkintaa kuin dynaamisesti ekvivalentit käännökset, toisin sanoen että lähdetekstin viestin sisällölle ja muodolle uskollinen käännösmetodi estäisi kääntäjää muodostamasta tekstistä omaa näkemystään. (Vrt. Tymoczko 1985: 63.) Voiko formaaliseen ekvivalenssiin pyrkivä kääntäminen olla vain mekaanista koodausta? Tymoczko itse (mt. 79) tulee siihen tulokseen, että formaalinen ekvivalenssi muuttuu dynaamiseksi ekvivalenssiksi, kun kääntäjä voi valita useampien formaalisten käännösvaihtoehtojen väliltä tai kun hän on uskollinen jollekin

lähdetekstin ominaisuudelle, mutta valitsee kohdekielestä sellaisen formaalisen ekvivalentin, joka vastaa lähdekieltä *loogisesti*. Kääntäjä siis joka tapauksessa pohtii tekstin dynamiikkaa ja valitsee lähdetekstin sanoille ja rakenteille kohdekielestä sellaisia vastineita, jotka implikoivat vastaanottajille samoja asioita.

Lisäksi on muistettava, että vaikka kääntäjä tavallisista lukijoista poiketen lukee tuottaakseen tekstiä, hän on tavallinen lukija kuitenkin siinä mielessä, että hänen ideologiansa ja kuvansa todellisuudesta vaikuttaa hänen tulkintaansa. Hän siis valitsee joko tiedostaen tai tiedostamattaan yhden formaalisista vaihtoehdoista sen mukaan, mikä niistä sopii paremmin kohdekulttuurin kontekstiin tai omana aikanaan vallitsevaan ideologiaan tai poetiikkaan. Jos kääntäjä taas pyrkii loogiseen ekvivalenssiin, kyse ei enää ole ehdottomasta formaalisesta ekvivalenssista, jonka tarkoitus olisi tuoda lähde teksti lähemmäksi kohdekulttuurin lukijaa, ei tehdä siitä välttämättä ymmärrettävää kohdekulttuurissa.

Kaiken kaikkiaan tuntuu turhalta kiistellä siitä, kumpi on ”parempi” käänösstrategia, muodolle vai vaikutukselle uskollinen, formaaliseen vai dynaamiseen ekvivalenssiin pyrkivä kääntäminen. Tiettyjä strategioita tunnutaan suosivan tietyissä tapauksissa, kuten uskollisuutta ja konservatiivisuutta esimerkiksi arvokkaiden teosten tai niin sanottujen perusteosten, kuten Koraanin ja Raamatun kääntämisessä, koska ”vapaa” kääntämisen katsotaan voivan kyseenalaistaa niiden alkuperäisen arvon ja vakiintuneen tulkinnan (Lefevere 1992: 49–51). Tämän perustelun kuullessaan jotkin tahot älähtävät välittömästi ja kiistävät sen, että vakiintunut tulkinta olisi sama kuin ”oikea” tulkinta. Esimerkiksi feministikääntäjät ovat julkaisseet omia Raamattujaan, koska he eivät ole hyväksyneet perinteisten raamatunkäännösten seksististä kieltä ja ovat sitä mieltä, että käänös virheet ja väärät tulkinnat koskien muun muassa luomiskertomusta ovat syynä naisen vähäteltyyn asemaan ja arvoon Raamatun maailmassa (Simon 1996: 111–133). Kun otetaan huomioon feministisen ideologian tavoitteet, on myönnettävä, että raamatunkääntämisessä dominoiva uskollisuus vaikuttaa puolueelliselta, koska se on kannanotto konservatiivisen ja miesvaltaisen ideologian puolesta. Juuri tämä on tärkeintä punnittaessa erilaisia kääntämisen ideologioita: ”uskollisuus” *ei* ole arvoiltaan ”neutraali” käänösstrategia, ja ”uskolliset” käänökset ovat kaikkea muuta kuin ”objektiivisia”. Tai kuten Lefevere (1992: 51) toteaa, ”uskollisuus” on vain yksi mahdollinen käänösstrategia, jonka taustalla on tietynlaisen ideologian ja poetiikan yhdistelmä yhteiskunnassa.

4 TUTKIMUSAINEISTON ANALYYSI

4.1 Tutkimuksen tavoite

Olen tutkimassa, millainen vaikutus ideologialla on ollut siihen käänösprosessiin, jonka tuloksena on tutkimusaineistoni, Hitlerin puheen suomennos vuodelta 1939, *Hitler vastaa Rooseveltille*. Lähtökohtani on se, että käänös on kahdella tavalla ideologinen: siitä näkyy ensinnäkin *lähdekulttuurin tai yhden sen ryhmittymän ideologia*, ja tämän ideologian toisintamistapa eli tapa, jolla se on uudelleenkirjoitettu, heijastaa kääntäjän ja/tai toimeksiantajan ja siten myös *kohdekulttuurin ja heidän edustamansa ryhmän ideologiaa*.

Tavoitteeni on selvittää, millaisena lähdetekstin kansallissosialistinen ideologia siirtynyt käänökseen, toisin sanoen mitä tästä ideologiasta on haluttu välittää ja mitä siitä välittyy suomalaisille lukijoille. Sen lisäksi, että haluan selvittää, *miten* alkuperäistä tekstiä on manipuloitu, haluan löytää vastauksia siihen, *miksi* näin on tehty, toisin sanoen suhteuttaa käänöksen sen kontekstiin. Vastausta näihin kysymyksiin etsin tarkastelemalla käänöksen yhteiskunnallista ja ideologista kontekstia, paratekstuaalisia elementtejä sekä kääntäjän ratkaisuja sellaisille lähdetekstin ominaisuuksille, jotka mielestäni vahvimmin ilmentävät NS-ideologiaa: sen vihollisia pilkkaavaa ja kielteisesti arvottavaa sanastoa. Kummatkin analyysit, sekä kontekstin että itse tekstin analyysit, ovat tutkimuksessani yhtä tärkeitä ja toisiaan täydentäviä. Vaikka esittelen tutkimusaineiston yhteydessä lyhyesti myös lähdetekstin sisältöä, yhteiskunnallista kontekstia ja merkitystä omassa ympäristössään, tutkimuksen pääpaino on nimenomaan kohdekulttuurin kontekstissa sekä käänöksessä ja sen taustassa.

Käänöksen analyysissä keskityn selvittämään sen kielteisesti arvottavien sanojen suhteen niiden vastineisiin lähdetekstissä. Tavoitteeni on siis tarkemmin sanottuna selvittää, mihin kohtaan kääntäjän strategia sijoittuu formaalisen ja dynaamisen ekvivalenssin välisellä jatkumolla. Joissain tapauksissa kielen merkitys ja vaikutus voivat sisältyä sen muotoon, jolloin muodolle uskollisen kääntämisen tuloksena syntynyt käänös on ekvivalentti myös sen vaikutuksen suhteen. Nämä kaksi uskollisuuden ”lajia” eivät kuitenkaan aina kulje käsi kädessä: koska kääntämisessä on aina kyse eri kulttuurien ja ideologioiden välisestä viestinnästä, jonkin lähdekulttuurissa arvottavan sanan tai ilmaisun kääntäminen ”sellaiseenaan” ei takaa niiden dynaamista ekvivalenssia kohdekulttuurin lukijoiden keskuudessa. Siksi tutkimuksessa on tärkeämpää keskittyä arvioimaan käänöksen kielteisesti arvottavien sanojen dynaamista ekvivalenssia eli sitä, millainen *vaikutus* näillä sanoilla on ja miten tämä vaikutus eroaa lähdetekstin oletetusta vaikutuksesta omassa kontekstissään. Riippumatta siitä, onko kääntäjä ollut uskollinen kansallissosialismin vihollisia kuvaavien sanojen ja ilmaisujen *muodolle* (niissä rajoissa kuin kohdekieli ja -kulttuuri sen sallivat), kääntäjän ratkaisuilla voi olla sanojen dynaamisen ekvivalenssin suhteen kolmenlaisia

seurauksia: **1)** käänös voi olla dynaamisesti ekvivalentti, vaikutukseltaan samanlainen kuin lähdeteksti, toisin sanoen ”yhtä ideologinen” **2)** käänöksen vaikutus ja ideologisuus ”vaimenee” kontekstissaan tai **3)** käänöksen vaikutus ja ideologisuus ”vahvistuu” verrattuna lähdetekstin vaikutukseen omassa kontekstissaan.

Muutokset kohdetekstin dynaamisessa ekvivalenssissa voivat siis johtua siitä, että kääntäjä on kääntänyt tekstin ja ideologian ”sellaisenaan”, toisin sanoen pyrkinyt formaaliseen ekvivalenssiin, tai että hän on uudelleenkirjoittanut tekstin ja manipuloinut sitä oman ideologiansa tai holhoojien ideologian mukaiseksi. Käänöksen kuuluvien ääni voi säilyä edelleen lähdetekstin kirjoittajalla, jolloin käänöksen maailma muistuttaa ideologiaaltaan lähdetekstin maailmaa, tai sitten kuuluvien ääni on kääntäjällä, jolloin käänös palvelee hänen omaansa ja/tai toimeksiantajan tai kohdekulttuurin ideologiaa. Kääntäjän ääni ja manipulointi voivat tulla esiin itse käänöksessä, kuten sen paratekstissä, tai vasta käänöksen ja lähdetekstin vertailussa. Kääntäjä on voinut muun muassa lisätä käänöksen tai poistaa siitä joitakin elementtejä tai korvata lähdetekstin sanoja suomalaisilla vastineilla, joiden arvotus tai liitännäismerkitykset ovat erilaisia, esimerkiksi kielteisempiä tai myönteisempiä kuin lähdetekstin kontekstissa (vrt. *Hund* → *koira, rakki, haukku*). Riippumatta siitä, onko kääntäjä uskollinen lähdetekstin muodolle ja/vai vaikutukselle ja yhdisteleekö hän kääntäessään eri strategioita, kaikki hänen ratkaisunsa ovat jonkinlaista lähdetekstin manipuloimista, myös lähdetekstin vaikutuksen säilyttäminen ”ennallaan”.

4.2 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistooni kuuluu yksi Adolf Hitlerin saksankielinen puhe ja sen suomennos. Hitler piti puheen Saksan valtakunnan valtiopäivillä 28. huhtikuuta 1939, ja sen on julkaissut A5-kokoisena kirjasena samana vuonna Saksan kansallissosialistisen puolueen (NSDAP) silloinen keskuskustantamo *Franz Eher Nachfolger* Münchenissä. Painopaikka on niin ikään Münchenissä sijaitseva *Buchgewerbehaus M. Müller & Sohn*. Kirjanen sisältää 62 numeroitua sivua, ja sen otsikkona on *Der Führer antwortet Roosevelt. Reichstagsrede vom 28. April 1939*. Puheen 66-sivuisen suomennoksen on julkaissut vuonna 1939 Helsingissä Kustannus OY Vasara nimellä *Hitler vastaa Rooseveltille. Saksan johtajan ja valtakunnankanslerin Adolf Hitlerin 28.4.1939 valtiopäivillä pitämän puheen suomennos*. Painopaikka on *Kirjapaino- ja Kustannus-Oy Liike*. Liitteessä 1 on lähdetekstin nimilehti ja ensimmäinen tekstisivu, liitteessä 2 käänöksen nimilehti ja johdanto.

Puheen sisältö voidaan jakaa karkeasti kahteen osaan: viitattuaan alussa Yhdysvaltojen presidentti Franklin D. Rooseveltiltä 15. huhtikuuta 1939 saamaansa sähkösanomaan Hitler kertoo tärkeimpiä sisä- ja ulkopoliittisia toimiaan Euroopassa vuosina 1933–1939, erityisesti Prahan miehitystä vuonna 1939, korostaen koko ajan ”Versailles’n pakko-

rauhan” jälkeen Saksan kansaan ja valtioon kohdistuneita vääryyksiä. Puheen toisessa ja tärkeämmässä osassa Hitler käsittelee Rooseveltin sähkeen sisältöä ja antaa siihen 21-kohtaisen vastauksensa. Valtiopäivät oli kutsuttu koolle nimenomaan sähkeen vuoksi, koska Hitler halusi vastata siihen Saksan kansan nimissä ja saada vastaukselleen valtiopäivämiesten hyväksynnän (Hoggan 1966: 486; ks. liite 1). Puhe on historiallisesti merkittävä, koska siinä tulee esille Hitlerin toimia ja suunnitelmia, jotka johtivat osaltaan toiseen maailmansotaan tai pikemminkin tekivät sen estämisen mahdottomaksi. Edellisen vuoden aikana Saksa oli liittänyt itseensä Itävallan, Tšekkoslovakian sudeettialueet ja Böömin ja Määrin ja alkoi havitella Puolalta Danzigin vapaakaupunkia sekä yhteyttä Itä-Preussiin, ns. Puolan käytävää.

Hitler suunnitteli jo purkavansa hyökkäämättömyyssopimuksensa Puolan kanssa, mihin hän sai arvaamatta tilaisuuden Rooseveltin avulla. Roosevelt halusi syrjäyttää Hitlerin, mutta suurin osa hänen kansastaan oli sitä vastaan; lähettämällä sähkeen Mussolinille ja Hitlerille – kuten hänen Pariisin-suurlähettiläänsä oli neuvonut – hän toivoi vaikuttavansa maansa yleiseen mielipiteeseen ja nostavansa kannatustaan. Rooseveltin Mussolinille ja Hitlerille lähettämä sähkösanoma oli julkaistu Yhdysvaltojen tiedotusvälineissä jo päivää aikaisemmin 14. huhtikuuta. Viestillä hän antoi ymmärtää, että Euroopan rauhaa uhkasivat ainoastaan Saksa ja Italia, ja tarjoutui itse rauhan apostoliksi, joka poistaisi sodan uhkan suunnitelmallaan. Roosevelt vaati Mussolinia ja Hitleriä vakuuttamaan, että he eivät sotisi seuraavaan 10–25 vuoteen ja solmisivat hyökkäämättömyyssopimuksen kolmenkymmenen sähkeessä nimeltä mainitun valtion kanssa. Luettelossa oli lähes kaikki Euroopan maat sekä Neuvostoliitto, Turkki, Iran, Irak, Arabia ja Syyria, Palestiina ja Egypti. Sähke herätti paljon kohua jo siksi, että kyseisistä maista Syyria ja Palestiina eivät olleet tuohon aikaan edes itsenäisiä – rauhanvetoomus oli siis kaiken kaikkiaan diplomaattinen virhe ja teki Rooseveltin naurunalaiseksi Hitlerin ja Mussolinin silmissä. Sähke oli Hitlerin mielestä kovin huvittava, ja vastaus ei jättänyt epäselväksi Hitlerin vihamielisiä tunteita Rooseveltin propagandatoimea kohtaan. Pilkka oli tosiasioihin ja lukuihin perustuvien argumenttien rinnalla Hitlerin puheen pääase. Kiista Rooseveltin kanssa tuntui merkitsevän hänelle sillä hetkellä enemmän kuin Saksan ja Puolan välisen hyökkäämättömyyssopimuksen (1934) sekä Saksan ja Englannin välisen laivastosopimuksen (1935) purkaminen. (Vrt. Hoggan 1966: 139–140, 486–487, 499–501; Thamer 1986: 611–612; puhe s. 31, 39, 56.) Näiden sopimusten mielivaltainen purkaminen osoittaa myös, kuinka tosissaan Hitler suhtautui samassa puheessa Baltian maille tarjoamiinsa hyökkäämättömyyssopimukseen (vrt. Ueberschär 1978: 56). Puheeseen liittyviä Euroopan tapahtumia ja Suomen ja Saksan suhteita selvitän tarkemmin kappaleessa 4.4.1.

Puheen mielenkiintoinen historiallinen tausta ei ollut ainoa syy aineistovalinnalleni. Tutkittavaa ei ole paljon, sillä NS-ajan tekstejä ei ole suomennettu paljon tai sitten niitä ei ole säilynyt. Hitlerin teoksista on käännetty suomeksi vain *Mein Kampf* (*Taisteluni*, käant. Lauri Hirvensalo 1941), joka kokonsa puolesta olisi ollut liian suuritöinen aineisto gradua varten. Tekstilajina puheet ovat tavoitteeni kannalta hyvä valinta. Kolmannen valtakunnan aikainen saksan kieli näkyy tyypillisimmin juuri puheissa ja varsinkin Hitlerin puheissa, sillä hän oli taitavana puhujana esikuva muille kansallissosialisteille ja vaikutti ilmaisuiltaan ja tyylikeinoillaan heidän kielenkäyttöön (Seidel & Seidel-Sloty 1961: 144). Lisäksi suullisella viestinnällä ja eritoten joukkotilaisuuksissa pidetyillä puheilla oli kirjallista viestintää suurempi merkitys NS-propagoinnissa, minkä osoittaa jo sekin, että puheita painettiin jälkeenpäin myös paperille.

Aineistoa karsi vielä sekin, että Hitlerin suomennettuja puheita oli vaikea saada käsiin. Alkuperäisiä saksankielisiä vihkosiksi painettuja Hitlerin puheita löytyy paljon eduskunnasta ja Tampereen yliopistosta, ja lisäksi Hitlerin puheita on julkaistu monissa kokoomateoksissa. Eduskunnan kirjastosta on saatavissa kymmenen kokonaista Hitlerin puheiden suomennosta vuosilta 1935–1943. ”Saatavissa” tarkoittaa sitä, että nämä suomennokset ovat eduskunnan kirjaston tietokannassa – osa puheista oli kuitenkin joko korjattavana tai ”ei paikalla”. Käännöksiä löytyy myös muista yliopistoista, lähinnä Oulusta ja Turusta. Valitettavasti juuri Suomesta saataville saksankielisille puheille ei löydy suomenkielisiä käännöksiä, lukuun ottamatta yhtä vuonna 1936 ilmestynyttä puhetta. Tämän kirjasen painopaikka¹⁶ ja kustantaja ovat epäselviä, ja lisäksi se ei tuntunut muutenkaan luotettavalta aineistolta sen virheellisen ja huolimattoman kieliasun vuoksi. Suomennosten lähdetekstejä löysin lisää Kölnin yliopistokirjastosta¹⁷ niin, että lopulta käytettävissäni oli yhteensä kolme alkuperäistä puhetta suomennoksineen. Puheet ovat peräisin vuosilta 1939, 1941 ja 1942.

Valitsin lähdeaineistoksi vuoden 1939 puheen, koska sekä alkuperäinen teksti että käännös on julkaistu erillisinä vihkosina ja otsikoitu samalla nimellä. Lisäksi vihkosten sisältö on samanlainen: käännös ei ole vain osittainen käännös alkuperäisestä puheesta tai laajemmasta julkaisusta käännetty erillinen osio. Mielestäni oli varmempaa valita tutkimusaineistoksi käännös, jonka lähdeteksti ei ollut peräisin kokoelmateoksesta (kuten vuoden 1941 puhe) tai jonka lähdetekstissä olisi alkuperäisen puheen lisäksi ollut muutakin tekstiä (kuten vuoden 1942 puheessa propagandaministeri Goebbelsin puhe ja talviapukeräyksen talouskatsaus, ks. Hitler 1942a). Näin voin olla varmempi siitä, että lähdetekstinä käytettyä puhetta ei ole lyhennetty tai referoitu miltään osin.

¹⁶ Kirjasen lopussa on merkintä *Kustantaja: Müller M. & Poikaa K.G., Berlini SW 19*. Saksankielisiä puheita painettiin mm. Berliinissä kirjapainossa *M. Müller & Sohn KG*. Käännöksen alkuperä jää siis hämäräksi.

¹⁷ Kölnin tietokantaa voidaan käyttää Internetin kautta, ja sieltä Hitlerin puheita löytyi huomattava kokoelma.

Teksti, tässä tutkimuksessa *puhuttu* teksti, on tulkintaprosessin lähde. On siis otettava huomioon, että puhuttua diskurssia voidaan litteroida monella eri tavalla litteroijan tulkinnasta riippuen. (Vrt. Fairclough 1989: 26.) *Mein Kampf* -teostakaan ei julkaistu siinä muodossa kuin Hitler sen saneli: käsikirjoituksesta poistettiin muun muassa lukemattomia huutomerkkejä sekä retorisia täytesanoja, kuten *nun, doch, also, denn, ja ja im Gegenteil*. Tekstistä poistettiin myös muutamia kirosanoja tai niitä lievennettiin (Maser 1966: 48, 50; teoksessa Winckler 1970: 31–32). Valitsemani puhe vaikuttaa muihin Hitlerin saksankielisiin puheisiin verrattuna kovin kirjalliselta ja jäsennetyltä, joten Hitler on voinut lukea sen suoraan paperista tai muistiinpanoista. Todennäköisesti puhetta on kuitenkin editoitu jollakin tavalla, sillä on vaikea kuvitella, että Hitler olisi paperista ja puhujantaidoistaan huolimatta puhunut Saksan valtiopäivillä täysin virheettömästi. Puheen litteroija on voinut muun muassa jättää pois turhiksi katsomiaan sanoja tai kohtia sekä painottaa puhujan ilmaisua välimerkeillä, lihavoinnilla tai muilla typologisilla keinoilla.

Näillä oletuksilla on luonnollisesti merkitystä tutkimukseni luotettavuuden kannalta. Vaikka valitsemani aineiston tekstit näyttävätkin ”samanlaisilta”, en tietenkään voi olla täysin varma, onko valitsemani suomennos käännetty juuri samasta painoksesta tai laitoksesta kuin lähdeteksti tai ylipäätään NSDAP:n vai jonkin muun tahon litteroimasta ja julkaisemasta puheesta. Tärkeintä analyysini kannalta on se, että tutkimani käännöksen lähdetekstinä on ollut ainakin sisältönsä puolesta sama teksti kuin hallussani oleva saksankielinen puhe. Käännöksen teksti on kutakuinkin yhtä pitkä kuin lähdetekstikin ja sen lähempi tarkastelu osoittaa, että kääntäjä esittää asiat samassa järjestyksessä kuin lähdetekstissäkin ja noudattaa useimmiten lähdetekstin virkejakoja. Suomennoksen välimerkit ovat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta samanlaisia kuin lähdetekstissä, toisin sanoen väitelauseet on käännetty väitelauseiksi, kysymyslauseet kysymyslauseiksi ja niin edelleen. Käännös on kiistattomasti laadittu hallussani olevasta lähdetekstistä tai jostain aikaisemmin painetusta samanlaisesta versiosta.

Valitsemani käännös on muita käännöksiä mielenkiintoisempi tutkimuskohde myös sen sisältämän paratekstin ansiosta. Sekä lähdetekstiin että käännökseen on lisätty välitsivuja, ja käännökseen lisäksi alle kolme sivua pitkä johdanto (liite 2). Johdannon kirjoittajan nimeä ei mainita; hän voi olla joko tekstin kääntäjä tai joku muu kirjaseen toimitukseen osallistunut henkilö. Tätä tietoa voi olla mahdoton saada selville jo siitäkin syystä, että kirjaseen kustantamo ja painopaikka ei enää ole olemassa, toisaalta taas kirjoittajan nimellä ei ole juurikaan merkitystä tutkimukseni tavoitteen kannalta. Olennaista johdannossa on sen *sisältö*, josta voi tehdä johtopäätöksiä käännöksen taustasta ja käyttötarkoituksesta sekä kääntäjän tai toimeksiantajan ideologiasta. Käännöksen

johdantoa sekä käännöksen ja lähdetekstin paratekstuaalisia ja typografisia eroja käsittelen tarkemmin kappaleessa 4.5.1.

4.3 Analyysimenetelmät

Koska sekä lähdetekstin että käännöksen kielenkäyttö, erilaiset diskurssit, heijastavat omien yhteiskunnallisten ja ideologisten kontekstiansa sosiaalisia käytäntöjä, tutkimuksessa ovat yhtä tärkeitä niin käännöksen kielen ja kuin sen kontekstinkin analysoiminen ja lisäksi käännöksen ja sen kontekstin suhteuttaminen toisiinsa. Faircloughin diskurssi-analyysiä (1989, vrt. s. 13–14) mukailleen aloitan siis kuvaamalla ensin laajempaa yhteiskunnallista ja sitten paikallista kontekstia, jonka jälkeen siirryn *tulkitsemaan* kontekstin ja tekstin yhteyttä ja *selittämään* käännöksen suhdetta yhteiskuntaan ja ideologiaan. Viimeisenä vaiheena analyysissäni on käännöksen kielen *kuvaaminen*.

Van Dijkin diskurssianalyysin kontekstimääritelmän mukaan (1997b: 19, vrt. s. 13) analysoin ensin käännöksen *globaalin ja paikallisen kontekstin*. Tässä tapauksessa globaalin kontekstin keskeisinä tekijöinä ovat käännöksen syntymiseen vaikuttaneet henkilöt (diskurssin osanottajat) oman ryhmänsä edustajina, heidän suhteensa toisiin ryhmiin tai instituutioihin sekä käännöksen merkitys osana tämän ryhmän toimia ja menettelyjä. Analysoitava konteksti on siis ensinnäkin käännöksen yleinen yhteiskunnallinen ja ideologinen tausta, kuten ”virallisen” Suomen ja Suomen äärioikeistolaisryhmien suhteet natsi-Saksaan käännöksen syntyänsä. ”Välittömämmän”, paikallisen kontekstin tärkeimpiä tekijöitä ovat tässä tekstin syntyyn vaikuttaneet henkilöt ja heidän tavoitteensa. Paikallista kontekstia voisi verrata myös Nordin (1984) tekstianalyysin *tekstinulkoisiin tekijöihin*, joita ovat muun muassa tekstin lähettäjä ja tuottaja (ts. toimeksiantaja ja kääntäjä), lähettäjän intentio, vastaanottajat, paikka, aika ja tekstin funktio. Näitä tietoja voi olla osittain mahdoton saada selville, mutta jos yksi edellä mainituista tekijöistä on tunnettu, sen perusteella voidaan luultavasti päätellä jotakin toisista tekijöistä.

Kielen kuvaus on kaksiosainen: ensin vertailen lähdetekstin ja käännöksen paratekstuaalisia elementtejä selvittääkseni, mitkä käännöksen elementeistä ovat käännettyjä ja mitkä kenties kääntäjän tai kustantajan lisäämiä. Käännöksen paratekstin ja etenkin sen johdannon analyysistä voi olla apua myös käännöksen tekstinulkoisten tekijöiden, kuten vastaanottajien ja tekstifunktion määrittämisessä. Paratekstin analysoimisen jälkeen tarkastelen varsinaista käännöstä.

Käännöksen ideologisuus näkyy parhaiten kääntäjän valitsemista vastineista sellaisille ilmaisuille, joista lähdetekstinkin ideologisuus ilmenee parhaiten. Malleja kansallissosialistien valtakauden aikaisten saksankielisten tekstien analyysihin löytyy runsaasti,

sillä NS-diskurssia on tutkittu monipuolisesti aina NSDAP:n valtaannoususta lähtien. Näin ollen en voi tässä työssä analysoida kääntäjän ratkaisuja *kaikkien* NS-diskurssille tyypillisten kielellisten piirteiden osalta. Tästä syystä keskityn työssäni vain yhteen NS-diskurssin osa-alueeseen, jota itse pidän ideologiaväritteisimpänä ja hedelmällisimpänä tutkimukseni tavoitteen kannalta. Ideologisessa tekstissä kielenkäyttäjää yhdistää erityinen *sanasto* ja sanojen kuvaamien asioiden tyypillinen arvotus, joka opitaan kulttuuri- ja ideologia-kontekstissa. Ideologia voi ilmetä kaikista kielellisistä piirteistä, kuten tyylistä, verbi-muodoista ja implikaatioista, mutta vain sanat voivat jo itsessään ja ilman leksikaalista kontekstia sisältää jonkin arvotuksen. Siksi sanat koodaavat ideologiaa muita kielen rakenteita eksplisiittisemmin ja heijastavat parhaiten ideologian käsitystä kielen kuvaamista asioista, tarkoitteista (vrt. 2.1.3).

NS-diskurssin koko sanasto on tutkimusalueena kuitenkin vielä liian laaja. Kansallissosialistisen propagandan yksi silmiinpistävimmistä strategioista oli viholliskuvien synnyttäminen ja ylläpitäminen. Natsismin periaatteista ja opeista mielestäni kaikkein äärimmäisin ja tunnusmerkillisin oli sen käsitys rotujen ja kansalaisuuksien eriarvoisuudesta, etenkin antisemitismi. Siksi tutkin käännöksestä NS-ideologian syntipukkeja, vastustajia ja ”vihollisia” pilkkaavia ja alentavia ilmaisuja, joissa ideologia näkyy vahvimmillaan. Oletan, että tämä rotuoppi sekä demokratian halveksiminen ovat juuri niitä dogmeja, jotka kiinnittäisivät ensimmäiseksi mitä tahansa ideologiaa kannattavien lukijoiden huomion ja jakaisivat heidät ideologian kannattajiin tai vastustajiin. Siksi oletan myös, että kääntäjän tekemät ratkaisut etenkin tällaisia aatteita välittävien ilmaisujen osalta paljastavat herkimmin, kuinka toimeksiantaja ja hänen ryhmänsä ja ehkä senhetkinen suomalainen yhteiskuntakin on suhtautunut lähdetekstin ideologiseen sisältöön ja miten käännöksen toivottiin vaikuttavan suomalaiseen kohdeyleisöön. Poistot ja lisäykset voisivat esimerkiksi olla merkinä lähde- ja kohdekulttuurien – tai tässä pikemminkin lähde- ja kohderyhmien – ideologisista erimielisyyksistä tai kohderyhmän tarpeesta sopeuttaa vieras ideologia kotimaisiin oloihin.

Analysoin käännöstä Borkin (1970: 28–40) mallin mukaisesti. Hänen mukaansa NS-diskurssista löytyy neljä kansankiihotuksessa hyödynnettyä ”vihollisryhmää”, joita pyrittiin negatiivisen propagandan avulla tekemään naurunalaisiksi ja halveksittaviksi. Kielellisen pilkan ja panettelun hän jakaa seuraaviin neljään ryhmään:

- 1) Demokratian ja demokratiaa kannattavien henkilöiden pilkkaaminen
- 2) Ei-toivottujen henkilöiden kielellinen uhkailu
- 3) Saksan ulkovaltojen ja ulkomaisten henkilöiden loukkaaminen, ulkovaltojen ”hirmutekojen” arvostelu
- 4) Antisemitismin verbalisoiminen.

Kaikki pilkan kohteet, joihin edellä viitataan, ovat NS-ideologian kannalta sinänsä ”ei-toivottuja”, ja siksi analysoin kohdan 2 viimeisenä ja sisällytän siihen Borkin tavoin sellaisia ilmaisuja, joita en voi sijoittaa minkään muun ryhmän alle. Kielellistä pilkkaa voivat ilmaista yksittäiset sanat – useimmiten sisältösanat eli leksikaaliset sanat (ks. s. 25), pääasiassa substantiivit, adjektiivit ja verbit – tai kahdesta tai useammasta sisältösanasta muodostuvat lausekkeet. Arvotuksia voi sisältyä myös pronomineihin ja adverbeihin. On mahdollista, että sanojen arvotuksia analysoitaessa on tarkasteltava lähemmin myös sitä edeltäviä tai sitä seuraavia virkkeitä, jotta on selvää, mihin näistä neljästä ryhmästä arvottava sana viittaa, toisin sanoen mitä ryhmää tai tarkoitetta tietty sana nimeää (tai mikä tarkalleen on adjektiiviattribuutin tai adjektiivimuotoisen predikatiivin pääsana tai verbien subjekti). Otan käännöksestä huomioon sananvalinnan lisäksi kaikki mahdolliset keinot, joilla kääntäjä voi ilmentää suhtautumistaan lähdetekstin sanaston ideologisiin arvotuksiin, kuten esimerkiksi välimerkkien käytön ja syntaktiset muutokset. Keskityn kuitenkin lähinnä eksplisiittisiin, en implisiittisiin arvotuksiin. Tarkoitukseni on analysoida, mihin kohtaan kääntäjän strategian voisi sijoittaa sanasanaisen ja vapaan kääntämisen jatkumolla ja pyrkiikö ja onnistuuko hän löytämään lähdetekstin kielteisesti arvottaville sanoille suomenkielisiä dynaamisesti ekvivalentteja vastineita tai saavuttamaan dynaamisen ekvivalenssin muilla keinoin.

4.4 Käännöksen yhteiskunnallinen konteksti ja ideologinen tausta

Tutkimukseni kohteena on käännös, jonka alkuperä on kansallissosialistisessa ideologiassa. On siis syytä olettaa, että käännöksen taustalla on taho tai ryhmä, joka on ollut myöta-mielinen natsi-Saksalle tai kannattanut itsekin kansallissosialismia. Koska puhe on käännetty ja painettu varta vasten siistiksi vihkoseksi johdannolla varustettuna, tekstin toimeksiantajan intentio tuskin oli ”neutraali”, mikäli näin voi mistään tekstistä ylipäätään sanoa. ”Neutraali” intentio olisi ollut esimerkiksi tekstin käyttäminen lähteenä uutisoinnissa, mutta silloin puhe ei olisi ollut painamisen arvoinen. Käännöksen olemassaolo on myös merkki siitä, että suomalainen yhteiskunta ei aikoinaan estänyt tai pystynyt estämään kirjaseen ilmestymistä, toisin kuin olisi käynyt monille kansallissosialistisille teksteille toisen maailmansodan jälkeen. Käännös siis läpäisi ennakkonormien seulan ja oli kääntämisen arvoinen jollekin taholle tiettyä tarkoitusta varten – analyysin keskeinen kohde on siis ryhmä, ei sen ohjaksissa toiminut kääntäjä.

Koska käännös liittyy sekä Suomeen että Saksaan, esittelen ensin lyhyesti käännöksen yleisen, koko yhteiskunnan tasoisen kontekstin, Suomen ja Saksan ”viralliset” suhteet maailmansotien välillä. Jotta esimerkiksi käännöksen funktiosta voisi päätellä jotakin, on kuitenkin perehdyttävä tarkemmin Suomen ja Saksan ideologisiin yhteyksiin ja Suomessa käännöksen syntyhetkellä vallinneisiin ideologioihin, ryhmiin ja ehkä niiden johto-

henkilöihinkin. Kappaleessa 4.4.2 esittelen pääpiirteissään Suomen äärioikeistoliikkeen syntyä, suomalaisen kansallissosialismin luonnetta ja liikkeen ”ensimmäisen aallon” eli maailmansotien välisen ajan ryhmittymiä sekä tarkastelen tarkemmin niiden ja ”virallisenkin” Suomen suhtautumista ja yhteyksiä natsi-Saksaan ja sen ideologiaan. Kappaleessa 4.4.3 käsittelen käännöksen taustaa, toisin sanoen sen välitöntä ja paikallista kontekstia ja tekstinulkoisista tekijöistä (Nord 1984) lähettäjä, hänen taustaansa ja ideologiaansa sekä käännöksen tuottajaa, tai pikemminkin tuottajan arvoitusta. Muita tekstinulkoisia tekijöitä, kuten käännöksen vastaanottajia, lähettäjän intentioita, aikaa ja tekstin funktiota, pohdin määritetyn kontekstin ja käännöksen paratekstin pohjalta kappaleessa 4.5.1.

4.4.1 Suomen ja Saksan poliittiset suhteet maailmansotien välillä

Saksa ei ollut tukenut Suomea valtiona ennen ensimmäistä maailmansotaa, ei edes sortokausien aikaista autonomiataistelua. Maiden poliittinen yhteistyö alkoi, kun Saksa järjesti suomalaisille jääkärikoulutuksen, jonne lähti vuosina 1915–1917 noin 1900 vapaaehtoista itsenäisyydestä haaveilevaa suomalaisylioppilasta. Nämä jääkärit toimivat Suomen itsenäistymisen jälkeen kansalaissodassa Suomen hallituksen ”valkoisessa” armeijassa muun muassa aliupseereina ja joukkueenjohtajina ja myös talvi- ja jatkosodassa armeijan johtotehtävissä. Saksa alkoi tukea ”valkoista” Suomea julkisesti Saksan ja Venäjän rauhanneuvottelujen päätyttyä vuonna 1918, kun se auttoi suomalaisia vapauttamaan Etelä-Suomen punaisista kapinallisista. Koska saksalaisten määrä (16 000) oli vain murto-osa Suomen armeijasta (80 000) ja suomalaiset olivat käyneet jo tärkeimmät taistelut, heidän apunsa ei ratkaissut sotaa, mutta nopeutti kuitenkin sen lopputulosta. Aseveljeys muistettiin Suomessa hyvällä aina vuoteen 1939 asti. (Vrt. Jokipii 1994a: 8–10; 1994b: 12.)

Suomen melko myönteinen suhtautuminen Hitlerin valtaannousuun vuonna 1933 oli seurausta ennen kaikkea sen Neuvostoliiton-politiikasta. Hitlerin Saksasta toivottiin tulevan vastapaino Neuvostoliitolle, vaikkakin Suomi oli solminut tämän kanssa hyökkäämättömyyssopimuksen vuonna 1932. Vuoteen 1936 asti Suomen ja Saksan välillä vallitsi hyvä yhteisymmärrys ulkopolitiikan eri aloilla, ja kauppa ja kulttuurivaihto kukoistivat. Vaikeudet alkoivat vuonna 1937 presidentin ja hallituksen vaihdoksen yhteydessä. Pääministeri Cajander ja ulkoministeri Holsti ajoivat puolueettomuus- ja Kansainliitto-politiikkaa, kun taas Hitlerin Saksa oli heti eronnut Kansainliitosta. Suhteet viilenivät Suomen lehdistön kirjoiteltua Saksasta epäystävällisesti ja Holstin arvosteltua Hitleriä julkisesti vuonna 1938. Saksan kielteinen suhtautuminen Holstiin sai aikaan ulkoministerin vaihdoksen. (Jokipii 1994a: 16–18.) Myös perinteisesti tiivis kulttuuriyhteistyö heikkeni Suomen halutessa pysyä riippumattomana ja hyvissä väleissä läntisiin demokratioihin. Suomen hallitus ja suurin osa kansasta ei hyväksynyt Itävallan ja sudeettialueiden liittämistä Saksaan vuonna 1938; samoin lehdistö arvosteli NS-hallintoa

demokraattisten elimien ja työntekijäjärjestöjen hajottamisesta sekä kirkon ja juutalaisten vastaisista toimista. Sodan alussa Suomen ulkopoliittikka suunnattiin tietoisesti Englantiin ja Skandinaviaan, mikä aiheutti myös sen, että Englannin merkitys Suomen ulkomaankaupalle kasvoi Saksaa suuremmaksi. (Ueberschär 1978: 28, 30–32.)

Kaiken kaikkiaan Saksa ei ollut vakavasti otettava uhka Suomen riippumattomuudelle vuosina 1918–1939. Hitler ei laskenut Suomea saksalaiseksi elintilaksi eikä pitänyt sitä siksi keskeisenä tavoitteidensa ja politiikkansa kannalta. Suomi ei siis ollut suoranaishallinnon vaara-alueella, mutta sen huolena Saksan laajentumispolitiikan suhteen oli kuitenkin saada myös Neuvostoliitto vakuuttumaan siitä, että Saksa ei ole hyökkäämässä Neuvostoliittoon Suomen kautta. Suomea ei suunniteltu vallattavan myöskään talouspoliittisista syistä, vaikka Saksa kaavailikin hyödyntävänsä Suomen voimavaroja sotavarustelussa, jotta tämä lähentyisi Saksaa tai tulisi siitä jopa riippuvaiseksi. Maailmansotaa edeltävinä aikoina suurtalousaluetta ei haluttu laajentaa Itämerelle ja Koillis-Eurooppaan, vaan lähinnä Keski- ja Etelä-Eurooppaan. (Vrt. Ueberschär 1978: 32–36, 40–42.)

Voitaisiin sanoa, että Rooseveltin Hitlerille lähettämä sähke, tai pikemminkin Hitlerin puhe ja hänen vastauksensa Rooseveltin aloitteeseen, merkitsevät muutoksen ajankohtaa myös Saksan ja Suomen suhteissa. Puheessaan Hitler lupaa antaa Rooseveltin toivomuksen mukaisen hyökkäämättömyysvakuutuksen kaikille puheessa mainituille kolmellekymmenelle valtiolle, mikäli ne sitä itse toivovat ja mikäli se on ylipäätään tarpeellista Saksan ja kyseisten maiden jo läheisten suhteiden vuoksi. Suomea Hitler ei puheessaan mainitse, mutta Baltian maita Hitler pitää tärkeimpinä kauppakumppaneinaan ja toteaa, että on myös Saksan edun mukaista, että ”ne saavat elää omaa, riippumatonta ja järjestykseen perustuvaa elämäänsä”. (Vrt. puhe s. 34, 54–58.)

Vaikeudet Suomen ja Saksan välillä alkoivat, kun Saksa tarjosi hyökkäämättömyyssopimusta Pohjoismaille ja Baltian valtioille huhtikuussa 1939. Tanska, Latvia ja Viro hyväksyivät tarjouksen, mutta Ruotsi, Norja ja Suomi vastasivat kieltävästi puituaan tarjousta Pohjoismaiden ulkoministerien konferenssissa 9.5.1939, koska maiden edustajat katsoivat sopimuksen olevan ristiriidassa pohjoismaisen puolueettomuuden ja yleisen linjan kanssa. Saksa pettyi ja ihmetteli Suomen kieltävää vastausta, koska puolueettomuus ei ollut estänyt sitä solmimasta hyökkäämättömyyssopimusta aikaisemmin Neuvostoliiton kanssa vuonna 1932. (Vrt. Jokipii 1994a: 18–19; Ueberschär 1978: 57.) Elokuussa 1939 Saksa ja Neuvostoliitto solmivat hyökkäämättömyyssopimuksen, jonka salaisessa lisäpöytäkirjassa Suomi jäi Viron, Latvian ja Itä-Puolan kanssa Neuvostoliiton etupiiriin, mikäli Itä-Euroopassa tapahtuisi ”alueellis-poliittisia uudelleenjärjestelyjä” (Ueberschär 1978: 61).

Myöhemmin Saksa väitti, että Suomen kieltäytyminen hyökkäämättömyyssopimuksesta oli syynä näihin etupiirijärjestelyihin, mikä oli ehkä osaksi selittelyä sille, että Saksa hylkäsi Suomen talvisodan ajaksi, mutta kuvasti kuitenkin Saksan ankeita suhteita Suomeen maailmansodan aattona. Ribbentrop- ja Hitler–Stalin-sopimuksena tunnettu hyökkäämättömyyssopimus oli toisen maailmansodan alkamisasiakirja ja talvisodan alku: toisin kuin Baltian maat, Suomi ei halunnut luovuttaa Neuvostoliitolle sopimuksen edellyttämiä tukikohtia taistelematta. Suhteet alkoivat lämmetä vasta välirauhan aikana keväällä 1940, ja vuonna 1941 alkaneessa jatkosodassa Suomi taisteli Saksan rinnalla yhteistä vihollista vastaan. (Vrt. Jokipii 1994a: 19–21; 1997a: 17, 22.)

4.4.2 Suomen äärioikeistoliikkeet ja ideologiset yhteydet Saksaan

Suomen äärioikeistoliike syntyi samaan aikaan kun fasismi alkoi saada jalansijaa Euroopassa, vuosina ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Maailmansotien välisen ajan suomalaisen oikeistoradikalismien siemen on löydettävissä kansalaissodasta ja sen lopputuloksesta. Valkoiset ”maan vapauttajat” halusivat johtaa maata omien mielipiteittensä mukaan, mutta kansan keskuudessa jyrkkä kahtiajako säilyi. Koska Mannerheim hävisi vuoden 1919 presidentinvaalit Ståhlbergille ja kommunistit saivat vuoden 1922 eduskuntavaaleissa 27 paikkaa, oikeiston oli ryhdyttävä puolustamaan vapaussodan saavutuksia ja ajamaan valkoisen Suomen ideologiaa. (Uola 1982: 9–10.)

Maailmansotaa edeltävä aika oli Suomen oikeistoliikkeiden ensimmäisen ”aallon” aikaa. Vasemmistouhkaa vastaan perustettiin monia järjestöjä, ensimmäisenä *Suomen Suojeluliitto* (1921), jota seurasivat muun muassa aitosuomalainen ylioppilasjärjestö *Akateeminen Karjala-Seura* (AKS; 1922–1944), siitä haarautunut *Itsenäisyyden Liitto* (1924) ja *Vapaussodan Rintamamiesten Liitto* (VRL; 1929–1944). Samana vuonna sai Lapualla alkunsa talonpoikainen kansanliike, joka järjestäytyi vuonna 1930 *Suomen Lukko r.y.:ksi*, vuotta myöhemmin *Lapuan Liikkeeksi*. Lapuan Liike radikalisoitui eikä kaihtanut väkivaltaa ja laittomuuksia, mikä alkoi viedä siltä kannatusta. Epäonnistuneen Mäntsälän kapinan seurauksena Lapuan Liike määrättiin lakkautettavaksi maaliskuussa 1932. (Vrt. Ekberg 1991: 35–40; Uola 1982: 9–17.) Kansanliike ei kuitenkaan tyrehtynyt siihen, vaan järjestäytyi saman vuoden aikana *Isänmaalliseksi kansanliikkeeksi* (1932–1944). IKL oli jyrkästi nationalistinen ja kommunismin vastainen, pitäytyi tiukasti kristillisissä arvoissa ja julisti AKS:n ideologian mukaisesti Suur-Suomi-aatetta ja aitosuomalaista kielipolitiikkaa. IKL:n ja kansallissosialistien uskontopolitiikan erot¹⁸ olivat osittain yksi pääsyy siihen, että Saksa ei saanut IKL:ltä muuta kuin periaatteellista myötätuntoa. Osa IKL:n periaatteista oli fasistista ja kansallissosialistista ”tuontitavaraa”: natseilta liike omaksui muun muassa

¹⁸ IKL ei hyväksynyt Saksassa syntyneitä taistelua tunnustuksellisen uskonnollisuuden ja kansallissosialistisen uskonliikkeen välillä, valtion puuttumista kirkon asioihin eikä sen luterilaisuudesta loitonnutta oppia, erityisesti rotuopin sotkemista kristillisiin käsityksiin (Uola 1982: 92).

järjestörakenteen mallin ja mahtipontisen esiintymistapansa, eräät liikkeen edustajat myös rotuopillisia periaatteita. Todellista rotuoppia IKL:llä ei kuitenkaan koskaan ollut. Liike hyväksyi kansallissosialismin kritiikittömimmin valtakautensa alussa ja pyrki tekemään Hitleristäkin kansallissankaria, mutta huomasi aatteessa myöhemmin kielteisiä tai suomalaisiin oloihin sopimattomia piirteitä. (Vrt. Uola 1982: 70–130.)

Vuonna 1932 Lapuan Liikkeen ”perintöä” haalimaan syntyi IKL:n lisäksi monia uusia järjestöjä, jotka tietämättä IKL:n osaksi tulevasta suosioista vielä siinä vaiheessa uskoivat menestyvänsä. Näiden ryhmittymien ideologinen profiili erosi aikaisemmista äärioikeistolaisista järjestöistä, mihin oli epäilemättä vaikuttanut NS-liikkeen nousu Saksassa. Näitä järjestöjä olivat muun muassa lyhytikäiseksi jäänyt Suomen ensimmäinen natsistinen järjestö *Isänmaallinen Kansanpuolue*, *Kansallissosialistinen Työjärjestö*, *Suomen Kansallissosialistinen Liitto*, *Suomen Kansan Järjestö* (SKJ) ja *Suomalaisosialistinen Työväen puolue*. (Ekberg 1991: 49–59, 95–107.)

Suomen Kansan Järjestön perustaja, jääkärikapteeni Arvi Kalsta oli suomalaisen natsismin keskeisin henkilö. Kuten Gunnar von Hertzen (ks. s. 73) ja suurin osa natsijärjestöjen johtavista miehistä 30- ja 40-luvuilla, hän kuului ns. aktivistisukupolveen, joka oli toiminut Suomen itsenäisyyden puolesta ja taistellut vuonna 1918 Suomen vapauttamiseksi. Tältä taustalta syntyi heidän bolševismin ja marxismin vastainen ideologiansa. Kalsta oli tutustunut NSDAP:n maailmankatsomukseen ja järjestörakenteeseen ja sovelsi oppimaansa *Suomen Kansan Järjestöön*. (Ekberg 1991: 291–292.) SKJ:n ideologiassa muun muassa kansakäsité sekä rotu- ja talousteoriat olivat lähtöisin kansallissosialismista; päävastustajanaan se piti juutalais-marxilaista rahamahtia. SKJ:n jäsenmäärä saavutti huippunsa vuonna 1934, jolloin jäseniä oli noin 20 000. Järjestö osallistui myös eduskuntavaaleihin vuonna 1933, mutta ei saanut yhtään ehdokastaan valituksi. Kalsta jätti SKJ:n johtajuuden vuonna 1936, ja samana vuonna järjestö lakkasi käytännöllisesti katsoen olemasta. Virallisesti SKJ lakkautettiin muiden oikeistoliikkeiden tavoin vuoden 1944 välirauhansopimuksen pohjalta. (Vrt. Laurila: 1967: 29–42, 74–75; ks. myös Ekberg 1991: 63–93.)

Suomalaisella natsismilla ei ollut ulkomaisiin liikkeisiin verrattuna erityistä ideologista profiilia, paitsi että se otti selvän väkivallan vastaisen kannan. Yhteistä useille natsiryhmittymille oli se, että ne julistivat avoimesti olevansa kansallissosialistisia ja että niiden ohjelma oli enemmän tai vähemmän NSDAP:n vuoden 1920 ohjelman mukainen ja suomalaisiin oloihin mukautettu. Koska liikkeiden aate oli ”lainatavaraa” eikä myöskään välttämättä suomalaisten olosuhteiden ja perinteen mukainen, natsiryhmien tarve perustella ja oikeuttaa olemassaoloaan oli suurempi kuin IKL:llä, tutulla, perisuomalaisella ja uskonnollisia arvoja kannattavalla Lapuan Liikkeen seuraajalla, vaikkakin senkin ideologi-

aan sisältyi fasismista ja kansallissosialismista lainattuja oppeja. Toisin kuin fasistiset liikkeet yleensä, Suomen natsiryhmät eivät olleet massaliikkeitä. Yksittäisten natsijärjestöjen jäsenmäärästä ei ole tietoa, mutta jäsenmäärät liikkuiivat korkeintaan muutamassa sadassa (aktiivisessa) jäsenessä. IKL oli äärioikeiston johtavana järjestönä jatkuva haaste siihen verrattuna merkityksettömille natsiryhmittymille. (Ekberg 1991: 294, 300–306.)

Tyypillistä suomalaiselle äärioikeistolle oli 1930-luvulla sen jakautuminen kymmeniksi erilaisiksi organisaatioiksi. Kymmenistä järjestöistä Lapuan Liike ja IKL olivat Suomen äärioikeiston päätoimijoita, mutta samoin kuin kaikkia muitakin järjestöjä, niitä on vaikea luokitella joko auktoritäärisen oikeiston edustajiksi, fasistisiksi tai kansallissosialistisiksi. Ekberg puhuu tutkimuksessaan ”suomalaisesta fasismista”, joka hänen mukaansa kattaa IKL:n ja natsistiset ryhmittymät. (Ekberg 1991: 19–25.) Luokitteluerosta kertoo esimerkiksi se, että Laurila (1967) pitää *Akateemista Karjala-Seuraa* tutkimuksessaan ”kansallissosialistisena suuntauksena”, kun taas Teikari (1973: 2) jättää lehdistökatsauksessaan AKS:n käsittelemättä poliittisesti ”moniarvoisena” liikkeenä, Ekberg (1991) samoin. Itse oikeistoliikkeen aikaan fasistisiksi kutsuttiin usein kaikkia isänmaallisia ja oikeistolaisia liikkeitä, koska aatetta pidettiin Italian esimerkin mukaisesti lähinnä taistelukeinona vasemmistoliikkeitä ja kommunismia vastaan – Suomen kommunistinen puolue ehti jopa leimata kaikki maan porvaripuolueet fasistisiksi (Hyvämäki 1971: 177–205).

Suomalainen fasismi on sinänsä kattava nimitys, sillä suomalainen kansallissosialismi ei ollut identtinen saksalaisen ”alkuperäisen” ideologian kanssa. Ideologiset erimielisyydet johtivat muun muassa siihen, että *Suomen Kansallissosialistinen Liitto* jakautui pian synnyttyään kahteen leiriin: saksalaisen ”oikeaoppisen” ja suomalaisen kansallissosialismin kannattajiin, jotka pääsivät kiistassa voitolle. Ideologinen sovellutus oli esimerkiksi se, että suomalais-ugrilaista kansaa ei luonnollisesti valistettu arjalaisen rodun ylivoimasta tai peloteltu juutalaisten uhalla. Koska Suomessa ei juutalaisia juuri ollut, *Suomen Kansan Järjestökin* otti syntipukeikseen suomalaiset vapaamuurarit. (Vrt. Ekberg 1991: 57, 73.) Uolan (1982: 263) mukaan IKL:n juutalaisvastaiset kannanototkin johtuivat enemmän suurpoliittisista heijastumista kuin todellisesta omakohtaisesta antisemitismistä. Keskitysleireistä järjestöllä ei Uolan mukaan ollut aavistustakaan.

Vaikka Suomi tuntuikin olevan turvassa Saksan alueellisilta ja taloudellisilta laajentumisyrityksiltä vuoteen 1939, kuten edellä tuli ilmi, se ei voinut välttyä natsi-Saksan ideologiselta vaikutukselta tai pikemminkin yrityksiltä kiillottaa kuvaansa suomalaisten silmissä. Propagandaa harjoitettiin usein perinteisesti hyvien kulttuurisuhteiden siivellä, sillä maiden pitkäaikaisten kulttuurisuhteiden ansiosta tavallista saksalaismielisempi yhteiskunnallinen eliitti, tieteen ja taiteen merkkihenkilöt, olivat Suomen oikeisto-

radikaaleja hyödyllisempi propagandakanava ja omiaan hälventämään natsismiin kohdistuneita epäluuloja (Jokisipilä 1998: 38). Propaganda oli voimakkainta vuosina 1935–1936 ja muuttui pidättyväisemmäksi vuodesta 1937, kun suomalaiset alkoivat arvostella julkisesti maansa natsiyhteistyön ryhmittymiä ja Saksan ulkopoliittisia toimia vuosina 1938 ja 1939 (vrt. Ekberg 1991: 130–131). Linkkinä Saksan ja Suomen välillä toimivat muun muassa vuonna 1933 perustettu NSDAP:n ulkomaantoimisto APA (*Außenpolitisches Amt*) Berliinissä, *Nordische Gesellschaft* ja *Suomalais-Saksalainen Seura* (SSS).

Nordische Gesellschaft (per. 1920) siirtyi vuonna 1933 APA:n alaiseksi, ja sen tavoitteeksi tuli levittää tehostetun propagandan keinoin kansallissosialistista ideologiaa Skandinaviaan ja luoda maihin ystävällishenkinen side kulttuurisuhteiden avulla. Ideologia ei saanut kuitenkaan vastakaikua Suomessa – olihan sen kansasta 40 prosenttia sosialisteja ja 90 prosenttia demokraatteja – ja lisäksi yhteisön ajatus saksalaisjohtoisesta ”pohjoismaisesta kohtalonyhteisöstä” herätti pohjoismaalaisissa vain pelon laajenevasta pangermanismista. Miten suomalais-ugrilainen kansa voidaan edes laskea rodullisesti osaksi Pohjoismaita? Tavoite ”luoda hyvät suhteet Pohjoismaihin maailmankatsomuksen pohjalta” jäi saavuttamatta juuri maailmankatsomuksellisten erojen vuoksi, ja siksi yhteisön toimintaa pidettiin osaksi tunkeilevana kulttuuripropagandana. (Vrt. Ueberschär 1978: 36–38.) Vuonna 1939 tätä lähinnä taloudellis-kulttuurista yhteisöä voimakkaammaksi propagandakanavaksi tuli monen suomalaisen kulttuurihenkilön harmiksi Berliinin poliittissävvyisempi APA (Jokipii 1997b: 115).

Suomen ja Saksan lähinnä kulttuuripoliittisia yhteyksiä hoiti myös vuoden 1918 aseveljeyden johdosta perustettu *Suomalais-Saksalainen Seura* (1918–1944), jolla oli myös yhteistyötä *Nordische Gesellschaftin* kanssa. Seuran asema heikkeni ja jäsenmäärä väheni vuonna 1939, erityisesti Ribbentrop-sopimuksen solmimisen jälkeen. SSS:n valtuuskunnasta lähti linkejä sekä kotimaiseen että saksalaiseen natsismiin. Seura oli yhteistyössä monien NSDAP:hen kuuluneiden tai sitä lähellä olleiden tahojen kanssa, ja osa sen jäsenistä suhtautui natsi-Saksaan myötämielisesti tai tunnustautui kansallissosialisteiksi ja kannatti avoimesti diktatuurijärjestelmää, rodunjalostusta ja antisemitismia. Kyse ei siis ollut ainoastaan viattomasta kulttuurivaihdosta ja -yhteistyöstä. (Vrt. Jokisipilä 1998: 31–40.) Suomessa toimi 1930-luvulla myös maassa asuvien saksalaisten yhdistys *Die Deutsche Kolonie e. V.*, joka oli tarkoitusperriltään osaksi propagandistinen, sekä useita NSDAP:n järjestöjä, kuten *Deutsche Arbeitsfront* (DAF), *Hitlerjugend* ja puolueen naisjärjestö *Kraft durch Freude* (Ekberg 1991: 131–132).

Kuinka kansallissosialistinen Suomi sitten oli ja oliko Suomen ja Saksan välillä ideologinen side? Kansallissosialismi jäi Suomessa vain ohimeneväksi pienryhmien ideologiaksi. Huomattava on ennen kaikkea, että Suomen oikeistoliikkeen kulta-aika oli

Weimarin tasavallan, ei Hitlerin Saksan aikana (Jokipii 1994a: 16). Oikeistoliikkeellä ja sekä suomalaisella että saksalaisella kansallissosialismilla oli kannattajia, mutta liikkeet eivät vaikuttaneet Suomen viralliseen politiikkaan. IKL:llä oli suurimmillaan noin 80 000 jäsentä, ja se sai eduskuntaan 14 edustajaansa vuonna 1936 (8,3 % äänistä), mutta vain 8 edustajapaikkaa (6,6 %) vuonna 1939¹⁹ (vrt. Uola 1982: 139, 142). Suomen pienet ja hajanaiset kansallissosialistiset ryhmät eivät saaneet yhtään edustajaa eduskuntaan; vahvuutensa ne todistivat ainoastaan kerran *Suomen Kansan Järjestön* saadessa yllättävän paljon ääniä Uudenmaan vaalipiirissä vuoden 1933 eduskuntavaaleissa (Ekberg 1991: 80, 294). IKL oli täten ainoa äärioikeistoliike, joka vaikutti eduskunnassa, mutta silläkään ei ollut yhtään ministeriä senhetkisessä hallituksessa. Näillä perusteilla Jokipii (1997a: 16–17) kumoaa silloisen Suomen vastaisen propagandan väitteet siitä, että Suomi olisi 1930-luvun lopulla ollut tiiviissä yhteydessä Saksaan juuri kansallissosialistisen aatteen pohjalta.

Saksan laajentumistoimet olivat kaiken kaikkiaan tuhonneet Saksan maineen Suomessa, ja siksi se sai 1930-luvun lopulla moitteita myös sen sympatisoijilta, jotka tosin olivat olleet altavastaajan asemassa jo koko 30-luvun ajan. Vaikeinta heillä oli vuonna 1939. Siihen asti he olivat vielä voineet hyväksyä Itävallan *Anschlussin* ja sudeettialueiden liittämisen, koska laajentuminen tapahtui kansallisuusaatteen ja Versailles'n ”vääröyksien” korjaamisen pohjalta. Tšekkoslovakian liittäminen Saksaan maaliskuussa ja elokuinen Ribbentrop-sopimus murskasivat kuitenkin ne periaatteet, joille saksalaisystävällinen oikeisto oli rakentanut sympatiansa. Tuloksena oli, että kansallissosialistisen Saksan kuva oli kielteinen maan johtavassa puoluelehdistössä, jopa kiihkeimmässä tukijassaan IKL:n *Ajan Suunnassa*; kunnes maailmansodan alettua puolueettomuusvelvoitus esti kaikenlaiset kannanotot Saksan politiikkaan. (Vrt. Uola 1982: 383–384; Vares 1986: 52–58, 63.)

Suomalaisen natsismin lyhyt huippukausi oli vuosina 1933–1934, jonka jälkeen liike alkoi hiipua ja melkein sammui vuonna 1936. Suomen viranomaiset pyrkivät estämään natsien toimintaa, mutta eivät vainonneet heitä turvatakseen Suomen ja Saksan yhteistyön. Samasta syystä myös ”virallinen” Saksa ei tukenut suomalaisia natsiryhmittymiä, mutta jotain yhteyttä sillä oli suomalaisen kansallissosialismin ”toiseen aaltoon”, uuteen nousuun talvisodan jälkeen. Kyse ei ollut niinkään konkreettisesta tuesta, kuin yleisestä ilmapiiristä, joka oli Saksan voittoisan sodankäynnin ansiosta suotuisa natsiliikkeen syntymiselle. (Ekberg 1991: 301, 308.) Maailmansodan uhasta huolimatta Suomi ei myöskään kaavaillut Saksasta sotilaallista kumppania ideologiselta pohjalta; ainoa sitä toivova taho oli äärioikeisto, lähinnä IKL, joka tunsii olevansa kohtalonyhteydessä kansallissosialismiin (Uola 1982: 150–151). Jokipiin (1997a: 22) mukaan maiden lähes olemattomasta

¹⁹ Vuonna 1933 IKL oli vaaliliitossa kokoomuksen kanssa, ja siksi sen saamaa kannatusta ei voi siltä vuodelta luotettavasti laskea (Uola 1982: 139).

yhteisestä ideologisesta taustasta ei kuitenkaan pitäisi etsiä syitä Suomen ja Saksan aseveljeyteen jatkosodassa 1941–44. Ratkaisu perustui reaali politiikkaan, sillä talvisodan menetykset ja ennen kaikkea Neuvostoliiton jatkuva painostus ja sodanuhka saivat Suomen hakemaan turvaa Saksalta ja ehkä myös tavoittelemaan talvisodan menetysten korvaamista. Ja koska maiden välit aikoinaan viilenivät ideologisista syistä (Manninen 1997: 42), miten ideologia olisi voinut tuoda ne jälleen yhteen?

4.4.3 Kuka ja mitä käännöksen takana?

Kirjasen viimeisellä sivulla on merkintä *Kirjapaino- ja Kustannus-Oy. Liike*. Kyseessä on käännöksen painopaikka, IKL:n hallinnassa ollut helsinkiläinen kirjapainoyhtiö, joka oli järjestön yksi tulonlähde muiden kustannusalan yritysten, jäsenmaksujen, valtakunnallisen Kauppa OY:n ja ravintolatoiminnan ohella. Kirjapainosta oli muodostettu itsenäinen yhtiö vuonna 1937, kun sinne siirtyi liikkeen pää-äänenkannattaja *Ajan Suunta* aikaisemmasta painopaikastaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainosta. (Uola 1982: 131–138, 273) Kirjapainossa painettiin myös muun muassa liikkeen vuonna 1939 ilmestynyttä *Kanta-Häme*-nimistä ”Hämeen maakuntalehteä” ja Suomen Kansan Järjestön ja sen pohjalta syntyneiden muiden kansallissosialististen järjestöjen äänenkannattajaa, vuosina 1941–44 ilmestynyttä *Kansallissosialisti*-lehteä (Teikari 1973: 27, 60–61, 63–64).

Kirjasen on kustantanut helsinkiläinen *Kustannus OY Vasara*, jonka toiminnan alullepanija oli jääkärimajuri Gunnar von Hertzen, äärioikeistolainen järjestöaktiivi. Von Hertzen kuului muun muassa vuosina 1930–1931 Lapuan Liikkeen valtuuskuntaan ja oli mukana perustamassa liikkeen sanomalehteä *Ajan Sanaa*. Muutamia vuosia myöhemmin hän liittyi Arvi Kalstan *Suomen Kansan Järjestöön* ja hankki tilaajia sen *Herää Suomi* -nimiselle äänenkannattajalle. Von Hertzen oli aktiivinen myös paikallistasolla, sekä Viitasaaren Isänmaallisessa Kerhossa että Vapaussodan Rintamamiesten Liiton Pihtiputaan paikallisosastossa. Ensin mainitun sanotaan olevan Suomen ensimmäinen ryhmä, joka aloitti julkisen taistelun juutalaisia ja vapaamuurareita vastaan. (Ekberg 1991: 109.)

Kustannus OY Vasara oli Gunnar von Hertzenin toinen juutalais- ja vapaamuurarivastainen ”projekti”. Kustannusyhtiö Vasara perustettiin Helsingissä kesällä 1931, ja von Hertzen oli alussa sen hallituksen puheenjohtaja ja myös suurin osakeomistaja. Kaikki yhtiön 20 osaketta olivat hallituksen seitsemän jäsenen hallussa; osakkaiden ja julkaisu-toimintaan osallistuneiden joukossa oli koko yhtiön olemassaolon ajan monia tunnettuja oikeistoaktiiveja, kuten Teo Snellman ja Suomen Kansan Järjestön ruotsinkielisten johtaja Thorwald Oljemark. Vuonna 1932 Vasara OY alkoi julkaista sanomalehteä *Tapparamies*, joka jatkui vuoden 1934 alusta aina vuoteen 1939 asti *Siniristi*-nimisenä. Lehden levikki oli toista tuhatta kappaletta, ja sen tärkein päämäärä oli taistella vapaamuurariutta ja

juutalaisuutta vastaan. Lehden palstoilla julkaistiin muun muassa listoittain vapaamuurareiden nimiä, ja lisäksi yhtiö julkaisi vielä yhden vapaamuurariluettelon erillisenä kirjaseinä²⁰. *Siniristin* vuoden 1936 propagandanumeron mukaan lehtiyhtiö oli perustettu lapualaisten kustannustoimintaa varten, eikä lehden takana ollut mitään erityistä poliittista ryhmää tai yhdistystä. Vuonna 1939 Vasara OY luovutti *Siniristin* uudelle päätoimittajalle ja kustantajalle Björn Smedsille, jolloin siitä tuli *Suomalaisen Rintaman* äänenkannattaja. *Siniristin* vuoden 1939 lokakuun numero jäi kuitenkin viimeiseksi. Kustannus OY Vasara lopetti toimintansa taloudellisten vaikeuksien vuoksi talvisodan jälkeen vuonna 1940. (Vrt. Ekberg 1991: 110–113; Teikari 1973: 102, 104–105.)

Kustannus OY Vasara julkaisi myös joitakin saksasta suomennettuja kansallissosialistisia teoksia, enimmäkseen vanhempaa ja uudempaa antisemiittistä kirjallisuutta. Näiden teosten joukossa oli muun muassa vuosina 1934–1938 *Siniristin* päätoimittajana toimineen T. T. Karangon kääntämät *Juutalaisista ja heidän valheistaan* (1939; saks. Martin Luther 1543: *Von den Jüden und Ihren Lügen*) ja *Maailmansota uhkaa Saksan maaperällä* (1932²¹; saks. Erich Ludendorff 1931: *Weltkrieg droht auf Deutschem Boden*) sekä *Rahavaltiaiden synnit* (1935; saks. Theodor Fritsch 1887: *Handbuch der Judenfrage*), *Saatanan muistelmat* (käänt. Kimmo Saras²² 1936; saks. Hans Hauptmann 1929: *Memoiren des Satans*). Kustannusyhtiö välitti myös saksankielistä kirjallisuutta, kuten yllä mainittua Fritschin alkuperäisteosta, ja julkaisi joitakin alkuperäisteoksia, kuten vuonna 1934 yhtiön johtoon nousseen Yrjö Wilhelm Jalanderin teosta *Den evige Juden: en orientering i den aktuella judefrågan* (1938). (Vrt. Ekberg 1991: 110, 112.)

Eduskunnan tietokannasta löytyvästä kymmenestä Hitlerin puheen suomennoksesta yhteensä neljä on Kustannus OY Vasaran julkaisemia. Tutkimani vuoden 1939 puhe on näistä saatavilla olevista puheista viimeinen; kolme ensimmäistä on julkaistu nimillä

- 1) *Saksan Johtajan ja Valtakunnankanslerin Adolf Hitlerin pitämä puhe valtiopäivillä Berliinissä toukokuun 21. päivänä 1935,*
- 2) *Uudistuneen kansakunnan voima ja mahti: Adolf Hitlerin Sudeettimaan Saksaan liittämisen vaatimusta koskevat puheet Nürnbergissä 12.9 ja Berliinissä 26.9.1938 sekä presidentti Rooseveltin ja Hitlerin välinen sähkösanomanvaihto ja*
- 3) *Viisi vuotta kansallissosialismia. Adolf Hitlerin puhe Saksan valtiopäivillä helmikuun 20 päivänä 1938.*

²⁰ 45-sivuinen *Luettelo Suomen vapaamuurareista*.

²¹ Linda-tietokannan mukaan alkuperäisteos olisi ilmestynyt jo vuonna 1931.

²² Linda-tietokannasta löytyy vielä toinenkin Kimmo Saraksen kääntämä ja Vasara OY:n julkaisema teos, Cevat Rifat Beyn *Kaunis Simi Simon, Syyrian rintaman Mata Hari: nuoren, kauniin juutalaisen vakoilijattaren virallisten lähteiden mukainen elämäntarina* (1935).

Ilmeisesti Vasara OY on ollut oman toimintansa aikana (1931–1940) ainoa kustannusyhtiö, joka on käännettänyt ja julkaissut Hitlerin puheita. Hallussani olevista käännöksistä vuosilta 1941 ja 1942 ei käy ilmi niiden kustantajia, kuten ei myöskään eduskunnan tietokannasta yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Yhden vuonna 1942 ilmestyneen käännöksen on julkaissut samana vuonna perustettu kansallissosialistinen yhdistys *Siniristi*, jonka yksi perustajajäsen oli myös Gunnar von Herten (vrt. Ekberg 1991: 211–212).

Tutkimusaineistoni kääntäjä ja suomennoksen johdannon kirjoittaja on tuntematon. Joitakin johtopäätöksiä tekstistä voidaan kuitenkin tehdä. Suomennos on sujuvaa ja suhteellisen virheetöntä suomen kieltä, ja käännökseksi se paljastuu oikeastaan vain lähiluvussa esimerkiksi sanajärjestyksestä (predikaatti usein ennen subjektia) ja turhan tunnollisesti käännettyistä ja siksi hassuiltakin ja liioitelluilta kuulostavista sanoista. Vaikka tämä vaikutelma johtuu osaksi senaikaisesta nykyihmisen korvaan huvittavankin arvokkaalta kuulostavasta tyylistä, suomennokseen on joka tapauksessa heijastunut saksan kielen rakenteita ja vielä selvemmin Hitlerin persoonallinen puhetyyli. Kaikkiaan suomennos kuitenkin osoittaa, että kääntäjä on osannut saksaa erittäin hyvin ja on ollut ehkä kokenutkin työssään. Jos kääntäjä ei ole itse kirjoittanut johdantoa, voidaan myös olettaa, että sen on kirjoittanut joku Kustannus OY Vasaran avainhenkilöistä – joku, joka vastaa kustantajan ideologisesta linjasta ja päättää julkaistavasta materiaalista.

Tekstin olisi voinut kääntää esimerkiksi T. T. Karanko, joka oli *Siniristin* päätoimittaja vuoteen 1939 asti ja joka itse käänsi kustantamolle saksankielistä materiaalia, kuten kansallissosialistisia taistelulauluja ja yllä mainitut teokset *Juutalaisista ja heidän valheistaan* sekä *Maailmansota uhkaa Saksan maaperällä*. Johdanto voisi olla joko Karangon tai Y. W. Jalanderin käsialaa. Jalander oli ollut vuodesta 1934 kustantamon johdossa ja kirjoitti itsekin ahkerasti *Siniristiin*; keväällä 1938 hänestä tuli *Siniristin* päätoimittaja. Muita mahdollisia henkilöitä lehden toimituksessa olisivat olleet muun muassa Ekbergin mainitsema toimitussihteeri Bertil von Alftan ja lähetystöneuvos Teo Snellman. (vrt. Ekberg 1991: 112–113) Teo Snellman ei kuitenkaan Linda-tietokannan teosten mukaan kääntänyt tekstejä saksan kielestä, vaan ainoastaan ruotsista. Todennäköisempää on, että kääntäjä olisi ollut Kimmo Saras, joka käänsi Vasara OY:lle ainakin kaksi teosta saksan kielestä.

4.5 Käännöksen analyysi

4.5.1 Parateksti ideologisena kannanottona

Puheen kääntäjällä ja johdannon kirjoittajalla ei kuitenkaan ole tutkimuksen kannalta niinkään merkitystä, toisin kuin itse puheen ja käännöksen paratekstin sisällöllä. Sekä lähdetekstissä että käännöksessä on paratekstiä, ja osa käännöksen paratekstistä on lähde-

tekstistä käännettyä, osa kääntäjän tai kustantajan lisäämää uutta paratekstiä. Käsittelen tässä ensin käännökseen kustantajan laatiman paratekstin tärkeintä elementtiä, 2,5 sivua pitkää ”suomennoksen johdannoksi” otsikoitua tekstiä vihkosen sivuilla 1–3 (liite 2). Sen jälkeen käsittelen kappaleessa 4.5.1.2 käännökseen ja lähdetekstin paratekstuaalisia eroja ja ideologista merkitystä: vertailen taulukoissa ensin lähdetekstissä ja käänöksessä olevaa kustantajien laatimaa ja julkaisuja koskevaa paratekstiä, sitten varsinaisten tekstien joukossa olevaa paratekstiä, lähinnä väliotsikoita. Otan esille myös käännökseen ja lähdetekstin typografiset erot.

4.5.1.1 Johdanto

Suomennoksen johdanto on monessakin suhteessa mielenkiintoisempi kuin itse käännos: se on kustantajan osittain eksplisiittinen, osittain implisiittinen vastaus siihen, *miksi* kyseinen puhe käännettiin. Johdanto on tärkeä myös siksi, että se on ainoa kohta, jossa kääntäjä (tai kääntäjän taustaryhmä) tuo itsensä selvästi näkyviin ja ilmaisee kantansa eksplisiittisesti. Johdanto kertoo paljon käännökseen lähettäjän eli kustantajan intentioista ja siitä, mikä puheessa oli hänen mielestään tärkeintä sen ideologian kannalta. Käännökseen muista paratekstuaalisista elementeistä lukija ei voi varmuudella päätellä, ovatko ne lähdetekstistä käännettyjä vai kääntäjän lisäämiä (ks. 4.5.1.2). Kaikkiaan tämän johdannon tehtävä on, kuten Genette (1997: 196–197) toteaa kaunokirjallisuuden alkuperäisistä²³ esipuheista, saada ihmiset lukemaan teosta ja jos mahdollista, myös lukemaan sitä oikein. Johdanto on ilmeisesti Kustannus OY Vasaran taustalla olevan ryhmän, ehkä yhtiön hallituksen hyväksymä kannanotto, ei välttämättä edes yhden kirjoittajan laatima. Tätä tukee heti johdannon alussa oleva me-muodossa kirjoitettu lause ”*Kehoitamme tämän kirjasen arvoisia lukijoita pitämään mielessään seuraavan yksinkertaisen vertauskuvan --*”.

Johdannon tulkintaa vaikeuttaa se, että sekä käännos että sen johdanto on suunnattu vuoden 1939 lukijoille, jotka tulkitsevat tekstiä eri tavalla kuin nykyajan lukija. Kun itse luin käännoista ensi kerran, ihmettelin, miten moista tekstiä on ylipäätään voitu kääntää tositarkoituksella, ja poimin käännöksestä huomaamattani kansallissosialismin uskomuksia ja oppeja, joiden en olisi voinut uskoa vetoavan kenenkään suomalaisen niin kuin ne vetosivat, ei varsinkaan kevään 1939 tapahtumien valossa maailmansodan aattona. Hitler on puheessaan kieltämättä vakuuttava ja käyttää kaikki puhujanlahjansa: hän personoi Saksan Euroopan kaikkien aikojen suurimmaksi marttyyriksi, joka ei lietso sotaa ja riistä kansaa kapitalistisilla sortotoimillaan. Koska Kolmas valtakunta tuhoutui ja ideologia ainakin väliaikaisesti kuoli, Hitlerin itsevarmuus ruokkii nykylukijan vahingoniloa, hetkittäin voisi jopa toivoa olleensa paikan päällä tuolloin kuusikymmentä vuotta sitten ja

²³ Ts. tekstin kanssa samaan aikaan ilmestyneistä esipuheista, ei esimerkiksi teoksen toiseen laitokseen tai painokseen liitetystä ajallisesti myöhäisemmistä esipuheista, jotka korvaavat aikaisemmin puuttuneen esipuheen tai täydentävät sitä (vrt. Genette 1997: 239–240).

nauraa Hitlerille yhtä ivallisesti kuin hän teki Rooseveltille. Hitler toi puheessaan julki asioita, jotka pohjustivat hänen tietään toiseen maailmansotaan ja myös muutti Suomen historian kulkua tavalla, joka olisi voinut vaarantaa Suomen itsenäisyyden.

Mikään näistä tosiasioista ei kuitenkaan ollut suomennoksen ilmestyessä vielä tiedossa, ei Kolmannen valtakunnan kohtalo eikä NS-ideologian seuraukset ihmisille. Minä syyllistyin edellä ennakoosenteelliseen menneisyyden arviointiin, koska tiedän enemmän kuin ne ”arvoisat lukijat”, joille tuo huhtikuun 1939 puhe käännettiin, ja myös enemmän kuin puheen kääntäjä tai johdannon kirjoittaja. Kansallissosialismi on helppo tuomita ”vääräksi” ideologiaksi nykypäivän ehdoilla ja tämänhetkisten yleisten tosiasioiden valossa, mutta on vaikea asettua niiden suomalaisten asemaan, jotka lukivat käännöksen vuonna 1939, ja miettiä, herättikö teksti heissä intoa, järkytystä vai häpeää. Mitä he esimerkiksi ajattelivat lukiessaan Hitlerin olevan sitä mieltä, että ”*loppujen lopuksi menettelytavat maailmanhistoriassa ovat vähemmänarvoisia kuin menestys*” (29)? *Menettelytavat-* ja *menestys-*sanojen merkitys riippuu, kuten aikaisemmin kappaleessa 2.1.3 todettiin, tulkitsemisen kontekstista, ajasta ja vastaanottajan tiedon tasosta. Vaikka kansallissosialismia ei voi väittää ”vääräksi” ideologiaksi (vrt. s. 6), ainakin jotkin sen opeista ovat eettisesti ”väärä”, raakoja ja epäonnistuneita. Jos puhutaan suomalaisten yleisestä kannasta *tällä hetkellä*, luulen, että minun tarvitsee puolustella tätä mielipidettäni vain suomalaisille uusnatseille.

Suomennoksen johdannon takana ollut ryhmä taas katsoi puolustelut tarpeelliseksi. Jo johdannon olemassaolo sinänsä osoittaa, että käännöksen ideologia ei ollut luonnollistunut tai oikeuttanut itseään Suomessa ja että sillä oli myös vastustajia. Kirjoittaja tiesi, että Saksa ja kansallissosialismi olivat joutuneet Suomen hallituksen, kansan ja lehdistön arvostelun kohteeksi, ja vaikka hän argumentoi aatteensa puolesta yhtä mahtipontisesti kuin Hitlerkin, hän on lukijoitten edessä epävarman altavastajan asemassa. Hän toteaa, että *Saksan uutta aatesuuntaa väitetään ”yksilön vapauden vastaiseksi”* (1) ja että *meillä [Suomessa] pelätään kovasti ”Saksan matkimista” ja epäillään siinä ”vapauden vastustamista”*(2; lainausmerkit tekstissä). Kirjoittaja tähdentää, että kansallissosialistista aatesuuntaa ei saisi moittia sellaisesta, joka johtuu selvästi ulkoisista olosuhteista, toisin sanoen siitä, että Saksassa ja Yhdysvalloissa yksilön vapautta täytyy rajoittaa enemmän kuin Suomessa, koska Saksan ja Yhdysvaltojen suuresta asukastiheydestä johtuen ihmisillä on vähemmän henkilökohtaista elintilaa. Kirjoittaja viittaa tällä itse puheeseen, jossa Hitler pitää suurena vääryytenä sitä, että joillakin valtioilla – Yhdysvalloilla – on niin paljon elintilaa asukasta kohti ja runsaasti luonnonvaroja ja ravintoa elättääkseen kansansa, kun taas Saksan on pakko elättää jopa 140 asukasta neliökilometrillä ja Versailles’n rauhanteon seurauksena vielä entistä pienemmällä alueella (49–50, 63–64). Kuten kirjoittaja toteaa, ”uuden aatesuunnan” tavoite ei siis ole vapauden rajoittaminen, vaan ”yhteishyvän

periaatteen kunnioittaminen, jotta kaikki pääsisivät kohtuullisen tasapuolisesti osallisiksi niin suuresta vapaudesta kuin vallitsevat ulkonaiset olosuhteet sallivat” (1). Kirjoittaja ei tietenkään mainitse, mitkä vähemmistöryhmät eivät kuulu ”kaikkiin ihmisiin”.

Johdannon mukaan toinen asia, jonka Hitlerin puhe ”tekee selväksi maailmalle”, on se, että riitapuolten neuvottelukokous ei ole sama kuin puolueeton, riitapuolten yläpuolella oleva tuomioistuin (3). Kirjoittaja viittaa tällä todennäköisesti Hitlerin vastaukseen Rooseveltille ja sen kohtaan 15, jossa Hitler palaa jälleen Versailles’n pakkorauhaan osoittaakseen, mitä tapahtuu, kun yksi riitapuoli astuu neuvottelupöydän ääreen aseettomana ja luottavaisena osapuolten oikeudenmukaisuuteen, kuten Roosevelt Hitlerille ja Mussolinille lähettämässään sähkössä edellytti. Hitler vakuuttaa, että toisin kuin ensimmäisen maailmansodan jälkeen, Saksa ei ikinä tulisi osallistumaan konferenssiin, joka olisi heille tuomioistuimena. (Vrt. puhe s. 51–53.)

Näin jälkeensä ajatellen nämä kaksi johdannon kirjoittajan esille tuomaa aihetta eivät ole alkuperäisessä puheessa mitenkään keskeisiä, mutta siihenkin on selityksensä. Hitler keskittyy puheessaan lähinnä Saksan ulkopolitiikkaan ja sen suhteisiin muihin Euroopan valtioihin sekä Rooseveltin sähköeseen – nämä kaikki asiat olivat Suomen kannalta lähestulkoon merkityksettömiä, tai kuten yletön juutalaisten ja demokraattien solvaaminen, suomalaisille ideologisesti vieraita asioita. Johdannossa tuskin kannatti ottaa esille Hitlerinkin puolustelemaa Saksan laajentumispolitiikkaa, joka oli Suomessa saanut äärioikeistonkin pudistelemaan päätään, ”virallisesta” Suomesta puhumattakaan. Johdanto tuntuisi puoltavan sitä historiallista tosiasiaa, että suomalainen äärioikeisto ja etenkin kansallissosialistit olivat pettyneet Hitlerin senaikaisiin toimiin, jotka olivat ristiriidassa tämän edustaman aatesuunnan kanssa.

Johdannossa ei kommentoida Euroopan senhetkisiä tapahtumia. Tämä voi johtua siitä, että suomennos julkaistiin muutamaa viikkoa tai kuukauttakin myöhemmin kuin alkuperäinen puhe, joka sekään ei todennäköisesti ilmestynyt välittömästi huhtikuun 28. päivän 1939 jälkeen. Tärkeämpää siinä vaiheessa tuntui olevan ideologian puolustaminen huterilla argumenteilla vapauden ja yhteishyvän periaatteista, koska ne olivat kotimaan oloihin sopeutettuna ainoita aatteita, jotka vielä saattoivat puhutella suomalaisia ja tehdä suomalaisesta kansallissosialismista ”hyvän” ideologian. Olisiko puhetta julkaistu, jos Kustannus OY Vasara olisi tiennyt Ribbentrop-sopimuksesta ja lähestyvistä maailmansodasta? Joka tapauksessa tutkimani käänös on saatavilla olevista puheista viimeinen ennen sotaa ilmestynyt käänös; seuraava käänös ilmestyi vasta vuonna 1941 toisen kustantajan julkaisemana. Käännettäviä puheita olisi kyllä tuoltakin ajalta löytynyt, kuten Eher-kustantamon kahtena viikkosena julkaisemat Hitlerin talviapukeräysten avajais-

tilaisuuksien puheet vuosilta 1937–1940. Jos tuon tauon aikana ilmestyneitä puheita ei ole tuhoutunut, voisi ajatella, että yleinen ilmapiiri ei sallinut niiden julkaisemista tai että kansallissosialistit pitivät tietoisesti ”matalaa profiilia”.

Vaikka käännöskirjaseen levikistä ja kohderyhmästä ei ole tietoa, johdannosta voi päätellä ainakin sen, että kirjan toivottiin päätyvän myös muiden kuin kansallissosialistien ja natsi-Saksalle myötämielisten käsiin. Johdanto on osoitettu myös ideologian epäilijöille, tuomitsijoille ja pelkääjillekin; sen tehtävä on vakuuttaa, että Hitler on oikeassa ja ettei suomalaisilla ole mitään syytä pelätä kansallissosialismia. Puheessa esiintyvät ideologiset toteamukset oikeutetaan sillä, että kansallissosialismi pyrkii kunnioittamaan yhteishyvän periaatetta, joka olosuhteista riippuen toteutuu Suomessa eri tavalla kuin Saksassa. Tämä osoittaa ehkä pyrkimystä myydä ihmisille tutumpaa ”kotimaista kansallissosialismia” ja välttää natsismin kielteisten oppien korostamista.

Housen (1977) termin puheen käännös on ilmikäännös, koska se on laadittu historialliseen kontekstiin sidotusta lähdetekstistä, joka oli alunperin osoitettu rajatulle kohderyhmälle, puhutussa muodossa Saksan valtiopäivien jäsenille huhtikuun 28. päivänä vuonna 1939. Koska lähdetekstiä pidettiin ideologisista syistä arvokkaana myös kohdekulttuurissa, se katsottiin kääntämisen arvoiseksi. Puheen käännös on ilmikäännös myös siitä syystä, että se paljastetaan käännökseksi sen ”suomennoksen johdannoksi” nimetyssä paratekstissä ja nimilehden alaotsikossa (ks. s. 81). Koska kyseessä on ilmikäännös, käännöksen funktio ei voi olla sama kuin alkuperäisen puhutun lähdetekstin funktio, jota on itse asiassa vaikea arvioida tekstin historiallisen taustankin tuntien. Lähdetekstin funktio saattoi olla esimerkiksi nöyryyttää Rooseveltia julkisesti, varsinkin kun kyseiset valtiopäivät kutsuttiin koolle juuri Hitlerin saaman sähkeen takia. Lähdetekstin ”korkeampi” tavoite saattoi olla yhteydessä Hitlerin ulkopoliittikkaan, yksi vaihe hänen suunnitelmissaan ”totaalisen sodan” aloittamiseksi.

Käännöksen lähettäjän eli sen takana olevan kansallissosialistisen ryhmän intentio lienee ollut sama kuin käännöksen funktiokin, joka on verrattavissa koko Kustannus OY Vasaran toimintaan. Yhtiön taustalla ei ollut mitään yhdistystä tai puoluetta, mutta se halusi levittää antisemiittisiä ja vapaamuurarivastaisia teoksia ja sanomalehtiä. Lähettäjän intention on ehkä sisältynyt myös toive siitä, että käännös voisi hälventää kansallissosialismiin kohdistuneita epäilyjä. Funktio on muuttunut aikojen kuluessa: vuonna 1939 käännös oli ideologian levittäjä ja puolestapuhuja sekä Suomen kansallissosialististen piirien sisä- että ulkopuolella; nykyhetkenä se on lähinnä historiallinen dokumentti, jota voidaan analysoida monin eri tavoin, vaikkapa sen sisällön kannalta osana Euroopan historian tapahtumia, Suomen kansallissosialististen liikkeiden toiminnan muotona tai kuten tässä, käännös-

tieteellisestä näkökulmasta ideologian ilmentäjänä ja kääntäjän manipuloinnin tuotteena. Käännökselle ja ideologialle kyllä löytyisi Suomesta 1930-luvun lopun kaltainen kohderyhmä tänäkin päivänä, mutta on todennäköisempää, että sillä on merkitystä lähinnä historiallisena asiakirjana – todisteena natsi-Saksan Hitler-kultista sekä suomalaisen kansallissosialismin tai sitä ideologisesti lähellä olevien liikkeiden olemassaolosta – tai antikvarioiden keräilyharvinaisuutena. Nykyhetkenä samankaltaisten uusien selvästi juutalaisvastaisten ja rassististen puheiden julkaiseminen ja levittäminen samanlaisessa muodossa olisi rikos, joten ennakkonormien seula tutkimani puhe ei läpäisisi, jos se haluttaisiin tänä päivänä julkaista myytäväksi.

4.5.1.2 Muut paratekstuaaliset elementit

Johdannon ohella käännöksen paratekstuaalisia elementtejä ovat ensinnäkin vihkosen nimilehden ja sen lopussa numeroimattomalla sivulla olevat julkaisua koskevat tiedot. Nimilehdellä on myös Hitlerin kuva (ks. liite 2). Lisäksi varsinaisen tekstin aloitussivulla (4) on ensin käännöksen otsikko ja puhuttelu ja tekstin joukossa luonnollisesti sivunumerot ja yhteensä 17 väliotsikkoa, jotka on painettu lihavoituna ja suuremmilla kirjasimilla. Sivuilla 81–83 olevissa taulukoissa esitän lähdetekstin ja käännöksen paratekstuaaliset elementit niiden esiintymisjärjestyksessä, ensin taulukossa 1 kustantajien laatiman ja julkaisuja koskevan paratekstin ja sen jälkeen taulukossa 2 varsinaisen juoksevan tekstin väliotsikot. Tämän vertailun tarkoitus on saada selville, mistä käännöksen paratekstuaaliset elementit ovat lähtöisin: onko ne käännetty lähdetekstin paratekstistä vai ovatko ne kustantajan toimesta tehtyjä lisäyksiä, jotka kenties sisältävät jonkinlaista ideologista tulkintaa. Olen ottanut vertailussa huomioon vain julkaisujen alkuperäisen paratekstin, en esimerkiksi Kölnin yliopistokirjaston tai eduskunnan kirjaston leimoja tai tarroja tai niihin jälkeinpäin käsin tehtyjä merkintöjä.

Taulukoiden vasemmissa sarakkeissa on paratekstuaalisen elementin ”tyyppi” ja sen jälkeen lähdetekstin ja/tai käännöksen sarakkeissa itse parateksti. Jos lähdetekstissä ja käännöksessä on samassa kohtaa kaksi samantyyppistä paratekstuaalista elementtiä, nämä ovat sarakkeissa samalla rivillä. Jos taas esimerkiksi käännöksessä on jokin paratekstuaalinen elementti, jota lähdetekstissä ei ole samassa kohtaa, kuten taulukossa 1 Hitlerin kuva, lähdetekstin sarakkeen rivi on tyhjä.

TAULUKKO 1: Kustantajien laatima ja julkaisuja koskeva parateksti

PARATEKSTIN TYYPPI	LÄHDETEKSTI	KÄÄNNÖS
Kansi		
Julkaisun nimi	Der Führer antwortet Roosevelt	[ei tekstiä] ¹
Nimilehti	Sivu 1	numeroimaton sivu
Julkaisun nimi	Der Führer antwortet Roosevelt	Hitler vastaa Rooseveltille
Alaotsikko	Reichstagsrede vom 28. April 1939	
Kuva		[Kuva Hitleristä]
Alaotsikko		Saksan johtajan ja valtakunnan-kanslerin Adolf Hitlerin 28.4.1939 valtiopäivillä pitämän puheen suomennos
Kustantamon tunnus	FEV [tunnuksessa tyylitelty kotka]	
Julkaisuaika	1939	
Kustantaja	Zentralverlag der NSDAP., F. Eher Nachf., München	KUSTANNUS OY. VASARA – Helsinki
Parateksti ennen varsinaista tekstiä	Sivu 2	Sivut 1–3
Kustantajan huomautus	Alle Rechte vorbehalten! Printed in Germany	
Painopaikka	Druck: Buchgewerbehaus M. Müller & Sohn, München	
Johdanto/esipuhe		SUOMENNOKSEN JOHDANTO. [s. 1–3]
Parateksti julkaisun lopussa	numeroimaton sivu	numeroimaton sivu
Kustantajan mainos	Nationalsozialistische Standardwerke [kaksisivuinen lista saman kustantajan teoksista; listassa 20 julkaisua]	
Painopaikka ja julkaisuaika		Helsinki Kirjapaino- ja Kustannus-Oy. Liike 1939
Julkaisun hinta		5:–

Taulukko 1 osoittaa, että käänkösvihkosen sisältämät itse julkaisua koskevat paratekstuaaliset elementit eivät ole käännettyjä lukuun ottamatta julkaisun nimeä *Hitler vastaa Rooseveltille* ja tekstilajin osoittavaa alaotsikkoa *Saksan johtajan ja valtakunnankanslerin Adolf Hitlerin 28.4.1939 valtiopäivillä pitämän puheen suomennos*. Nämä eroavat lähdetekstin paratekstuaalisista elementeistä siinä, että sana *Führer* on korvattu sanalla *Hitler* ja että alaotsikossa mainitaan vielä uudestaan Hitlerin nimi ja titteli ja se, että kyseessä on suomennos. Mielestäni muutoksia ei ole tehty niinkään manipulointimielessä, vaan uutta

¹ Julkaisun kannet on ilmeisesti uusittu eduskunnan kirjastossa, joten alkuperäistä paratekstiä niissä ei ole. Kannet ovat ruskeaa kartonkia, ja etukanteen on liimattu valkoinen tarra, johon on kirjoitettu kirjoituskoneella ”HITLER VASTAA ROOSEVELTILLE”; sama nimi on kirjoitettu käsin myös vihkosen sivuun.

kohderyhmää ajatellen. Lähdetekstin otsikossa Hitlerin nimeä ei tarvinnut mainita, koska natsi-Saksassa oli vain yksi ainoa *Führer*. Käännöksessä taas pelkkä vastine *johtaja* olisi ollut epämääräinen ja sana *Führer* ehkä tuttu vain kansallissosialisteille. Puhe oli arvioni mukaan kuitenkin suunnattu muillekin, joten nimen mainitseminen otsikossa teki heti selväksi, mikä teksti oli kyseessä. Myös muiden Vasara OY:n julkaisemien puheiden nimissä mainittiin Hitlerin koko nimi (ks. s. 75).

Nimilehdellä on julkaisun nimen alla vielä kuva ylväästi seisovasta ja tervehtivästä Hitleristä. Tuollaisen kuvan käyttäminen nimilehdellä osoittaisi, että Kustannus OY Vasaran taustaryhmä suhtautui Hitleriin jokseenkin ihailevasti, mutta arvailtavaksi jää, palvottiinko Hitleriä ryhmän esikuvana tai kansallissankarina. Vaikka Hitler oli kuuluisa ja suurelle osalle suomalaisista tuttu henkilö, kuva tietysti tekee hänet konkreettisemmaksi ja läheisemmäksi lukijalle – tämä funktio on ilmeisesti myös nykyromaanien kansitekstien oheen liitetyillä kirjailijoiden kuvilla. Lähdetekstissä ja käännöksessä on muutoin samantyyppisiä paratekstuaalisia elementtejä, paitsi että lähdetekstissä ei ole käännöksen lailla johdantoa, julkaisun hintaa ja Hitlerin kuvaa. Käännöksestä taas puuttuvat kansitekstit ja kustantajan mainos, jotka löytyvät lähdetekstistä. Lähdetekstissä johdanto tuskin oli edes tarpeellinen, koska kansallissosialistinen ideologia oli ”ainoa oikea” ja Hitlerin sana laki – teksti puhui siten jo omasta puolestaan. Johdanto ei olisi ollut muutenkaan yhtä tarpeellinen kuin suomennoksessa, koska Hitlerin puheet olivat Saksassa ”standarditeoksia”, kun taas Suomessa ne edustivat vähemmistöryhmien ideologiaa.

TAULUKKO 2: Varsinaisen tekstin joukossa oleva parateksti

PARATEKSTIN TYYPPI	LÄHDETEKSTI	KÄÄNNÖS
	sivut 3–62	sivut 4–66
Otsikko		Hitlerin puhe valtiopäivillä huhtikuun 28 päivänä 1939
Puhuttelu	Abgeordnete, Männer des Reichstages!	Saksan kansan edustajat!
Väliotsikot		<i>Järjettömän pakkorauhan tuhoisat seuraukset.</i>
		<i>Kehityksen suunnanmuutos.</i>
	1. Österreich	1. Itävalta.
	2. Böhmen und Mähren	2. Böömi ja Määri.
	(Die Münchener Entscheidung führte nun zu folgendem Ergebnis: --.)	Münchenin ratkaisu.
	(Die Versailler Konstruktion der Tschecho-Slowakei hat sich selbst überlebt.)	Versailles'ssa rakenneltu Tshecho-Slovakia oli elänyt jo aikansa.*
	(Dies barg in sich die Gefahr von Explosionen unabsehbaren Umfanges.)	Suurten räjähdysten vaara.*
		<i>Välttämätön loppuratkaisu.</i>
	<u>Saksa ja Englanti</u>	

Väliotsikot	(Ich habe daher auch dem Problem des Memeldeutschums gegenüber stets darauf hingewiesen --.)	Memelin kotiinpaluu.*
		<u>Saksan kansainvälinen kauppapolitiikka.</u>
	(-- über das deutsch-polnische Verhältnis ist wenig zu sagen --.)	Puolan ja Saksan suhteet.
		<u>Puola ja Danzig.</u>
		<i>Espanjan vapaussodan voittoisa loppu.</i>
		<i>Sotakiihkoilun todelliset päämäärät.</i>
	Antwort an Roosevelt	Vastaus Rooseveltille.
		<u>Maailmanmarkkinoiden terveyttämisiongelma.</u>
	(Lähdetekstissä Hitlerin 21 vastausta Rooseveltille on otsikoitu joko ”Antwort:” tai ”Meine Antwort:”)	(Käännöksessä Hitlerin vastauksia ei ole otsikoitu, vaan ne on tavallisesti osoitettu rivin alussa kursivoidulla sanalla ”Vastaus:”)

Taulukosta 2 käy ilmi, että varsinaisen käännöstekstin joukkoon on lisätty paratekstiä, jota ei ole lähdetekstissä. Ensinnäkin sivulle 4 tekstin alkuun on lisätty uudestaan nimilehdellä ollut alaotsikko, tosin lyhennetyssä muodossa *Hitlerin puhe valtiopäivillä huhtikuun 28 päivänä 1939*. Myös joitakin käännöksen väliotsikoita ei ole käännetty lähdetekstistä. Käännöksen väliotsikot voidaan jakaa neljään eri ryhmään:

- 1) **Lähdetekstin otsikoista sanasanaisesti käännettyt otsikot**, jotka ovat samassa kohdassa kuin lähdetekstissäkin. Näitä ovat otsikot ”1. Itävalta.”, ”2. Böömi ja Määri.” ja ”Vastaus Rooseveltille.”.
- 2) **Muista tekstinosista kuin lähdetekstin otsikoista käännettyt otsikot**: nämä otsikot on käännetty lähdetekstin lausekkeista tai virkkeistä, jotka on lihavoitu ja sisennetty omille riveilleen ja jotka siksi toimivat lähdetekstissä otsikoiden tavoin, tekstiä jäsentäen. Taulukossa nämä käännöksen otsikot on **lihavoitu**; lähdetekstin vastineet ovat lihavoituna sulkeissa, ja niiden ympärillä on lähintä tekstikontekstia (ko-tekstiä).
- 3) **Ei-käännettyt, kääntäjän lisäämät otsikot**, jotka kuvaavat suhteellisen neutraalisti kyseisen tekstiosion sisältöä: nämä on taulukossa alleviivattu.
- 4) **Ei-käännettyt, kääntäjän lisäämät otsikot**, joihin sisältyy kääntäjän tulkintaa tai ideologinen arvotus: nämä otsikot on *kursivoitu*.

Hallussani olevista kuudesta saksankielisestä Hitlerin puheesta vain kahdessa on väliotsikoita. Otsikoinnista on luovuttu ehkä siitä syystä, että puhutussa muodossa esitettyä tekstiä voi olla vaikea jakaa eri aihepiirejä käsitteleviin osioihin rikkomatta sen yhtenäisyyttä. Lähdetekstissä *Hitler antwortet Roosevelt* on vain kolme varsinaista väliotsikkoa, mutta tekstiä on jäsennelty muutoin sisentämällä ja lihavoimalla siellä täällä puheen avainsanoja ja -lauseita (vrt. esimerkki 13, s. 98). Otsikoilta vaikuttavat sisennetyt sanat tai virkkeet eivät kuitenkaan ole aina loogisissa kohdissa eli siinä, missä näiden

avainsanojen osoittamaa aihetta aletaan käsitellä. Kääntäjä on poiminut osan otsikoistaan lähdetekstin joukosta (ryhmä 2), mutta sijoittanut ne joissain tapauksissa loogisempaan paikkaan, tekstissä aikaisemmaksi. Taulukossa 2 näitä otsikoita on kolme kappaletta ja ne on merkitty tähdellä (*). Kaikkia otsikoita koskevia ratkaisuja voidaan tietysti pitää ideologisina kannanottoina, vaikka ne on käännetty ”sellaisenaan” tai vaikuttavat ”neutraaleilta”, kuten ryhmän 3 otsikoista Puola ja Danzig. Ideologista on myös se, että lähdetekstin otsikoita karsitaan käänöksessä tai että käänökseen lisätään enemmän otsikoita kuin lähdetekstissä. Lisätyt väliotsikot tekevät käänöksestä koherentin ja helpommin ymmärrettävän ja parantavat siten tekstin mahdollisuuksia manipuloida lukijoita. Kääntäjän laatimat otsikot voivat myös paljastaa hänen suhtautumisensa tekstiosion sisältöön, koska ne usein korostavat jotain tekstin näkökulmaa, ehkä kääntäjän mielestä tärkeintä asiaa.

Voidaan olettaa, että kääntäjän itse laatimat otsikot (ryhmät 3 ja 4) ovat vaatineet eniten kääntäjän tulkintaa, koska niitä ei ole käännetty lähdetekstin otsikoista tai muista tekstiosista. Toisin sanoen kääntäjää on niiden suhteen manipuloinut vähemmän itse lähdeteksti ja sen taustaryhmän ideologia kuin kääntäjän ja hänen taustaryhmänsä ideologia. Kääntäjän lisäämiä otsikoita on yhteensä yhdeksän, joista neljä alleviivattua otsikkoa ovat mielestäni ”neutraaleja” ja viisi kursivoitua selvästi ideologisia. Ryhmän 4 kursivoiduista väliotsikoista ensimmäinen, *Järjettömän pakkorauhan tuhoiset seuraukset* on mielestäni kaikista kantaa ottavin. Otsikko on sijoitettu loogisesti kohtaan, jossa Hitler alkaa puhua ”Versailles’n pakkorauhasta”. Sen sijaan, että otsikoksi olisi valittu esimerkiksi neutraalimpi *Versailles’n asiakirja* – lähdetekstissä sanoja *Dokument von Versailles* on käytetty muutama kappale myöhemmin lihavoituna ja sisennettynä väliotsikon tavoin – kääntäjä valitsi otsikon, joka selvästi asettuu Versailles’n rauhansopimusta vastaan. Otsikko siis vahvistaa Hitlerin sillä hetkellä puheessaan ilmaiseman kannan siitä, että rauhansopimus on ”pakkorauha” ja vielä suuri vääräys Saksan kansaa kohtaan.

Muihinkin neljään kääntäjän laatimaan otsikkoon sisältyy ideologisia implikaatioita. *Kehityksen suunnanmuutos* vaikuttaa otsikkona epämääräiseltä, mutta viittaa ilmeisesti Hitlerin ylistyksiin siitä, kuinka hän on Versailles’n rauhan jälkeen pystynyt jälleenrakentamaan Saksan ja saanut Saarín alueen palautettua takaisin Saksalle vuonna 1935, siis muutoksesta parempaan. *Välttämätön loppuratkaisu* taas korostaa sitä, että Hitlerin mielestä Münchenissä tehty ratkaisu (jonka seurauksena Sudeettialueet luovutettiin Saksalle) ei ollut vielä lopullinen päätös, koska esimerkiksi Sudeettialueilla asuvien slovakialaisten kohtalo jäi neuvotteluissa epäselväksi (s. 22). *Espanjan vapaussodan voittoisa loppu* heijastaa suoraan Hitlerin kantaa, koska tämä puhuu otsikoidussa osiossa *voitonmarssista, juhlasaatoista, voittoisasta sankarista* (Francosta) ja *jalon kansan vapaudesta*. Sana *vapaussota*, jota vastaavaa sanaa ei löydy lähdetekstin kyseisestä osiosta, sisältää

kääntäjän arvotuksen, hänen näkemyksensä Espanjan sisällissodasta: kääntäjä käytti sanaa *vapaus* kuvaamaan sodan seurauksia, demokratian kaatumista Espanjassa ja sen muuttamista Francon johtamaksi diktatuuriksi. *Sotakiihkoilun todelliset päämäärät* implikoi, että demokraattisten maiden lehtikirjoitukset, joista Hitler tekstissä puhuu, ovat ensinnäkin *sotakiihkoilua*, ja lisäksi lehtikirjoittelun tavoitteet ovat erilaisia kuin demokratiat väittävät, eivät siis rauhanomaisia, vaan Hitlerin sanojen mukaan ”lapsellisia ja ilkeämielisiä” kirjoituksia, jotka levittävät kansalaisiin sodanpelkoa ja paniikkia (ks. puhe s. 43–44).

Ideologista tulkintaa sisältyy myös ryhmän 2 otsikkoon *Memelin kotiinpaluu*, joka on vastine lähdetekstin sisennetylle ja lihavoidulle lausekkeelle *Problem des Memel-deutschums*. Suomenkielinen otsikko korostaa metaforisesti sitä, että Liettua on palauttanut Saksalle sen Versailles’n rauhanteossa menettämän ja ”kotiin” kuuluvan Memelin alueen. Otsikko olisi tietysti voinut olla lähdetekstin mukaisesti *Memelin saksalaisten ongelma* tai *kysymys*, jonka kääntäjä on usein antanut sanan *Problem* vastineeksi.

Ne saksankieliset Hitlerin puheet, joissa on väliotsikoita, ovat myös ainoat puheet, joissa on käytetty erityisiä typografisia tehokeinoja eli harvennettuja, lihavoituja ja sisennettyjä tekstinkohtia sekä numeroituja luetteloita, joilla on oletettavasti korvattu esimerkiksi Hitlerin puheessaan käyttämiä jäsentäviä sanoja *erstens*, *zweitens* jne. Kääntäjä on säilyttänyt numeroinnit, mutta kappalejaon ja lihavoidut tekstinosat vain osittain. Toisinaan hän on taas lihavoinut kappaleita, joita ei ole lihavoitu lähdetekstissä. Kaiken kaikkiaan lihavoiteja on käännöksessä paljon vähemmän kuin lähdetekstissä, harvennettua tekstiä vain yhdessä kohdassa, kursivoitua samaten.² Suurin ero teksteissä on niiden kirjasinlajeissa: lähdeteksti on painettu fraktuuralla, käännös nykyaikaisella antiikvalla. Nämä typografiset erot eivät vaikuta kustantajan harkituilta ideologisilta ratkaisuilta, vaikka toisaalta taas lihavoite on tehokkaampaa, kun sitä on käytetty vain harvoissa iskulauseissa. Lähdetekstissä on paikoin harvennettu ja lihavoitu tekstiä yhtäjaksoisesti pitkien kappaleiden tai kokonaisen sivunkin pituudelta. Koska käännöksen numerointi on ennallaan ja sen väliotsikot voidaan osoittaa olevan suurimmilta osin peräisin lähdetekstistä, tekstien typologisista eroista huolimatta käännös on mitä todennäköisimmin käännetty juuri hallusani olevasta lähdetekstistä tai sitä aikaisemmin ilmestyneestä samanlaisesta julkaisusta.

Otin taulukkoon 2 mukaan myös tekstin alussa olevan puhuttelun, koska se on painettu tekstiin samankokoisilla kirjasinlajeilla kuin väliotsikot. Puhuttelu on käännetty lähdetekstistä, ja samoin käännöksessä on säilytetty ennallaan kaikki kohdat, joissa Hitler puhuttelee Saksan valtiopäivämiehiä ja Franklin Rooseveltia. Tälläkin perusteella käännös

² Harvennettuja sanoja ovat lähdetekstissä niin ikään englanninkieliset ja eri kirjasinlajeilla painetut sanat lauseessa ”-- pommeissa ei tosin ollut leimaa Made in Germany vaan Made by Democracies” (s. 47). Kursivoidut sanat, ks. myös taulukon 2 viimeinen rivi.

on ilmikäännös: se on edelleen sidottu lähdetekstin kontekstiin, ja puhujan ääni suuntautuu selvästi lähdekulttuurin kohderyhmälle. Lähdetekstin kaikki puhuttelut olisi tietysti voinut jättää kääntämättä, jolloin suomalainen lukija olisi tuntenut olevansa läsnä viestintätilanteessa ja osa kohderyhmää. Yhdessä kohtaa kääntäjä kuitenkin irtautuu hetkeksi lähdetekstistä ja paljastaa, että kohdekulttuurissa viestinnän väline on muuttunut alkuperäisestä suullisesta puheesta kirjoitetuksi vihkoseksi. Kyseessä on kääntäjän vastine lähdetekstin metatekstille tai metadiskursiiviselle elementille (vrt. Fairclough 1992: 122–123). Lähdetekstissä Hitler toteaa: ”Ich will aber abschließend hier folgendes erklären --.” (s. 54, harvennus tekstissä), käänöksessä taas ”Tahton kuitenkin tämän kappaleen loppuksi lausua seuraavaa: --.” (s. 58). Lähdetekstissä Hitlerin lause on ilmeisesti samassa muodossa kuin alkuperäisessä puhutussa puheessa, kun taas käänöksen metateksti viittaa käänökseen *kirjoitettuna* tekstinä. Tämä strategia on käänöksessä kuitenkin poikkeuksellinen.

Koska kääntäjä ei ole pyrkinyt puhuttelemaan uusia vastaanottajia ja on pitäytynyt lähdetekstin kontekstissa, hänen äänensä tuntuu pääasiassa sulautuvan lähdetekstin kirjoittajan ja kertojan ääneen, tässä tapauksessa Hitlerin ääneen. Siksi käänös ei itsessään herätä epäilyksiä siitä, että kääntäjä olisi manipuloinut lähdetekstiä ja haluaisi manipuloida myös kohdeyleisöään. Vaikutelma kääntäjästä läpinäkyvänä kopioijana voi kuitenkin muuttua illuusioksi, kun käänöstä vertaillaan sen lähdetekstiin.

4.5.2 Käänöksen sanasto pilkan ja panettelun välineenä

Ryhmittelen käänöksen pilkkaavan ja panettelevan sanaston Borkin (1970: 28–40) mukaan neljään ryhmään: **1)** demokratian ja demokratiaa kannattavien henkilöiden pilkkaaminen, **2)** Saksan ulkovaltojen ja ulkomaisten henkilöiden loukkaaminen sekä ulkovaltojen ”hirmutekojen” arvostelu **3)** antisemitismin verbalisoiminen ja **4)** ei-toivottujen henkilöiden kielellinen uhkailu. Neljänteen ryhmään sisältyvät ne kielteisesti arvottavat ilmaisut, joita ei voi sijoittaa muihin ryhmiin.

Borkin ryhmittely vaikuttaa tarkkarajaiselta, mutta käänöksen ilmaisujen sijoittaminen oikeaan ryhmään on siltikin ongelmallista. Sama ongelma on ilmeisesti ollut myös Borkilla hänen omassa tutkimuksessaan (mt.) käyttämien esimerkki-ilmaisujen perusteella. NS-diskurssissa kansallissosialismin ”vihollisryhmät” tuntuvat sulautuneen yhdeksi halveksituksi ”massaksi”, niin että Hitlerkin voi kuvailla mitä tahansa vastustajaansa *juutalaiseksi* tai *demokraattiseksi*. Nämä sanat sisältävät NS-diskurssissa negatiivisen arvotuksen, vaikka ne ovat dominoivassa diskurssissa ideologisesti ”neutraalimpia”, sana *demokraattinen* myös myönteinen sana. Siksi otan huomioon analyysissäni myös analysoitavien sanojen ko-tekstiä, sekä niitä edeltäviä että seuraavia lauseita tai virkkeitä,

jotta olisi selvää, mihin ryhmään tai tarkoitteisiin Hitler viittaa käyttämillään arvottavilla sanoilla. Tekstikontekstia tarvitaan pilkan kohteen selvittämiseksi myös silloin, kun lauseiden subjekteina on persoonapronomineja ja predikaatteina kielteisesti arvottavia verbejä.

Analyysissäni keskityn ennen kaikkea eksplisiittisiin ilmaisuihin ja arvottaviin sisältösanoihin, eli lähinnä substantiiveihin, adjektiiveihin ja verbeihin. Otan huomioon myös pronominit ja adverbit, koska niihinkin voi sisältyä ideologisia merkityksiä, sekä myönteisiltä vaikuttavat ironiset ilmaukset, joiden sisältämät arvotukset voivat kontekstin tai tekstin tuottajan ideologian valossa olla kielteisiä. Käännöksestä on paljastunut muitakin mielenkiintoisia piirteitä, jotka yhdessä varsinaisen analyysin kohteena olevien ilmaisujen kanssa antavat paremman kokonaiskuvan kääntäjän strategioista ja hänen suhtautumisestaan lähdetekstin ideologiaan. Vaikka otan näitä piirteitä esille ja teen niistä johtopäätöksiäkin, ne ovat tutkimuksessani vain varsinaista analyysiä tukeva ”lisämauste”.

Esittelen perusteet sanojen ja ilmaisujen luokittelulle erikseen kunkin ryhmän kohdalla. Kaikkien numeroitujen esimerkkien lihavoinnit, harvennukset, sisennykset ja kappalejako ovat kuten alkuperäisissä teksteissä. Alleviivaukset ovat minun tekemiäni ja osoittavat, mitkä kielteisesti arvottavat sanat ovat kulloinkin huomion ja vertailun kohteena. Muita analysoituja sanoja ei ole merkitty esimerkkivirkkeisiin. Lyhenteet LT ja KT tarkoittavat lähde- ja kohdetekstiä.

4.5.2.1 Demokratian ja demokratiaa kannattavien henkilöiden pilkkaaminen

Demokratian halveksunta oli kansallissosialistisessa ideologiassa keskeinen, mutta ei kuitenkaan sen ”keksimä” oppi. Demokratian suosiota oli laskenut ennen kaikkea Saksaa alueellisesti ja taloudellisesti rasittanut Versailles’n rauhansopimus, josta Weimarin tasavallan katsottiin olevan vastuussa. Vaatimalla ”pakkorauhansopimuksen” tarkistamista kansallissosialistit saivat kansan puolelleen ja pystyivät pitämään salassa omat paljon radikaalimmat aluepoliittiset tavoitteensa. (Thamer 1986: 50–51.) Borkin (1970: 30) mukaan demokratian halveksuminen ei ollut tavallista vain NS-diskurssissa, vaan se oli osa jo sitä edeltänyttä kielellistä todellisuutta, jonka kansallissosialismi vain verbalisoi ja jota se käytti hyödykseen. Borkin mukaan demokratian ja sen edustajien kielellinen pilkka olisi vähentynyt NS-diskurssissa, kun Weimarin tasavalta väistyi Hitlerin diktatuurin tieltä.

Koska kieli heijastaa todellisuutta, tämä väite tuntuu ymmärrettävältä: miksi kieli taistelisi sellaista vastaan, mitä ei enää ole olemassa? Tutkimani puheen osalta tämä väite ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Demokratiaviha tulee ilmi toistuvasti kautta koko puheen, etenkin Hitlerin puhuessa Versailles’n rauhanteon seurauksista, mutta myös hänen moittiessaan lehdistöä ja Länsi-Euroopan valtioita. Demokraattisten valtioiden ja henkilöiden

solvaaminen tai vihollisten nimittäminen demokraattiseksi on puheessa kaikkein yleisintä. Koska demokraattiset valtiot ovat samaten myös Saksan ulkovaltoja tai muuten halveksittuja ryhmiä, kuten Versailles'n rauhansopimuksen muut osapuolet, osa alla olevista esimerkeistä sopisi tässä analyysissä myös muiden ryhmien alle. Tässä osassa olen ottanut huomioon kaikki sellaiset arvottavat ilmaisut, joiden yhteydessä käytetään sanaa *demokraattinen* tai *demokratia*, siis sanat, jotka arvottavat joitakin ryhmiä tai henkilöitä ensisijaisesti sen vuoksi, että ne tai he ovat demokratian kannattajia.

Saksaa sortanut Versailles'n rauhanteko on Hitlerin mielestä demokraattien suurin rikos, ja siksi hän luonnehtii heitä toistuvasti diktaattoreiksi:

Esimerkki 1:

LT: Allerdings, als diese neue Weltordnung sich in ihren Folgen später als eine katastrophale herausstellte, da waren die demokratischen Friedensdiktatoren amerikanischer und europäischer Herkunft so feige, daß keiner die Verantwortung für das Geschehene zu übernehmen wagte. (6)

KT: Mutta kun tämä uusi maailmanjärjestys heidän jäljiltään osoittautui tuhoon johtavaksi, silloin olivat amerikkalais- ja eurooppalaissyntyiset demokraattiset rauhandiktaattorit sellaisia pelkureita, ettei kukaan heistä uskaltanut ottaa vastuuta tapahtuneesta. (7)

Esimerkki 2:

LT: **Tatsächlich haben diese demokratischen Friedensdiktatoren mit ihrem Versailler Wahnsinn die Weltwirtschaft gründlich zerstört.** (8)

KT: Itse asiassa aiheuttivat nämä demokraattiset rauhandiktaattorit Versailles'ssa osoittamallaan mielettömyydellä tavatonta häiriötä maailmantaloudelle. (10)

Kummassakin tapauksessa kääntäjä nimittää Versailles'n rauhantekijöitä sanasanaisella käännöksellä *demokraattiset rauhandiktaattorit*. Toisaalla tekstissä sana *Friedensdiktatoren* on käännetty myös *rauhansanelijoiksi* (s. 6). ”Sanasanainen” tai lähdetekstin muodolle uskollinen käännösstrategia ei tässä kuitenkaan takaa sitä, että käännös olisi myös dynaamisesti ekvivalentti. Koska lähdekulttuurissa ja -ideologiassa *demokraattinen* oli jo itsessään negatiivisesti arvottava ja solvauksessa yleisesti käytetty sana (Brackmann & Birkenhauer 1988: 46), se on voitu tässä yhdistää yhtä lailla negatiiviseen sanaan *diktaattori*. On ihmeellistä, että Hitler käytti sanaa *diktaattori* solvauksessa, vaikka se olisi kaikkein parhaiten kuvannut häntä itseään. Puheen perusteella vaikuttaa siltä, että hän ei pitänyt itseään diktaattorina, koska katsoi toimivansa oman kansansa hyväksi ja suhtautuvansa muihin valtioihin rauhantahtoisesti.

Kohdekulttuurissa sanojen *demokraattinen* ja *diktaattori* tulkinta riippuu etenkin vastaanottajan omasta ideologiasta. Ainakin suomalaisesta valtaväestöstä lauseke *demokraattinen*

diktaattori on varmasti tuntunut ristiriitaiselta, koska demokratia oli sen mielestä ”oikea” ja myönteinen ideologia, joka oli diktatuurin täydellinen vastakohta. Suomalaiset kansallissosialistit taas saattoivatkin käyttää sanaa *demokraattinen* samassa negatiivisessa merkityksessä kuin saksalaiset kansallissosialistit, sillä Ekbergin (1991: 310) mukaan he halveksivat parlamentaarista demokratiaa ja halusivat hallita Suomea fasististen valtioiden Euroopassa. On kuitenkin epäselvää, oliko diktaattori heidän mielestään kielteinen nimitys ja pitivätkö he Hitleriä diktaattorina. Sanasanaiset käänösvastineet näille arvottaville sanoille eivät siis todennäköisesti olleet dynaamisesti ekvivalenteja. Muita NS-diskurssissa esiintyviä sanoja, joiden merkitys vaihtelee niiden ideologisen kontekstin mukaan, ovat muun muassa *juutalainen* ja *bolševistinen* (ks. esimerkit 19 ja 20, s. 103–104).

Muilta osin esimerkkien 1 ja 2 käänösratkaisut vaikuttavat dynaamisesti ekvivalenteilta, paitsi esimerkissä 2 kääntäjän valitsema ilmaisu *aiheuttaa tavatonta häiriötä*, joka on mielestäni lievempi kuin lähdetekstin kovin liioitteleva *gründlich zerstören*, ”tuhota tai hajottaa perusteellisesti”. Vaikka esimerkissä 1 kääntäjän vastine sanalle *katastrofal* on *tuhoon johtava*, hän ei ole muiden ratkaisujen perusteella tietoisesti välttänyt vierassanojen käyttöä (esim. LT: *katastrofale Folgen*, s. 17 → KT: *katastrofimaiset seuraamukset*, s. 18). Esimerkissä 1 kääntäjä on korvannut adjektiivin *feige* substantiivilla *pelkuri* (strategiana tätä kutsutaan transpositioksi, siirtämiseksi sanaluokkien välillä, Vinay & Darbelnet 1989: 65), mikä ilmeisesti on johtunut kielten välisistä eroista. Jos tämänkaltainen transpositio ei olisi kielen sanelema käänösratkaisu, se voisi joissain tapauksissa vaikuttaa nimeämiseltä (vrt. s. 24) ja siten ideologisesti motivoitulta. Ideologiseksi taas voitaisiin katsoa samassa virkkeessä oleva kääntäjän tulkintavirhe – siis jos kyse ei olekaan tulkintavirheestä. Lausekkeessa *in ihren Folgen* pronomini viittaa sanaan *Weltordnung*, joten oikea käänös olisi ”maailmanjärjestys osoittautui *seurauksiltaan*”, ei *heidän* [demokraattien] jäljiltään.

Demokraateista puhuessaan Hitler on erityisen ironinen. Jos ajatellaan tekstin alkuperäistä paikallista ja globaalia kontekstia, ironia on oletettavasti tullut ilmi jo Hitlerin ivallisesta äänensävyistä ja ilmeistä. Seuraavissa esimerkeissä 3 ja 4 myönteisiltä vaikuttavien ilmaistujen ironia paljastuu, koska ne ovat ristiriidassa ympäröivän ko-tekstin ja NS-ideologian kanssa: Hitler kuvaa demokraattien toimia raaoksi teoiksi, mutta kutsuu heitä kuitenkin ihmisystävällisiksi apostoleiksi (*Weltapostel*, *Humanitätsapostel*). Sama vastakkainasettelu säilyy myös käänöksessä:

Esimerkki 3, puheenaiheena Memelin palauttaminen Saksalle:

LT: Die demokratische Welt hat allerdings auch hier zutiefst bedauert, daß das Blutvergießen ausblieb --!

Dies schmerzt die humanen Weltapostel tief. Es war daher nicht verwunderlich, daß sie sofort im Anschluß daran nach neuen Möglichkeiten Ausschau hielten, die europäische Atmosphäre eben doch noch einmal gründlich zu stören. (33)

KT: Tosin demokraattinen maailma on tässä yhteydessä jälleen surkutellut sitä, ettei tippaakaan verta vuodatettu --! Tämä surettaa ihmisystävällisiä maailmanapostoleja syvästi. Ei sen vuoksi ollut kummastuttavaa, että he heti perään hautoivat uusia mahdollisuuksia vetääkseen uusia ukkospilviä Euroopan taivaanrannalle. (35)

Esimerkin 3 käännöksessä ei ole lisäyksiä tai poistoja, mutta kääntäjä on kyllä muuten vapauttanut itsensä lähdetekstin kahleista. Lähdetekstissä mahdollisuuksia *odotetaan* (*nach etw. Ausschau halten*), käännöksessä niitä taas *haudotaan*. Mahdollisuuksia tuskin voi ”hautoa”, mutta siltikin tuo verbi sisältää merkityksen salaisesta suunnittelusta, kun taas lähdetekstin verbin merkitys viittaa korkeintaan hartaaseen odotteluun. Viimeisessä virkkeessä kääntäjä on käyttänyt kuvakieltä siinä missä lähdetekstissä ei ole kuvakieltä (vrt. *troopin vaihto*, Chesterman 1997: 105–106): lähdetekstissä Hitler puhuu ”Euroopan ilmapiirin perusteellisesta rikkomisesta”, kun taas kääntäjä on käyttänyt metaforaa ”vetää ukkospilviä Euroopan taivaanrannalle”. On vaikea arvioida, kumpi lauseista vaikuttaa tehokkaammin lukijaan tai on ”ideologisempi”, mutta yhtä kaikki kääntäjän käyttämä metafora osoittaa hänen tulkinneen lähdetekstiä vapaasti ja eläytyneen puheeseen niin, että kertojan ääni vaimenee hetkeksi kääntäjän äänen taakse. Ratkaisu on manipuloiva, koska lukija luulee, että kääntäjän käyttämä metafora on peräisin Hitleriltä – lukija ei voi vertailla tekstejä keskenään eikä kääntäjän ääni tule näkyviin *itse tekstistä*, koska Hitlerin puheeseen sisältyy muutenkin kuvakieltä ja muita retorisia tehokeinoja.

Esimerkki 4, aiheena Espanjan sisällissota:

LT: Man hat die Bevölkerung ganzer Dörfer und Städte förmlich abgeschlachtet unter der stillen huldvollen Patronanz westeuropäischer und amerikanischer demokratischer Humanitätsapostel. (38)

KT: Kokonaisten kylien ja kaupunkien asukkaat on sananmukaisesti viimeistä miestä myöten teurastettu, länsieurooppalaisten ja amerikkalaisten demokraattisten ihmisyydenapostolien hiljaisen ja huolehtivan suojeluksen alaisena. (41)

Esimerkissä 4 on kääntäjän tekemä lisäys: kääntäjä on valinnut verbille *abschlachten* dynaamisesti ekvivalentin verbin *teurastaa* – vaihtoehtoisesti hän olisi voinut puhua *teloitamisesta*, mikä ei taas kuvaisi *abschlachten*-sanana tavoin eläinten tappamista. Kääntäjän lisäys *viimeistä miestä myöten* ei olisi kuitenkaan ollut välttämätön dynaamisen ekvivalenssin säilyttämiseksi, sillä lisäyksen merkitys sisältyy jo lauseen objektiin, nominatiivimuotoiseen akkusatiiviin (*asukkaat* vs. *asukkaita*). Lisäys korostaa hyvin

Hitlerin poleemista tyyliä, mutta ei kuitenkaan riko lähdetekstin eheyttä ja hiljennä käännöksestä Hitlerin ääntä, joten pidän sitä kääntäjän tietoisena manipuloivana ratkaisuna. Retoriseen tyyliin sopii myös kääntäjän allitteraatio *hiljainen ja huolehtiva*, vaikka se onkin voinut syntyä sattumalta.

Lähdetekstistä tekee ironisen myös Hitlerin käyttämä sana *sogenannt*, etenkin sanan *demokratisch* edellä (vrt. s. 20). Näin hän ilmeisesti korostaa sitä, että demokraatit eivät toimi nimityksestään huolimatta demokratian periaatteiden mukaisesti, vaan sortavat kansaa esimerkkien osoittamalla tavalla:

Esimerkki 5:

LT: Was haben aber diese Staatsmänner der sogenannten demokratischen Imperien von diesen Problemen gewußt? Eine Schar dümmster Ignoranten, die auf die Menscheit losgelassen wurde, die in Lebensräumen, in denen fast 140 Menschen auf dem Quadratkilometer ihr Auskommen finden müssen, eine sich in fast 2000 Jahren geschichtlicher Entwicklung gebildete Ordnung einfach zerrissen und in eine Unordnung verwandelten --. (6)

KT: Mutta mitä ovat nämä niinsanottujen demokraattisten valtakuntien valtiomiehet tienneet näistä ongelmista? Joukko tyhmyrejä päätettiin ihmisten kimppuun alueelle, jossa melkein 140 asukasta asuu neliökilometrillä ja siellä ansaitsee elatuksensa. Ja nämä tulijat yksinkertaisesti raastoivat maahan lähes 2000 vuoden aikana kehitetyn järjestyksen ja muuttivat sen epäjärjestykseksi --. (7)

Sana *sogenannt* esiintyy yllä olevan esimerkin lisäksi muun muassa lausekkeissa *Größe sogenannter demokratischer Staatsmänner* (s. 32; KT: *niinsanottujen demokraattisten valtiomiesten suuruus*, s. 34) ja *sogenannte Kriegsreparationen* (s. 7; KT: *niin sanotut sotakorvaukset*, s. 8). Kääntäjä on kaikissa kohdissa kääntänyt sanan *sogenannt* sanalla *niinsanottu* (joskus erikseen kirjoitettuna), joten lähdetekstin ironinen sävy säilyy myös käännöksessä. Esimerkissä 5 sanasanainen kääntäminen on riittänyt saavuttamaan alle-viivattujen sanojen dynaamisen ekvivalenssin, koska nämä sanat eivät sisällä mitään kulttuuri- tai ideologiaspesifisiä arvotuksia (lukuun ottamatta edellä käsiteltyä sanaa *demokraattinen*). Kääntäjän vastine lausekkeelle *eine Schar dümmster Ignoranten, joukko tyhmyrejä*, on ehkä hieman lievempi kuin lähdetekstin ilmaisu, kun sanaa *Ignorant* ei ole käännetty ja koska superlatiivimuotoinen adjektiivi *tyhmin* on korvattu substantiivilla *tyhmyri*. Kääntäjä on ehkä päätenyt tähän transpositioon, koska ei ole keksinyt yksisanaista vastinetta sanalle *Ignorant* (tietämätön, sivistymätön ihminen) tai ei halunnut välittää lähdetekstin toistoa käännökseen. Esimerkiksi vaihtoehtoinen ratkaisu ”joukko mitä tyhmimpiä sivistymättömiä ihmisiä” ei kuitenkaan olisi ollut tautologinen. Muualla puheessa kääntäjä on tavallisesti säilyttänyt Hitlerin idiolektille tyypilliset superlatiivit ja absoluuttiset superlatiivit (esim. *mitä julmin sorto* esimerkissä 21, s. 105). Esimerkissä 5

kääntäjä on jakanut lähdetekstin virkkeen kahdeksi virkkeeksi, joista jälkimmäiseen hän on lisännyt subjektiksi *nämä tulijat*. Tämä nimitys ei sisällä kielteistä arvoitusta.

Kuvatessaan vastustajien toimintaa Hitler käyttää puheessaan usein muun muassa verbejä *zerreißen, schlagen, zerschlagen, stören* (ks. esimerkki 3), *zerstören* (ks. esimerkki 2), *verletzen, mißhandeln, verderben* ja *vergewaltigen* (esimerkit 6–8). Jotkin näistä verbeistä toistuvat tekstissä usein ja niillä on kontekstista riippuen erilaisia käänkösvastineita, mutta ne on kuitenkin poikkeuksetta käännetty vähintään yhtä kielteisiksi: esimerkiksi *zerreißen* on kontekstista riippuen käännetty sanoilla *pirstoa, silpoa, irrottaa* ja yllä esimerkissä 5 sanoilla *raastaa maahan*. *Raastaa maahan* vaikuttaisi kielteisemmältä ja kuvaavammalta kuin muut vastineet, vaikka ”järjestyksen raastaminen maahan” onkin hieman outo ja ristiriitainen ilmaisu, oikeastaan kollokaatiovirhe.

Solvaavan sanaston lisäksi esimerkissä 5 kiinnitin huomioni kääntäjän vastineeseen kansallissosialismin keskeiselle käsitteelle *Lebensraum*. Alkuperäisessä kulttuurissa ja ideologiakontekstissa sanan merkitys oli peräisin Hitleriltä, joka tarkoitti ”elintilalla” aluetta, josta kansat taistelevat säilyäkseen ja jonka hankkiminen olisi edellytys myös arjalaisen rodun ekspansiolle (vrt. Thamer 1986: 118). Hitlerin sanoista ilmenee, että ”elintilaksi” katsottiin ne alueet, jotka kuuluivat jollekin valtiolle historiallisista tai kohtalosta johtuvista syistä,³ Saksan kohdalla siis myös sen ensimmäisessä maailmansodassa menettämät alueet. Suomalaisille lukijoille taas kyseisen sanan merkitys ei välttämättä ollut tai ole vielä lainkaan ideologinen, vaan ”neutraalimpi”. Lukijan tiedon tasosta ja ideologiasta riippuu, voiko kääntäjän käyttämiä vastineita sanalle *Lebensraum* pitää suomen kielessä dynaamisesti ekvivalentteina. Nykyään yleisesti käytetty vastine *elintila* ja ehkä *elinaluekin* olisivat voineet olla dynaamisesti ekvivalentteja, jos käänköksen lukija olisi ollut kansallissosialisti ja tuntenut Hitlerin ajatukset Saksan laajenemisesta ja jos näitä vastineita olisi lisäksi käytetty johdonmukaisesti. Esimerkissä 5 sanan *Lebensraum* vastine on *alue*, muualla tekstissä joko *asuinsijat, asuinseudut*, (Saksan kansakunnan) *asuttamat seudut, asutus* tai *maa*. Yhdessä kohtaa se on jätetty myös pois (LT: *Menschen in diesem Lebensraum*, s. 7 → KT: *täällä elävät*, s. 9). Koska vastineita on useita eivätkä ne vaikuta kulttuuri- ja ideologiasidonnaisilta sanoilta (esim. *alue* ja *maa*), terminomaisen *Lebensraum*-sanan ideologiset konnotaatiot eivät luultavasti välittyneet edes kansallissosialismin oppeihin perehtyneelle lukijalle.

Alla olevat esimerkit 6–9 osoittavat, että kääntäjä ei ole vain halunnut säilyttää lähdetekstin ironista sävyä, vaan on myös paikoitellen vahvistanut sitä tietoisesti lisäämällä alla

³ Hitler toteaa puheessaan mm. seuraavasti: ”*Ja, der Faschismus hat nicht nur das Recht, sondern die Pflicht, in dem Italien von Natur und Geschichte zugewiesenen Lebensraum für die Aufrechterhaltung einer Ordnung zu sorgen --.*” (40)

oleviin lauseisiin lainausmerkkejä. Lainausmerkeillä on samankaltainen ironinen merkitys kuin Hitlerin muualla puheessa käyttämällä sanalla *sogenannt* (ks. esimerkki 5) ja siksi ne ovat ideologisena kannanottoina yhtä merkittäviä kuin se, että kääntäjä olisi niiden sijasta lisännyt tekstiin sanat *niin sanottu* (*ns.*) tai *muka*. Lainausmerkkien käyttö voi merkitä myös sitä, että kääntäjä on tiedostanut demokratian erilaisen arvotuksen lähde- ja kohdekulttuurissa ja tehnyt tämän ratkaisun varmistaakseen, että sanan kielteiset konnotaatiot välittyisivät kohdekulttuuriin. Alla olevat neljä esimerkkiä ovat ainoat tapaukset, joissa kääntäjän lisäämillä välimerkeillä voidaan katsoa olevan ideologisia merkityksiä:⁴

Esimerkki 6:

LT: Ich habe für siebeneinhalb Millionen Deutsche das Selbstbestimmungsrecht wiederhergestellt. Ich habe die demokratische Vergewaltigung dieser sieben-einhalb Millionen beseitigt. (12)

KT: Olen palauttanut 7½ miljoonalle saksalaiselle itsemääräämisoikeuden. Olen lakkauttanut näihin 7½ miljoonaan kohdistetun ”demokraattisen” väkivaltaisuuden. (14)

Esimerkki 7:

LT: Sie [die Abstimmung] hat ein Resultat ergeben, das nicht nur ich erwartet habe, sondern das auch die Versailler demokratischen Völkervergewaltiger vorausgesehen hatten. (13)

KT: Se [kansanäänestys] antoi tuloksen, jota en ainoastaan minä ollut odottanut, vaan jollaista myöskin Versailles’n ”demokraattiset” kansojennäänyttäjät tarkalleen aavistelivat. (14)

Esimerkki 8:

LT: Die demokratischen Friedensmacher von Versailles -- haben zu diesem Zweck dem in seiner tschechischen Volkssubstanz überhaupt nicht lebensfähigen Staat willkürlich fremdes Volksgut zugesprochen, d. h. also andere Nationalitäten vergewaltigt --. (14)

KT: Versailles’n ”demokraattiset” rauhantekijät -- liittivät tähän valtioon, joka pelkäänsä tshekkien asumana olisi ollut elinkelvoton, mielivaltaisesti vieraita kansallisuuksia, toisin sanoen siis silpoivat vieraita kansallisuuksia --. (15)

Esimerkki 9:

LT: Wie oft haben wir das Vergnügen, in den dilettantischen wirtschaftlichen Abhandlungen unserer demokratischen Pressen zu lesen --. (32)

KT: Miten usein onkaan meille tuottanut hilpeyttä lukea demokraattisten sanoma-lehtiemme taloudellisten ”asiantuntijoiden” kirjoituksista --. (34)

⁴ Kääntäjä on lisännyt tekstiin joitakin ajatusviivoja, tavallisesti ennen sivulauseita, ja korvannut muutamassa lauseessa lähdetekstin huutomerkkin pisteellä (ks. esimerkki 20, s. 103).

Viimeisessä esimerkissä 9 kääntäjän ironinen ote tekstiin näkyy selvimmin. Tällä kertaa kyseessä ei ole saksan ja suomen kielen eroista johtuva transpositio: kääntäjä on siirtänyt adjektiivin *dilettantisch* merkityksen (harrastelijamainen, ammattitaidoton) substantiiviin *asiantuntijat*, josta lainausmerkit tekevät ironisen toteamuksen. Käännöksen toteama vaikuttaa kielteisemmältä ja ideologisesti vahvemmalta, koska sen mukaan Hitler solvaa demokraattisen lehdistön toimittajia (*”asiantuntijat”*), ei sen kirjoituksia kuten lähdetekstissä (*Abhandlungen*). Kääntäjä käyttää muualla tekstissä myös sanaa *diletantti* (s. 9), joten tämä ratkaisu ei johtune siitä, että hän olisi halunnut välttää vierassanojen käyttöä.

Mielenkiintoisia ratkaisuja esimerkeissä 6–8 ovat myös kääntäjän vastineet kielteisesti arvottavalle verbille *vergewaltigen* ja siitä johdetuille substantiiveille *Vergewaltigung* ja *Vergewaltiger*. Lähdetekstissä usein toistuvan sanan kääntäminen aina samalla tavalla voi merkitä sitä, että kääntäjä haluaa säilyttää sanan ideologisen arvotuksen sekä toiston koheesiota luovana piirteenä tai että hän haluaa kääntää mahdollisimman sanasanaisesti ja valitsee kohdekielestä sanan leksikaalisen ekvivalentin aina kun se on mahdollista (vrt. Hatim & Mason 1997: 147). Kun tarkastellaan sanojen *vergewaltigen* ja sen johdannaisten vastineita, huomataan, että kääntäjä ei käyttänyt käännöksessään aina samaa vastinetta, ei siis ollut lähdetekstin toistolle täysin uskollinen. Esimerkin 6 sana *väkivaltaisuus* tuntuu ekvivalenteimmalta ja ”neutraaleimmalta” vastineelta sanalle *Vergewaltigung*, koska tämän yleiseen merkitykseen sisältyy väkivallan käyttö tai mielivaltainen toiminta.⁵ Toisin kuin sana *väkivaltaisuus*, esimerkeissä 7 ja 8 sanat *kansojennännyttäjät* (LT: *Völkervergewaltiger*) ja *silpoa* (LT: *vergewaltigen*) taas sisältävät selvästi kääntäjän tulkintaa, koska ne kuvaavat demokraattien toimintaa tarkemmin luoden lukijan mieleen kuvia konkreettisesta toiminnasta. Toisin sanoen näiden kahden kääntäjän valitseman vastineen merkitykset ovat suppeampia kuin niiden lähdetekstin vastineiden merkitykset (vrt. merkityksenmuutokset, s. 23). Kääntäjä ei siis ehkä halunnut välittää käännökseen Hitlerin tautologista idiolektia tai sitten hän halusi varta vasten värittää käännöksen ilmaisua. Oli kääntäjän (tai toimeksiantajan) intentio kumpi tahansa, manipulointia on tapahtunut, koska tältä kohdin käännös antaa kuvattavasta ryhmästä julmemman ja raaemman kuvan kuin lähdeteksti. (Vrt. *referenssin vaihto*, Hatim & Mason 1997: 114.) Esimerkissä 8 on yksi arvottava adverbi *willkürlich*; kääntäjän valitsema adverbi *mielivaltaisesti* on sille sekä formaalisesti että dynaamisesti ekvivalentti vastine.

Kääntäjän ratkaisuista ovat ideologian suhteen mielenkiintoisia myös hänen vastineensa esimerkin 8 lausekkeille *tschechische Volkssubstanz* ja *fremdes Volksgut*. Ne eivät tarkalleen ottaen kuulu tämän analyysin piiriin, koska ne eivät varsinaisesti solvaa tiettyjä

⁵ Duden Universalwörterbuch 1989, *vergewaltigen*: 2. auf gewaltsame Weise seinen Interessen, Wünschen unterwerfen.

ryhmiä tai henkilöitä, vaan ihmisiä yleensä siinä mielessä, että ne kuvastavat kansallissosialismin raaistunutta ja mekanistista käsitystä ihmisistä materiaalina, jota kasvatetaan tiettyihin tarkoituksiin (vrt. s. 32). Esimerkissä 8 kääntäjä ei ole valinnut sanasanaisia käännösvastineita, kuten ”tšekkiläinen ja vieras kansanainees”, vaan puhuu *tshekeistä* ja *vieraista kansallisuuksista*. Käännös siis antaa ihmisistä paljon inhimillisemmän kuvan eikä tässä kohdassa tuo esille kansallissosialismin ihmiskäsitystä. Tätä päätelmää tukevat myös kääntäjän ratkaisut esimerkeissä 14 (s. 99) ja 19 (s. 103). Täysin johdonmukaista tämä NS-diskurssin ”inhimillistäminen” ei kuitenkaan ole, sillä yhdessä kohdassa kääntäjä puhuu *kansainvälisistä aineksista* (s. 12; LT: *internationale Elemente*, s. 11).

4.5.2.2 Saksan ulkovaltojen ja ulkomaisten henkilöiden loukkaaminen, ulkovaltojen ”hirmutekujen” arvostelu

Kansa tottui lukemaan etenkin natsi-Saksan lehdistöstä kirjoituksia ulkovaltojen tapahtumista NS-ideologian muokkaamassa muodossa. Uskottavuuden vuoksi kansallissosialistit solvasivat usein kansalle tuttuja ulkovaltojen päämiehiä, joiden heikkouksia ja virheitä korostettiin heidän omien kansojensa tyypillisinä ominaisuuksina (vrt. *stereotypiat*, s. 24). Vahva yleistäminen ja mustavalkoinen esitystapa oli lähtöisin Hitleriltä. Sodan ollessa jo käynnissä ja Saksan tappioiden kasvaessa ulkovaltojen ”julmuuksien” kuvaamisessa sanoja ei enää säästeltä, ja solvauksissa esiintyi muun muassa nimityksiä *Zuhälter*, *Menschenfresser* ja *Sklavenhändler*. (Vrt. Bork 1970: 33–36.)

Ulkovaltojen johtohahmojen nimiä Hitler ei juurikaan mainitse lukuun ottamatta tietenkin Rooseveltiä, jolle puheen loppuosa on kokonaan omistettu. Vaikka Hitlerin vastaus Rooseveltille puheen lopussa on sävyiltään hyvinkin ironinen, hän ei esitä Rooseveltiä vastaan eksplisiittisiä syytöksiä, vaan argumentoi häntä vastaan tosiasioilla koskien muun muassa Saksan aseistariisuntaa, sotien uhreja ja Euroopan sotahistoriaa. On tietysti ymmärrettävää, että Hitler on puheessaan hyvin pidättyväinen ja varovainen ulkovaltojen suhteen, koska senhetkisessä Euroopan tilanteessa hänen täytyi vastata ulkovaltojen syytöksiin tyydyttävästi ja vakuuttaa koko maailma rauhantahtoisista aikeistaan. Hitler kyllä liioittelee esimerkiksi Versailles’n rauhanteon seurauksia ja asettaa muut vastuuseen Saksaa kolhineista tapahtumista, mutta syytökset hän kohdistaa tavallisesti kollektiivisesti esimerkiksi ”Versailles’n pakkorauhan sanelijoihin” tai ”kansainvälisiin voimiin” nimeämättä yksittäisiä valtioita. Tässä analyysissä olen ottanut huomioon myös tämänkaltaiset kollektiiviset solvaukset sekä kaikki sanat, joita on käytetty kuvaamaan Saksaa vastassa olleita ulkovaltoja Versailles’n rauhanteossa, tosin lukuun ottamatta jo edellä käsiteltyjä arvottavia ilmaisuja, joissa esiintyy sana *demokratia* tai *demokraattinen*. Esimerkit 10–13 koskevat Versailles’n rauhanteon ulkovaltoja:

Esimerkki 10:

LT: Durch die Versailler Verbrecher wurde nicht nur das Deutsche Reich zerschlagen, Österreich aufgelöst, sondern auch den Deutschen verboten, sich zu jener Gemeinschaft zu bekennen, der sie über tausend Jahre angehört hatten. (12)

KT: Versailles'ssa olleet rikkselliset eivät ainoastaan silponeet Saksan valtakuntaa ja hajoittaneet Itävaltaa, vaan lisäksi

he kielsivät saksalaisia tunnustautumasta sen yhteiskunnan jäseniksi johon he olivat kuuluneet toista tuhatta vuotta. (13)

Esimerkki 11:

LT: Es sind dies nun einmal schwierige Probleme. Dafür ist nicht Deutschland verantwortlich, sondern jene Zauberkünstler von Versailles, die in ihrer Bosheit oder in ihrer Gedankenlosigkeit in Europa hundert Pulverfässer herumstellten, von denen jedes einzelne außerdem noch mit kaum auslöschbaren Lunten versehen worden war. (34–35)

KT: Nämä ovat tosin vaikeasti ratkaistavia kysymyksiä, mutta siihen Saksa ei ole syyppää. Syypäitä ovat nuo Versailles'n taikatemppuilijat, jotka vihassaan tai ajattelumattomuudessaan siroittelivat Eurooppaan satoja ruutitynnyreitä ja varustivat ne kaikki lisäksi vaikeastisammutettavilla sytyttimillä. (37)

Esimerkkien 10 ja 11 rikksellisten ja taikatemppuilijoiden lisäksi Saksaa vastassa olleita ulkovaltoja kutsutaan käännöksessä *länsieurooppalaisiksi rauhankiihoittajiksi* (s. 20; LT: *westeuropäische Friedenshetzer*, s. 18) ja *mielettömiksi kostonkiihoittajiksi* (s. 6; LT: *wahnsinnig gewordene Rachegeister*, s. 5). Kaikki ratkaisut vaikuttavat dynaamisesti ekvivalenteilta, vaikka viimeisen kääntäjän itse keksimän nimityksen sijasta sanasanainen käännös ”kostonhenget” olisi ollut yleinen ja tuttu vastine. Esimerkissä 10 on huomattavaa se, että kääntäjä on kääntänyt lähdetekstin passiivisen verbirakenteen *wurde zerschlagen* aktiivilla *silponeet*, siis siirtänyt agentin *Versailler Verbrecher* käännöslauseen alkuun subjektiksi. Tämä siirtää lukijan huomioon lauseen toimijaan ja antaa hänelle sen teoista raemman ja konkreettisemmän kuvan. Kääntäjä on tässäkin yhteydessä käyttänyt kuvaavaa verbiä *silpoa* (LT: *vergewaltigen*).

Esimerkissä 11 on huomion arvoista kääntäjän vastine sanalle *verantwortlich*, jota Hitler tuntuu suosivan sanan *schuldig* sijasta. Kääntäjä on tavallisesti käyttänyt sanasta *verantwortlich* ja sen johdannaisista muun muassa vastineita *vastuullinen*, *vastuunalainen*, *vastuu* (esimerkki 1) ja *edsvastuuton* (esimerkki 19), mutta tässä hän on päätenyt sanaan *syyppää*. Sanoja *syyllinen/syyppää* ja *vastuullinen* voidaan kuitenkin käyttää sekä saksassa että suomessa synonyymisesti niiden kielteisessä merkityksessä. Koska esimerkissä 11 sana *verantwortlich* on nimenomaan kielteinen, en näe tässä kääntäjän ratkaisun taustalla pyrkimystä voimistaa Hitlerin esittämää syytöstä. Lähdetekstin virkerakenteen muuttami-

nen ja sanan *syypää* toistaminen olla-verbin yhteydessä toisen lauseen alussa vahvistaa kyllä lähdetekstin kategorista modaalisuutta (vrt. s. 20–21).

Kääntäjä on myös liioitellut Hitleriäkin enemmän puhuessaan esimerkin 11 metaforassa *sadoista ruutitynnyreistä*, vaikka lähdetekstissä Hitler puhuu tarkalleen *sadasta ruutitynnyristä*. Metafora on käännetty sanasanaisesti, mutta se ei välttämättä takaa dynaamista ekvivalenssia. Sekä suomessa että saksassa sanaa *Pulverfaß/ruutitynnyri* voidaan käyttää vertauskuvallisesti kuvaamaan jonkinlaista räjähdysaltista tilannetta,⁶ mutta koska Hitler puhuu metaforisesti myös ruutitynnyreiden sytyttimistä, on vaikea arvioida, millainen vaikutus metaforalla oli senaikaisiin suomalaisiin lukijoihin. Tässä tekstiyhteydessä ruutitynnyri-metafora vaikuttaa omasta mielestäni vieraalta ja liian konkreettiselta, koska sen voisi käsittää viittaavan sotavarusteluihin, ei jännitystilojen ja epäsovun synnyttämiseen (metafora ”ruutitynnyrillä istuminen” on mielestäni tutumpi). Kääntäjä on käyttänyt sanaa *ruutitynnyri* (s. 26) aikaisemmin tekstissä vastineeksi sanalle *Gefahrenherd* (s. 24; tässä myös troopin vaihto), ja ehkä tämä esimerkin 11 metafora on tämän toiston ansiosta vaikuttanut luonnollisemmalla senhetkisille lukijoille ja ollut dynaamisesti ekvivalentti. Kohderyhmästä riippuen dynaaminen ekvivalenssi voitaisiin ehkä saavuttaa paremmin soveltavalla (kotoutetulla) tai ei-kuvakielisellä kuin sanasanaisella käännoksellä. Semanttisille tyylikeinoille voi joissain tapauksissa olla mahdotonta löytää dynaamisesti ekvivalentteja ratkaisuja, jos ne perustuvat johonkin kielisidonnaiseen ilmiöön, kuten sanaleikkeihin tai monimerkityksisyyteen. Tämän tutkimuksen esimerkit osoittavat kuitenkin, että esimerkiksi ironiaa ja personifikaatioita voi kääntää sanasanaisesti dynaamisen ekvivalenssin kärsimättä (ks. esimerkit 4 ja 13). Vertauskuvallista kieltä sisältyy myös seuraavaan esimerkkiin, jossa Hitler palaa jälleen Versailles’hin ja kuvaa rauhanteon olosuhteita:

Esimerkki 12:

LT: Die Deutschen Delegierten wurden vom Pöbel beschimpft, mit Steinen beworfen, wie Gefangene nicht vor den Konferenzstisch der Welt, sondern vor das Tribunal der Sieger geschleift und dort mit vorgehaltener Pistole zur Annahme der schandbarsten Unterwerfung und Ausplünderung aller Zeiten gezwungen. (49)

KT: Roskaväen häpäiseminä ja kivittäminä Saksan valtuutetut laahattiin kuin vangit, ei suinkaan neuvottelupöydän ääreen, vaan voittajien tuomioistuimen eteen. Ja siellä heidät pakotettiin pistoli [sic] ohimolla hyväksymään häpeällisin alistuminen ja riistäminen, mitä milloinkaan on tapahtunut. (52)

Tässä kääntäjä on kääntänyt lähdetekstin passiivimuodot niin ikään passiiveilla ja korvanut virkkeen alussa kaksi passiiviverbiä agenttipartisiipeillä *häpäisemät* ja *kivittämät*.

⁶ *Duden Universalwörterbuch* 1989, *Pulverfaß*: *einem Pulverfaß gleichen (in einer so kritischen Spannung sein, daß jederzeit ein Krieg ausbrechen kann).

Nyky-suomen sanakirja 1985, osa 2, *ruutitynnyri*: kuv. heittää palava tikku ruutitynnyriin, tuntee istuvansa ruutitynnyrillä.

Verbimuotojen suhteen käänös ei siis vaikuta aktiivisemmalta eikä siten myöskään kielteisemmältä kuin lähdeteksti. Sinänsä dynaamisesti ekvivalentti sana *roskaväki* korostuu virkkeen alussa enemmän kuin lähdetekstissä, ja sana *häväistä* ei ole verbin *beschimpfen* (loukata, torua, syyttää) sanasanainen käänös, vaan sävyllään hieman syyttävämpi. Vastine *pistoli ohimolla* tekee käänöksestä myös konkreettisemmän ja liioittelevamman; ekvivalentimpi käänös olisi ollut esimerkiksi *pistoolilla osoittaen* tai *uhaten*. Muutoin käänöksen sanat vaikuttavat dynaamisesti ekvivalenteilta, vaikka sanan *alistaminen* olisi voinut kääntää myös aktiivisemmin *alistamiseksi*.

Tästä esimerkistä huomaa myös sen, että lähdetekstin rytmi ja Hitlerin retoriset rakenteet eivät siirry eikä niitä aina voidakaan siirtää käänökseen, kuten yllä lähinnä koko virkettä rytmittävää toistuvaa passiivirakennetta *vom Pöbel beschimpft, mit Steinen beworfen, wie Gefangene -- geschleift, mit vorgehaltener Pistole -- gezwungen*. Lähdetekstiin sisältyy runsaasti syntaktisia tyylikeinoja, eritoten edeltävän kaltaisia paralleelirakenteita, toistoa ja allitteraatiota, kuten *Versailler Wahnsinn* (esimerkki 2) ja *Versailler Verbrecher* (esimerkki 10), joita ei voida kääntää sanasanaisesti dynaamisen ekvivalenssin kärsimättä. Ei käännettävissä olevia tyylikeinoja voi tietysti yrittää korvata vaihtoehtoisilla rakenteilla: puheessa kääntäjä on muun muassa korvannut allitteraation *Feuer und Flammen* (s. 38) metaforalla *tuli- ja liekki-eri* (s. 41). Lähde- ja kohdekielen erot ovat siis tässäkin käänösprosessissa vaikuttaneet kääntäjän manipulointimahdollisuuksiin, joskin eivät yhtä paljon kuin kääntäjän ideologia tai toimeksiantajasta lähtöisin olevat rajoitteet.

Esimerkki 13:

LT: Über

das deutsch-polnische Verhältnis

ist wenig zu sagen. Der Friedensvertrag von Versailles hat auch hier, und zwar natürlich mit Absicht, dem deutschen Volk die schwerste Wunde zugefügt. (33)

KT: Puolan ja Saksan suhteista ei ole paljon sanottavaa. Versalles'n [sic] rauhansopimus iski tälläkin suunnalla, tietenkin tarkoituksellisesti, Saksaan kirveleviä haavoja. (35)

Yllä Hitler ei puhukaan tapansa mukaan *pakkorauhasta*, vaan ”neutraalisti” rauhansopimuksesta. Kääntäjä on pysynyt tässä samalla linjalla. Niin lähdetekstissä kuin käänöksessäkin rauhansopimus on personoitu haavoittavaksi viholliseksi; käänöksessä on personoitu myös Saksa sopimuksen uhriksi, kun taas lähdetekstissä uhri on Saksan kansa. Esimerkkilauseiden vertailussa kääntäjän ääni tulee selvästi näkyviin, koska hän käyttää lähdetekstiä vahvempia ja kuvaavampia sanoja *iskeä* (LT: *zufügen*, aiheuttaa) ja *kirvelevä* (LT: *schwerste*, mitä vaikeimmat). Tällaista eläytyvää tulkintaa sisältyy muihinkin kuin vain yksittäisiin arvottaviin sanoihin, kuten edeltävän esimerkin 3 ukkospilvi-

metaforaan ja muualla tekstissä esimerkiksi lausekkeeseen *ohne jeden Gewaltakt* (s. 31), jonka kääntäjä on kääntänyt vertauskuvalliseksi lausekkeeksi *ilman miekaniskua* (s. 33).

Hitler ei solvaa yksittäisiä kansoja yhtä vuolaasti kuin Versailles'n rauhantekijöitä, mutta tšekit saavat arvostelusta osansa Hitlerin käsitellessä Prahan miehitystä ja Böömin ja Määrin liittämistä Saksaan:

Esimerkki 14:

LT: Eine besonders seit dem Versailler Diktat unter dem Druck der tschechischen Merhheit einsetzende völkische Vernichtungspolitik, zum Teil aber auch wirtschaftliche Bedingungen und die steigende Not führten zu einer Auswanderung dieses deutschen Elements, so daß die zurückbleibenden Deutschen auf rund 3,7 Millionen absackten. (13)

KT: Varsinkin Versailles'n pakkorauhan jälkeen tšhekkiläisen enemmistön aloittama kansallinen tuhoamispolitiikka, mutta osaksi myöskin taloudelliset olot ja kasvava puute pakottivat saksalaisia muuttamaan maasta, niin että jäljelle jääneiden määrä oli noin 3,7 miljoonaa. (14–15)

Esimerkki 15:

LT: Erst, als der sich restlos in den Händen seiner international-demokratischen Finanziers befindliche Herr Benesch⁷ das Problem zu einem militärischen Auftrieb und eine Welle von Unterdrückung über das Deutschtum losließ, zugleich aber durch die bekannte Mobilmachung versuchte, dem deutschen Staat eine internationale Niederlage zuzufügen und sein Prestige zu schädigen --. (17–18)

KT: Vasta kun kansainvälis-demokraattisten rahoittajiensa käsissä levähtämättä toimiva herra Beneš kärjisti ongelman sotilaallisuontoiseksi ja päästi oikean sortoallon saksalaisuuden ylitse yrittämällä samalla tunnettua liikekannallepanoa tuottaakseen Saksan valtiolle ulkopoliittisen tappion ja vahingoittaakseen sen arvovaltaa --. (19)

Esimerkissä 14 kääntäjä puhuu edelleen *Versailles'n pakkorauhasta*. Sekä esimerkeissä 14 että 15 on havaittavissa, että kääntäjä käyttää aktiivisempia ilmaisuja kuin Hitler lähdetekstissä ja korostaa siten kulloinkin puheenaiheena olevia ihmisiä aktiivisina toimijoina. Esimerkin 14 lähdetekstin mukaan ”tuhoamispolitiikka *on alkanut* tšhekkiläisen enemmistön painostuksesta”, kun taas käänöksessä käytetään agenttipartiisiippia *aloittama*, jolloin lause implikoi, että ”tšhekkiläinen enemmistö *on aloittanut* tuhoamispolitiikan”. Tarkalleen ottaen tässä lauseessa on käänösvirhe, tuskin kuitenkaan tarkoituksellinen virhe. Verbi *pakottaa* sisältää tarkalleen ottaen kääntäjän tulkintaa, sillä lähdetekstissä on neutraalimpi verbi *führen*.

Huomattavaa esimerkissä 14 on myös se, että kääntäjä ei edelleenkään puhu Hitlerin ihmiskäsityksen mukaan *saksalaisesta elementistä*, vaan *saksalaisista*. Käänöksessä Hit-

⁷ Tšhekkiläinen valtiomies.

lerin rekisteri (tyylitaso) ei myöskään vaihdu kesken virkettä puhekieliseksi kuten lähdetekstissä, koska viimeisen lauseen verbiä *absacken* (laskea, vähetä) ei ole käännetty sanaisesti. Suomen kielessä ei taida muutenkaan olla puhekielistä vastinetta tuolle verbille.

Esimerkin 15 lähdetekstin ilmaisussa *das Problem zu einem militärischen Auftrieb loslassen* on kollokaatiovirhe, sillä Hitlerin käyttämä verbi ei sovi tähän, mutta kylläkin sitä seuraavaan rinnasteiseen sivulauseeseen. Oletettavasti Hitler tarkoitti sanoa *das Problem zu einem militärischen Auftrieb entwickeln lassen* tms. Kääntäjä on käyttänyt verbiä *kärjistää*, joka on aktiivisempi kuin Hitlerin oletettavasti tarkoittama ilmaisu *päästää* (*kehittymään*) tai *antaa* (*kehittyä*). Hitlerin solvaavaa tyyliä voidaan katsoa tehostavan myös hänen lisäämänsä tehostava sana *oikea* sanan *sortoalto* edessä (LT: *eine Welle von Unterdrückung*).

Anti-internationalismi kuului kansallissosialismiin kuten antisemitismi ja antimarxismi: Hitlerin maailmankatsomuksen mukaan kansainvälisyys oli lähtöisin juutalaisista ja teki muun muassa vapaamuurariliikkeestä ja sosialismista epäilyttäviä (Thamer 1986: 121). NS-diskurssissa neutraalilta vaikuttavaan sanaan *international* voidaan katsoa siten liittyvän kielteisiä konnotaatioita. Suomalaisen lukijan ideologiasta ja kansallissosialismin tuntemuksesta riippuen sana *kansainvälinen* ei välttämättä vaikuta kielteiseltä suomalaisessa kontekstissa, ei myöskään sana *kansainvälis-demokraattinen*. Sana *international* voi tietysti olla arvotukseltaan myös ”neutraali”, kuten esimerkin 15 viimeisessä lauseessa, jossa kääntäjä on antanut sille niin ikään neutraalin vastineen *ulkopoliittinen*. Esimerkissä 15 on yksi käännösvirhe: sanan *restlos* merkitys ei ole *levähtämätön*, vaan *täysin, kokonaan* (Duden: *gänzlich, völlig*). Näin ollen dynaamisesti ekvivalentti käänнос olisi esimerkiksi ”täysin -- rahoittajien vallassa oleva” tai ”ohjailtavissa oleva”. Tässä mielessä käänнос ei vaikuta niin kielteiseltä kuin lähdeteksti.

Hitler ei arvostele Yhdysvaltoja tai amerikkalaisia yhtä suorasti ja eksplisiittisesti kuin edeltävissä esimerkeissä rauhantekijöitä. Ainoastaan silloin, kun Hitler oikaisee puheensa omasta mielestään länsimaitten keksimiä perättömiä huhuja siitä, että Saksa uhkasi Euroopan valtioita, hän käyttää ironisesti nimitystä *amerikanische Hellseher* (s. 22; KT: *amerikkalaiset selvänäkijät*, s. 23). Vastatessaan Rooseveltin rauhanvetoomukseen hänen sarkasminsa ja ironiansa on huipussaan, mutta kuitenkin hän välttää suoria nimittelyjä ja solvauksia. Esimerkin 6 otin esille jo aikaisemmin kappaleessa 2.1.3:

Esimerkki 16:

LT: Der erste Erfolg [der verlogenen Behauptungen] ist -- die Verbreitung einer nervösen Hysterie, die im Lande der unbegrenzten Möglichkeiten zur Zeit bereits die Landung von Mars-Bewohnern für möglich hält. (39)

KT: Ensimmäinen seuraus niistä [vääristä väitteistä] -- on tavattoman hermostuneisuuden syntyminen ja leviäminen niin, että rajattomien mahdollisuuksien maassa äskettäin pidettiin Marsin asukkaiden maahanhyökkäystä mahdollisena. (41)

Perifraasi (kiertoilmaus) *Land der unbegrenzten Möglichkeiten* tekee selväksi, mistä valtiosta on kyse, vaikka Hitler ei tässä Yhdysvaltoja mainitsekaan. Käännös on yhtä ironinen kuin lähdetekstikin, koska suomalainen kohderyhmä varmasti tiesi, mihin *rajattomien mahdollisuuksien maa* viittaa. Vaikka käännös ei ole aivan sanatarkka – lähdetekstin ”hermostunut hysteria” on muuttunut *tavattomaksi hermostuneisuudeksi* – pidän käännöstä tältä osin dynaamisesti ekvivalenttina.

Seuraavat esimerkit 17 ja 18 ovat peräisin Hitlerin vastauksesta Rooseveltille ja sisältävät myös Yhdysvaltoja ja Rooseveltia koskevia ironisia huomautuksia. Esimerkissä 17 Hitler palaa jälleen Versailles’hin ja toteaa ironisesti rauhanneuvotteluissa toimitun intiaani-päällikköjen tavoin:

Esimerkki 17:

LT: Die Vertreter des deutschen Volkes aber, die im Vertrauen auf feierliche Zusicherungen eines amerikanischen Präsidenten die Waffen niedergelegt hatten und mithin waffenlos erschienen, wurden nicht einmal bei der Entgegennahme des Diktats als die Vertreter einer Nation empfangen, die immerhin im Kampf für ihre Freiheit und Unabhängigkeit über vier Jahre einer ganzen Welt mit unermesslichen Heldentum standgehalten hatte, sondern entehrender behandelt, als dies früher bei Siouxhäuptlingen der Fall sein konnte. (49)

KT: Ja kun Saksan kansan edustajat Amerikan presidentin vakuutuksiin luottaen olivat jättäneet aseensa ja siis saapuivat puolustuskyvyttöminä paikalle, ei heitä otettu vastaan kansakunnan edustajien tavoin, vaan heitä kohdeltiin kunniattomasti kuten sioux-päälliköillä lienee ollut tapana. Ja kuitenkin oli kysymyksessä kansa, joka viidettä vuotta oli taistelussaan vapautensa ja riippumattomuutensa puolesta mittamattomalla sankaruudella pitänyt puoliaan koko maailmaa vastaan. (52)

En katso kääntäjän tietoisesti manipuloineen lähdetekstiä esimerkissä 17, vaikka käännöksessä onkin havaittavissa joitakin muutoksia. Tässäkin esimerkissä kääntäjä on säilyttänyt kielteisesti arvottavien sanojen osalta lähdetekstin ironisen otteen lukuun ottamatta yhtä yksityiskohtaa: Hitlerin on tapana jättää mainitsematta henkilöiden nimiä solvauksien yhteydessä, vaikka hän ja yleisökin selvästi tietävät, mistä henkilöstä tai asiasta kulloinkin on kyse. Yllä hän viittaa presidentti Wilsoniin sanoilla *ein amerikanischer Präsident*. Vaikka kääntäjä on tavallisesti käyttänyt epämääräisten artikkelien tilalla pronomineja *eräs* tai *muuan*, tässä hän puhuu *Amerikan presidentistä*. Osa Hitlerin ironiasta ja idiolektista ei tämän vuoksi siirry käännökseen.

Esimerkki kuvaa hyvin puheen kääntäjän työtä siinä mielessä, että hän on ollut tavallisesti tarkka eikä ole jättänyt kielteisesti – eikä myönteisestikään – arvottavia sanoja kääntä-

mättä. Joissakin harvoissa kohdissa hän on kuitenkin jättänyt ehkä epähuomiossa pois muutamia sanoja, kuten yllä lähdetekstin sanat *feierlich* ja *bei der Entgegennahme des Diktats*. Vaikka *Diktat* (*pakkorauha*) on arvottava sana, en pidä sen poistamista käännöksestä erityisenä manipulointina, koska Versailles'n rauhanteon kielteinen arvotus on useiden toistojen vuoksi sekä lähde- että kohdetekstin maailmassa puheen loppuosaa kohti jo itsestään selvä asia (presuppositio). Lisäksi sana *pakkorauha* ei toisi käännökseen sellaista arvotusta, joka ei jo sisältyisi jo muihin ko-tekstin arvottaviin sanoihin.

Esimerkki 17 havainnollistaa kääntäjän yleisesti noudattamaa strategiaa myös siinä suhteessa, että hän on joissakin kohdissa katkaissut lähdetekstin pitkiä virkkeitä ja muuttanut lauseiden paikkaa luettavuuden parantamiseksi. Yllä hän on siirtänyt lähdetekstin virkkeen keskellä olevan relatiivilauseen omaksi virkkeekseen. Oletettavasti kääntäjä on tässäkin halunnut välttää lähdetekstin toistoa *Waffen niedergelegt -- waffenlos* ja käyttänyt sanan *aseeton* sijasta sanaa *puolustuskyvytön*.

Seuraavassa esimerkissä Hitler puhuttelee Rooseveltia:

Esimerkki 18:

LT: Sie können daher Zeit und Muße finden, bestimmt durch die Größe Ihrer ganzen Verhältnisse, sich mit universalen Problemen zu beschäftigen. Für Sie ist daher sicherlich auch deshalb die Welt so klein, daß Sie glauben mögen, überall mit Nutzen eingreifen und wirken zu können. (62)

KT: Teiltä voi siten – kaikkien olosuhteittenne suuruuden vuoksi – liietä aikaa ja harrastusta yleismaailmallisten pulmakysymysten parissa askartelemiselle. Sen tähden varmaankin maailma Teistä tuntuu niin pieneltä, että luulette voivanne hyötyä tuottaen kaikkialla sekautua asioihin ja hoidella niitä. (66)

Kääntäjä on tässä kohtaa mielestäni voimistanut lähdetekstin ironista sävyä sananvalinnan keinoin. Verbi *sich beschäftigen* on voinut saada ironisen merkityksen lähdekulttuurin kontekstissa esimerkiksi puhujan äänensävyistä, mutta käsittääkseni se on kuitenkin suhteellisen neutraali verbi, jonka voisi tässä yhteydessä kääntää sanoilla *paneutua jhk*, *pohtia jtk* tai *omistaa aikansa jllk*. Kääntäjän ratkaisu (jonkin) *parissa askarteleminen* antaa vaikutelman, että Rooseveltin toiminta on hyödytöntä puuhastelua. Samalla tavoin verbit *eingreifen*, puuttua (johonkin asiaan ratkaisevasti) ja *wirken* (vaikuttaa) ovat mielestäni merkitykseltään ”neutraalimpia” kuin niille annetut vastineet. *Sekautua asioihin* implikoi, että kyseessä oleviin asioihin ei ole sopivaa puuttua, ja *hoidella* frekventatiivi-verbinä antaa lisäksi sellaisen mielikuvan, että Roosevelt pyrki hoitamaan ”asioita” toistuvasti ja ehkä vain harmiakin tuottaen.

4.5.2.3 Antisemitismin verbalisoiminen

Juutalaiset olivat kansallissosialismin syntipukkeja, joihin saksalaiset saattoivat kanavoida pettymyksensä ensimmäisen maailmansodan lopputulokseen ja Versailles'n ”pakkorauhaan” tai mihin tahansa vääryyksiin, joiden syytä ei tunnettu. Juutalaisten syyllisyyttä ei lopulta edes kyseenalaistettu, ja heitä alettiin pitää kaiken pahan ruumiillistumina: juutalaista oli lehdistö, demokratia, marxismi, kapitalismi, Weimarin tasavalta, mikä tahansa tilanteesta riippuen. (Vrt. Bork 1970: 37; Winckler 1970: 87; vrt. s. 28.) Sanasta *jüdisch* tuli NS-diskurssin solvauksien vakiolisä (Brackmann & Birkenhauer 1988: 106). Tutkimusaineistossa sana *juutalainen* esiintyy vain kahdella sivulla viisi kertaa, ja jokaisessa kohdassa sillä viitataan tosiasiaa johonkin muuhun ryhmään kuin juutalaisiin.

Esimerkki 19:

LT: Jüdische Parasiten plünderten die Nation auf der einen Seite unbarmherzig aus und verhetzten auf der anderen die verelendeten Massen. Indem für diese Rasse das Unglück unseres Volkes zum Selbstzweck wurde, gelang es dann, in dem entstehenden Heer der Erwerbslosen für die bolschewistische Revolution die geeigneten Elemente zu züchten. Der Verfall der politischen Ordnung, die Verwirrung der öffentlichen Meinung durch eine unverantwortliche jüdische Presse führte zu immer stärkeren Erschütterungen des wirtschaftlichen Lebens und damit zur steigenden Not und zu einer erhöhten Empfangsbereitschaft bolschewistischer Umsturzgedanken.

Die Armee der jüdischen Weltrevolution, wie man das Arbeitslosenheer bezeichnete, stieg endlich auf fast sieben Millionen. (7)

KT: Juutalaiset loiset ryöstivät kansaa ja kiihoittivat kurjuuteen saatettuja joukkoja toisiaan vastaan. Samalla kun meidän kansamme onnettomuuteen saattaminen oli tullut tälle rodulle itsetarkoitukseksi, onnistui sen työttömien kasvavasta armeijasta kouluttaa bolshevistiseen vallankumoukseen sopivia henkilöitä. Valtiollisen elämän rappio, edesvastuuttoman juutalaisen lehdistön aiheuttama sekaannus yleisessä mielipiteessä aiheuttivat yhä suurempia mullistuksia talouselämässä,

lisäten siten vallitsevaa hätää ja luoden yhä paremman maaperän bolshevikkien kumousopeille.

Juutalaisen vallankumouksen armeija, joksi työttömiä nimitettiin, kasvoi lopulta lähes seitsenmiljoonaiseksi. (8)

Esimerkki 20:

LT: Ein geradezu haarsträubender jüdischer Unsinn! (32)

KT: Se on suorastaan pyörityttävää [sic] juutalaista järjettömyyttä. (34)

Esimerkissä 19 Hitler viittaa juutalaisilla ensin ilmeisesti ”Versailles’n pakkorauhan sanelijoihin”, sitten lehdistöön ja vallankumouksellisiin työttömiin. Esimerkissä 20 se on lähinnä tehostesana eikä käsittäkseni viittaa mihinkään edellä mainittuun ryhmään, vaikka

Hitler samalla sivulla solvasikin demokraattista lehdistöä (ks. esimerkki 9). Esimerkissä 19 esiintyy myös NS-ideologiassa negatiivisen arvotuksen sisältämä sana *bolschewistisch*, jonka tarkoitetta tässä yhteydessä on myös vaikea määritellä. NS-diskurssissa *Bolschewismus* oli yhteisnimitys maailmanvalloitukselle, sodanhaluisuudelle ja yksityisomaisuuden ryöstölle; *Bolschewist* nimitys venäläisille tai bolševismin kannattajille edellä mainitussa merkityksessä, mutta myös keille tahansa kansallissosialismin vastustajille (Brackmann & Birkenhauer 1988: 40, 41). Sanat *jüdisch* ja *bolschewistisch* kuuluvat siis niihin sanoihin, joilla oli omanlainen arvotuksensa lähdekulttuurin NS-ideologiassa tiettyä aikana, kun taas sanojen vastineilla *juutalainen* ja *bolševistinen* oli suomalaisessa kontekstissa tuona aikana erilaiset merkitykset ja konnotaatiot riippumatta siitä, oliko käännöksen lukija kansallissosialisti vai ei. On vaikea arvioida, miten vuoden 1939 lukija tulkitseisi nuo sanat tuossa tekstiyhteydessä, mutta saattaa olla, että hän yhdisti bolševismin ensisijaisesti Venäjän työläisvallankumoukseen tai kommunismiin. Sanan *juutalainen*⁸ konnotaatiot eivät todennäköisesti olleet kohdekulttuurissa yhtä negatiivisia kuin natsi-Saksassa, koska antisemitismi ei kuulunut suomalaisen kansallissosialismin keskeisiin oppeihin eikä juutalaisia pidetty Suomessa läheskään yhtä suurena uhkana kuin Saksassa.

Kun taas ajatellaan, että kyseisillä sanoilla voitiin natsi-Saksassa solvata kaikkia kansallissosialismin vastustajia, saksalainen ei ehkä ymmärtänyt niitä yhtä konkreettisesti kuin suomalainen, joka yhdisti nimitykset välittömästi johonkin ihmisryhmään eikä käsittänyt niitä ainoastaan ihmisiä solvaavina nimityksinä. Toisin sanoen ”juutalainen lehdistö” herätti lukijassa ehkä sellaisen mielikuvan, että puheena olevan lehdistön toimittajat olivat todellakin juutalaisia. Vaikka nämä lähdetekstin sanat on käännetty ”sellaisenaan”, niiden ideologiset merkitykset ja arvotukset eivät voineet siirtyä kohdekulttuuriin samanlaisina: Suomessa niiden merkitys oli todennäköisesti konkreettisempi ja arvotus vähemmän negatiivinen, vaikka esimerkin 19 alussa sanaan *juutalainen* yhdistetäänkin kielteinen ja metaforinen sana *loinen*. Tässä kohdin käännöstä näiden lähdekulttuurin ideologiassa kielteisten sanojen dynaaminen ekvivalenssi jäi luultavasti saavuttamatta.

Esimerkin 19 käännöksestä on jätetty tai jäänyt pois sana *unbarmherzig* (säälimättömästi), ja lisäksi kääntäjä on kääntänyt epätarkasti sanan *Nation* (kansakunta, ei kansa) ja verbin *ausplündern* (ryöstää joku ”putipuhtaaksi”) lievemässä merkityksessä sanalla *ryöstää*. Ekvivalentti käännös olisi ollut esimerkiksi ”juutalaiset loiset ryöstivät kansakunnalta kaiken”. Näiden ratkaisujen vuoksi lause ei vaikuta käännöksessä yhtä kielteisesti arvottavalta kuin lähdetekstissä. Kääntäjä on myös lisännyt ensimmäiseen virkkeeseen sanoja, jotka vääristävät sen sanoman: *verhetzten die verelendeten Massen* on käännetty

⁸ Sanalla *juutalainen* oli myös kielteinen merkitys. Nykysuomen sanakirja 1985, osa 1: b) halv. juutalaisista liikemiehistä, koronkiskureista jne. heidän ahneuttaan ja viekkauttaan yms. ajatellen; vastaavasti yl. ahneesta ja petkuttavasta liikemiehestä t. muusta henkilöstä. | Pettää kuin j. Semmoinen kitupiikki ja j.

sanoilla *kiihoittivat kurjuuteen saatettuja joukkoja toisiaan vastaan*. Viimeiset kaksi lisättyä sanaa ovat tekstin ajatuksen kannalta virheellisiä, sillä Hitlerin kuvaama yhteiskunnassa levinnyt vallankumousmieliala oli tietysti seurausta siitä, että joukkoja kiihotettiin vallitsevaa *järjestelmää*, ei toisiaan vastaan. Esimerkin ensimmäisen virkkeen virheet ovat tuskin tarkoituksellisia, mutta sinänsä poikkeuksellisia, koska muutoin kääntäjä on ollut työssään tarkka.

Esimerkkien 19 ja 20 muiden arvottavien sanojen osalta käännöksen ideologinen sävy vastaa lähdetekstin sävyä, koska huomion kohteena olevat sanat eivät sisällä vahvoja kulttuuri- tai ideologiaspesifisiä konnotaatioita. Esimerkissä 19 on kuitenkin yksi NS-diskurssin tyylistä poikkeava käännösratkaisu: siinä missä Hitler puhuu ”sopivien elementtien jalostamisesta/kasvattamisesta” (*die geeigneten Elemente -- züchten*), kääntäjän ääni puhuu ”sopivien henkilöiden kouluttamisesta”. Esimerkissä 20 taas huutomerkkin vaihtaminen pisteeksi vie huudahdukselta tietysti painoarvoa, ja luonnollisesti ”pyörityttävä” painovirhepaholainenkaan ei tee toteamuksesta yhtä vakuuttavaa kuin lähdetekstissä.

Sanan *juutalainen* joustavasta käytöstä solvauksen tehostajana todistaa myös seuraava esimerkki, puheessa viimeinen kohta, jossa sana esiintyy. Siinä juutalaisiksi solvataan Palestiinan miehittäneitä englantilaisia:

Esimerkki 21:

LT: Ebenfalls ist Herrn Roosevelt ersichtlich die Tatsache entgangen, daß P a l ä s t i n a zur Zeit ja gar nicht von deutschen Truppen, sondern von Engländern besetzt ist und mit brutalsten Gewaltmitteln in seiner Freiheit beschränkt und um seine Unabhängigkeit gebracht wird und zugunsten jüdischer Eindringlinge die grausamsten Mißhandlungen erduldet. (53)

KT: Samaten on herra Rooseveltilta ilmeisesti jäänyt huomaamatta se tosiasia, ettei Palestiina tällä hetkellä suinkaan ole saksalaisten vaan englantilaisten joukkojen miehittäjä. Maan vapautta rajoitetaan mitä raaimalla [sic] väkivallalla, sen riippumattomuus on mennyttä ja juutalaisten maahan-tunkeutujien hyväksi se saa kestää mitä julminta sortoa. (57)

Hitler käyttää tässä sanaa *brutal* sen kielteisessä merkityksessä, koska hän puhuu NS-ideologian vihollisista ja koska sana on niin ikään kielteisen sanan *Gewaltmittel* määreenä. Kääntäjä on myös käyttänyt negatiivisesti arvottavaa sanaa *raaka*. Vaikka sana *sorto* ei ole yksinään täysin formaalisesti eikä dynaamisestikaan ekvivalentti vastine sanalle *Mißhandlung* – joka merkitsee konkreettisempaa väkivallan käyttöä tai pahoinpitelyä – lauseke *mitä julmin sorto* arvottaa englantilaisten toiminnan mielestäni yhtä raa’aksi kuin lähdetekstin *die grausamsten Mißhandlungen*. Pidän esimerkkilauseen muitakin ratkaisuja dynaamisesti ekvivalentteina (lukuun ottamatta sanaa *juutalainen*).

Sanalla *brutal* oli kansallissosialismissa myös myönteinen merkitys, jolloin sitä käytettiin kuvaamaan rohkeaa ja määrätietoista toimintaa, ja siksi se esiintyi muun muassa sanapareissa *brutale Entschlossenheit* ja *brutale Loyalität* (vrt. Bork 1970: 25). Näiden merkitys vaikuttaa ainakin Suomen tämänhetkisessä ideologisessa kontekstissa yhtä ristiriitaiselta kuin edellä käsittelemäni lauseke *demokraattinen diktaattori* (ks. esimerkit 1 ja 2). Olisi ollut mielenkiintoista tarkastella, miten kääntäjä olisi ilmaissut suomeksi tämän ”myönteisen brutaaliuden”, mutta valitettavasti sana *brutal* esiintyy tutkimusaineistossani vain neljä kertaa ja silloinkin kielteisessä merkityksessä:⁹ kolmessa kohtaa sen käännösvastine on *raaka*, ja yhdessä lausekkeessa kääntäjä on tulkinnut sen hieman väärin. Lausekkeen *das brutale Hervortreten der Selbstsucht aller egoistisch veranlagten Kreaturen* (s. 9) vastine on *kaikkien itsekkäästi ajattelevien olioiden omanvoitonpyynnin lisäytyminen tavattomassa määrin* (s. 10). Tämän lausekkeen ajatus on vääristynyt, koska kääntäjä on tulkinnut adjektiivin *brutal* määrää eikä tapaa ilmaisevaksi sanaksi; tarkalleen ottaen lähdetekstissä on kyse ”itsekkyyden brutaalista ilmenemisestä”. Teennäiseltä vaikuttava käännösmuodostelma *omanvoitonpyynti* voisi taas selittyä sillä, että kääntäjä on yrittänyt keksiä synonyymien sanalle *itsekkyyden* (*Selbstsucht*) välttääkseen käyttämästä tätä ja sanaa *itsekkäästi* samassa lauseessa. Sana *Kreatur* ei ilmeisesti tarkoita tässä ”neutraalisti” luontokappaletta tai (luojan)luomusta (*Geschöpf*), vaan on merkitykseltään kielteinen, samoin kuin kääntäjän sille antama vastine *olio*.¹⁰

Jos, kuten tässä propagandapuheessa, lähdetekstin vaikutus perustuu paljolti sen retorisiin tehokeinoihin tai kielen elävyyteen, kääntäjän on joissain tapauksissa käännettävä vapaasti tai soveltaen, jotta käännöksestä tulisi dynaamisesti ekvivalentti. Sanasanainen kääntäminen olisi tässä tapauksessa tehnyt käännösvirkkeestä tautologisen.

Tutkimusaineistoni ei ole ehkä sitä kaikkein tyypillisintä ja raainta NS-diskurssia, koska solvaavien ilmaisujen ja etenkin juutalaisten solvaava nimittely on puheessa melko vähäistä. Ainakaan Hitler ei käytä yhtä monisanaista, kansankielisiä ja alatyylisiäkin solvauksia kuin NS-diskurssin tutkimuksissa on esitetty (Bork 1970, Seidel & Seidel-Slotty 1961) eikä varsinaisesti nimittelen juutalaisia, vaan käyttää sanaa *juutalainen* kuin kirosanaa. Syynä Hitlerin tavallista ”siistimpään” kielenkäyttöön on ehkä se, että puhe oli arvokkaalle yleisölle esitetty valtiopäiväpuhe, ei tavalliselle ”massalle” suunnattu propagandapuhe. Koska Hitlerin puheessaan antama vastaus Rooseveltille oli julkinen ja tuli leviämään tiedotusvälineisiin ympäri maailmaa, Hitlerin ehkä kannatti varoa

⁹ Puheessa ei myöskään käytetä sanaa *fanatisch*, jolla olisi NS-diskurssissa ollut kielteisen merkityksen lisäksi dominoivasta diskurssista poikkeava myönteinen merkitys (vrt. s. 32).

¹⁰ *Duden Universalwörterbuch* 1989, *Kreatur*: 1. Geschöpf, (von Gott) geschaffenes Wesen. 2. a) bedauerndes oder verachtenswertes Mensch. 2. b) (abwertend) willenloses, gehorsames Werkzeug eines anderen. *Nyky-suomen sanakirja* 1985, osa II, *olio*: -- Hämärästi erottuvista, epämääräisistä t. vähäpätöisistä, mitättömistä, halveksituista ihmisistä, eläimistä yms.

aiheuttamasta kohua ja uusia kysymyksiä ylenpalttisella antisemitismillä tai ennakoimalla suunnittelemaansa ja jo käynnissäkin olevaa juutalaisten joukkotuhoa. Sodan alettua Hitlerin painetuissa puheissa oli paljon suoria antisemiittisiä kannanottoja, kuten vuoden 1942–1943 talviapukeräyksen avajaispuheessa (ks. esimerkki kappaleessa 3.2.1, s. 51–52).

4.5.2.4 Ei-toivottujen henkilöiden kielellinen uhkailu

Kuten edeltävistä esimerkeistä on tullut ilmi, demokraatit, ulkovallat ja juutalaiset eivät olleet kansallissosialismin ainoita ”vihollisia”. Tässä kappaleessa tarkastelen käännöksestä sellaisia sanoja, joilla arvotetaan muita kuin edellä käsitellyjä ryhmiä tai henkilöitä. Näitä voivat olla bolševistit, lehdistö, sivistyneistö ja tarkemmin määrittelemättömät ”kansainväliset ainekset”. Puheessa on vain muutamia tällaisia solvauksia, ja kääntäjän strategia on ollut niiden suhteen pääasiallisesti sama kuin muidenkin arvottavien sanojen suhteen. Käännöksen kielteiset ilmaisut ovat vähintään yhtä kielteisiä kuin lähdetekstissäkin ja kääntäjän vastineet dynaamisesti ekvivalentteja: kääntäjä puhuu *talouselämän diletanttien järjenjuoksusta* (s. 9; LT: *die Meinung dieser wirtschaftlichen Dilettanten*, s. 8) ja *sanomalehdistön hillittömän valheellisesta ja halpamaisesta sodankiihoituksesta* (s. 44; LT: *ungezügelt, ebenso verlogene wie niederträchtige Pressehetze*, s. 41). Esimerkissä 22 Hitler puhuu Espanjan sisällissodasta ja puolustaa Saksan avunantoa Francon johtamille kapinallisille taistelussa maan laillista hallitusta vastaan:

Esimerkki 22:

LT: Als ich mich einst entschloß, dem Ruf General Francos und seiner Bitte, gegenüber der internationalen Unterstützung der bolschewistischen Mordbrenner ihm auch durch das nationalsozialistische Deutschland Hilfe zukommen zu lassen, zu entsprechen, wurde dieser Schritt Deutschlands von diesen selben internationalen Hetzern in der infamsten Weise mißdeutet. -- **Das spanische Volk wird ihm [Franco] zujubeln als dem Erlöser von einem unsagbaren Grauen, als dem Befreier von Mordbrennerbanden, die nach Schätzungen allein an Hingerichteten und Ermordeten über 775 000 Menschen auf dem Gewissen haben. -- Denn der Sieg des bolschewistischen Untermenschentums in Spanien hätte nur zu leicht seine Wellen über ganz Europa schlagen können. (37–38)**

KT: Kun aikoinani tein päätöksen, että kansallissosialistinen Saksa kenraali Francon kutsua ja pyyntöä noudattaen antaisi hänelle apua hänen taistellessaan kansainvälisten voimien tukemia murhapolttajia vastaan, selittivät nämä samat kansainväliset kiihoittajat Saksan ottaman askeleen väärin ja solvasivat sitä mitä häpeällisimmällä tavalla. -- Espanjan kansa tulee juhlimaan häntä [Francoa] miehenä, joka

vapautti sen kuvaamattomasta hirmuhallituksesta ja murhapolttaja-joukkueista , joiden tunnolla arvion mukaan on yli 775.000 tuhatta mestattua ja murhattua ihmistä. --

Sillä jos bolshevistiset ihmishirviöt olisivat Espanjassa voittaneet, olisivat he liiankin helposti voineet hyökätä koko Eurooppaan. (40–41)

Yllä Hitler solvaa Francon syrjäyttämää hallitusta ja sitä sisällissodassa tukeneita valtioita (joihin kuului muun muassa Neuvostoliitto). Tällä kertaa sana *bolschewistisch* on sanojen *Mordbrenner* ja *Untermenschentum* määreenä. Dynaamisesti ekvivalentti *murhapolttaja* on pahimpia solvauksia koko puheessa, mutta esimerkiksi Borkin (1970: 30–32) antamiin NSDAP:n *Völkischer Beobachter* -lehden esimerkkeihin verrattuna Hitler tuntuu pysyvän tässä virallisessa puheessa vielä ”ruodussa”. *Untermenschentum* on tyypillinen NS-diskurssin sana. Brackmannin & Birkenhauerin (1988: 188) mukaan *Untermensch*-sanaa käytettiin joko poliittisista tai eriroutuisista vastustajista, kuten kommunisteista, juutalaisista ja mustalaisista, ja kollektiivikäsitettä *Untermenschentum* tavallisesti juutalaisista.

Untermensch tuntuisi olevan vastakohta sanalle *Übermensch* (”yli-ihminen”), mutta analoginen käännöslaina *ali-ihminen* tuskin olisi tullut kysymykseen, näin ehkä kääntäjänkin mielestä. Onko *ihmishirviöt* ekvivalentti käännös? Mielestäni ei, sillä kääntäjä on selvästi muuttanut sanan merkitystä kielteisempään suuntaan ja lisännyt siihen arvotuksen, jota lähdetekstin sanaan ei sisälly: *Untermensch* sisältää merkityksen alisteisuudesta ja alempi-arvoisuudesta, mutta ei implikoi kuvattavia henkilöitä *hirviöiksi*. Kääntäjän tulkintaa sisältyy myös lähdetekstiä konkreettisempaan lausekkeeseen *kuvaamaton hirmuhallitus* (LT: *das unsagbare Grauen*). Koska Hitler ei muutoin Espanjasta puhuessaan mainitse hallitusta nimeltä, sana *hirmuhallitus* on saattanut vedota lukijaan paremmin kuin esimerkiksi vaihtoehtoinen ekvivalentti, mutta abstrakti ratkaisu ”kuvaamattomat kauheet”. Kääntäjä on toiminut tässä samoin kuin kansallissosialistit ulkovaltojen vastaisessa propagandassa pilkatessaan näiden tunnistettavissa olevia johtohenkilöitä: antanut vastaanottajalle konkreettisen vihollisen ja solvauksen kohteen (vrt. s. 95).

Toisin kuin esimerkeissä 12 ja 13, kääntäjä on kääntänyt esimerkin 22 viimeisen virkkeen aalto-metaforan poikkeuksellisesti ilman kuvakieltä, vaikka jonkin vertauskuvan käyttö olisi siinä ollut mahdollista (esim. ”voitto löisi aaltonsa yli Euroopan”). Kääntäjän tulkinta voi olla liian vahva, sillä Hitler ei ehkä tarkoittanut metaforalla sitä, että ”bolševistiset ihmishirviöt” *hyökkäisivät* Eurooppaan.¹¹

Samoin kuin esimerkissä 8 NS-diskurssin heijastama ”epäinhimillinen ihmiskäsitys” ei siirtynyt käännösdiskurssiin, myös esimerkin 22 lähdetekstistä on käännettäessä hävinnyt jotain NS-diskurssille ja Hitlerin idiolektille tyypillistä. Tarkoitan tällä eritoten sanaa *Erlöser*, joka kuvastaa Hitlerin käsitystä johtajasta Jumalan lähettiläänä tai jumalallisena hahmona ja jota Hitler käytti usein itsestään ja yllä myös kansansa ”vapauttaneesta” Francosta. Sanalla on saksassa kaksi merkitystä, jotka vastaavat sen suomenkielisten

¹¹ *Duden Universalwörterbuch* 1989, *Wellen schlagen*: Auswirkungen haben, Erregung, Aufsehen verursachen.

vastineiden *vapauttaja* ja *vapahtaja* merkityksiä: ensimmäinen merkitys on ”neutraali”, toinen uskonnollinen merkitys (suomessa eritoten isolla alkukirjaimella) (vrt. Duden Universalwörterbuch 1989, *Erlöser*; Nykysuomen sanakirja 1985, *vapahtaja*). Tässä tapauksessa kääntäjä olisi voinut käyttää joko sanaa *vapauttaja* tai *vapahtaja*, jolloin saksankielisen sanan monimerkityksisyys ei välttämättä olisi siirtynyt käännökseen. Ainakin nykyään vanhahtava sana *vapahtaja* assosioituu Kristukseen, ja näin on saattanut olla myös 30-luvulla. Koska esimerkissä 22 kääntäjä on kuitenkin korvannut substantiivin *Erlöser* verbillä *vapauttaa* (jälleen transpositio), NS-diskurssin uskollinen vivahte jää käännöksestä puuttumaan. Toisaalla tekstissä uskonnollinen sävy on taas säilynyt, kun kääntäjä on käyttänyt sanoja *vapahdus* ja *Kaitselmus* (LT: *Erlösung*, *Vorsehung*).

5 YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT

Tutkimukseni peruslähtökohtana oli kielen ja ideologian suhde: ideologia voi manipuloida kieltä ja sitä kautta kielenkäyttäjiä, ja kielenkäyttäjät voivat manipuloida kieltä palvelukseen jotakin ideologiaa tai taistellakseen sitä vastaan. Kääntäjä on myös kielenkäyttäjä, joka voi uudelleenkirjoittaa lähdetekstejä ja siten manipuloida omaa kohdeyleisöään oman tai yhteiskunnan holhoojien ja suojelijoiden ideologian mukaisesti. Se, että me puhumme ideologista ja manipuloitua kieltä ja meidän kielemme manipuloi, ei tarkoita kuitenkaan sitä, että meillä ei olisi omaa valtaa tai että me toimisimme aivopestyinä jonkin ”huonon” tai ”hyvän” ideologian palveluksessa. Me manipuloimme kielemme avulla, koska yksikään valitsemistamme kielellisistä ilmaisuista ei ole ”neutraali” ja sattumanvarainen, vaan ideologinen kannanotto.

Tutkimusaineistoni oli Hitlerin puheen vuonna 1939 ilmestynyt käännös *Hitler vastaa Rooseveltille. Saksan johtajan ja valtakunnankanslerin Adolf Hitlerin 28.4.1939 valtiopäivillä pitämän puheen suomennos*. Tavoitteeni on ollut selvittää, millainen tuo käännös on ja miksi se käännetty niin kuin se on, toisin sanoen miten ja miksi lähdetekstiä on manipuloitu ja miten käännökseen avulla on haluttu manipuloida kohdeyleisöä. Tärkeintä tutkimuksessani oli saada selville, millaisen *vaikutuksen* kääntäjä halusi saada aikaan lukijoissaan ja millainen vaikutus käänöksellä oli kohdekulttuurissa verrattuna lähdetekstin vaikutukseen omassa kulttuurissaan. Koska kieli heijastaa ideologista kontekstiaan ja on osa sosiaalista toimintaa, pelkkä lähdetekstin ja käännökseen vertailu ei olisi voinut antaa vastauksia esittämiini kysymyksiin. Diskurssianalyysin periaatteita mukaillen esittelin ja analysoin ensin käännökseen kontekstia, sekä yleistä yhteiskunnallista ja ideologista taustaa että välitöntä, paikallista kontekstia: Suomen ja Saksan poliittisia suhteita, Suomen ja sen äärioikeistolaisryhmien suhteita natsi-Saksaan, tekstin taustalla ollutta ryhmää ja sen tavoitteita. Tutkimuksen viimeinen osa oli varsinaisen käännökseen kielen kuvaaminen. Tekstianalyysissä tarkastelin ensin käännökseen paratekstuaalisia elementtejä, etenkin sen

johdantoa ja pohdin niiden sekä kontekstin avulla tarkemmin tekstinulkoisia tekijöitä, kuten lähettäjä ja tuottajaa, lähettäjän intentioita, vastaanottajia ja tekstin funktiota. Sitten tutkin käännöksestä Borkin (1970) mallin mukaisesti kansallissosialismin vihollisia pilkkaavaa sanastoa, lähinnä kielteisiä arvotuksia sisältäviä sisältösanajoja.

Käännöksen kustantaja oli Helsingissä vuosina 1931–1940 toiminut ideologialtaan kansallissosialistinen *Kustannus Oy Vasara*, jonka perustajajäsen oli tunnettu äärioikeistolainen järjestöaktiivi Gunnar von Hertzen. Yhtiön taustalla ei ollut mitään yhdistystä tai poliittista ryhmää, mutta von Hertzen oli kuulunut myös kansallissosialistiseen Suomen Kansan Järjestöön, ja yhtiön hallituksessa oli koko sen toiminnan ajan useita muista oikeisto- tai natsijärjestöistä tuttuja aktiivijäseniä. Kustannus OY Vasara julkaisi kansallissosialistisia, etenkin juutalais- ja vapaamuurarivastaisia lehtiä ja teoksia ja myös saksasta suomennettua antisemiittistä kirjallisuutta. Saatavilla olevista kymmenestä Hitlerin puheiden käännöksestä neljä oli Vasara OY:n julkaisemia.

Käännöksen paratekstuaalisista elementeistä tärkein oli suomennoksen johdanto, sillä se oli ainoa lähde, jossa kustantaja toi kantansa esiin eksplisiittisesti ja josta voitiin siten päätellä jotakin hänen tavoitteistaan kyseisen käännöksen suhteen. Johdannon kirjoittaja oli tuntematon, mutta tällä ei ollut merkitystä tutkimuksen kannalta, koska johdanto oli kirjoitettu kustantamon nimissä ja puolsi selvästi lähdetekstin ideologiaa. Kirjoittaja saattoi olla tekstin kääntäjä, joka tapauksessa mitä todennäköisimmin ”oman talon väkeä”. Huomattavaa johdannossa oli se, että se oli kirjoitettu puolustelemaan sävyyn. Kirjoittaja mainitsi ”uutta aatesuuntaa” kohtaan esitetyt syytökset Saksan matkimisesta ja vapauden rajoittamisesta ja yritti vakuuttaa lukijat siitä, että kansallissosialismi toimii kansalaisten hyvinvoinnin edistämiseksi ja kunnioittaa yhteishyvän periaatetta. Lisäksi hän totesi, että Suomessa näiden periaatteiden noudattaminen ei edes edellyttäisi samanlaista vapauden rajoittamista kuin Saksassa, koska suomalaisilla on enemmän henkilökohtaista elintilaa kuin saksalaisilla. Näiden puolustelujen perusteella johdannolla näytti olevan selvä yhteys käännöksen yhteiskunnalliseen kontekstiin: ”virallisen ” Suomen ja Saksan välit olivat viilentyneet 1930-luvun lopussa muun muassa siksi, että maiden ulkopoliittiset linjat erosivat toisistaan ja koska Suomi ja suurin osa sen kansasta ei hyväksynyt Saksan aluelaajennuksia eikä sen demokratian, kirkon ja juutalaisten vastaisia toimia. Ennen puheen ilmestymistä Saksan sympatisoijat olivat joutuneet entistä hankalampaan tilanteeseen, kun natsi-Saksa oli toiminut oman ideologiansa vastaisesti miehittäessään Tšekkoslovakian maaliskuussa 1939. Puolustelut olivat tarpeen, sillä vuonna 1939 natsi-Saksan kuva oli muuttunut kielteiseksi Suomen lehdistössä ja myös äärioikeistolaisissa piireissä. Johdannon olemassaolo oli sinänsä jo merkki siitä, että puheen kansallissosialistinen ideologia ei ollut luonnollistunut senhetkisessä suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kontekstin vaihtuminen oli oletettavasti myös syynä siihen, että johdannossa ei korostettu Hitlerin puheen keskeisimpiä asioita. Lähdetekstissä Hitler keskittyi Saksan ulkopoliittikaan ja Rooseveltin sähkeeseen, jotka eivät vielä siinä vaiheessa vuotta 1939 tuntuneet koskettavan Suomen kohtaloa tai ulkopoliittikkaa. Koska monet suomalaiset vastustivat kansallissosialismia, johdannossa ei ollut myöskään sopivaa korostaa sen todennäköisimmin vastustusta herättäviä oppeja, kuten demokratiavihaa tai antisemitismia. Johdannon perusteella käännöksen tavoiteltuun *kohderyhmään* kuuluivat kansallissosialistien ja natsi-Saksalle myötämielisten suomalaisten lisäksi ”epäileviä tuomaita”, joita Kustannus OY Vasara yritti houkutella kansallissosialistisiin joukkoihin. Käännöksestä otettiin tuskin suurempaa painosta kuin Vasara OY:n julkaisemista lehdistä (korkeintaan parituhatta kappaletta), joten voi olla, että puhe tavoitti suurimman osan lukijoistaan Helsingissä, kustantamon kotipaikassa. Oletan, että suurin osa puheen lukijoista oli kuitenkin kansallissosialistisia – kuka ostaisi kansallissosialistisen julkaisun, jos ei kannata kyseistä ideologiaa?

Lähettäjän intentio oli todennäköisesti sama kuin tekstin *funktiokin*, levittää kansallissosialistista ideologiaa tai kustantamon kannattamia kansallissosialistisia oppeja Suomessa sekä hälventää ”uuteen aatesuuntaan” ja Hitleriin kohdistuneita epäilyjä. Puheen tarkoitus saattoi olla myös perehdyttää lukijoita kansallissosialistiseen ideologiaan, mutta siinä mielessä lähdeteksti ei ollut kuitenkaan aihepiiriltään ja sisällöltään paras mahdollinen valinta, koska varsinaista ideologista propagandaa se ei sisällä. Käännöksen ilmestymisen ajasta ei ole tarkempaa tietoa kuin painovuosi, mutta johdannosta voisi päätellä sen, että käännös on ilmestynyt aika pian huhtikuun 1939 jälkeen, todennäköisesti ainakin ennen toista maailmansotaa. Koska Euroopan tilanne muuttui nopeasti sotaa edeltävinä aikoina, johdannossa olisi myöhempänä ajankohtana ehkä käsitelty eri aiheita. Saattaa olla, että myöhemmin puhetta ei ehkä olisi laisinkaan julkaistu, jos kustantamo olisi tiennyt, mihin suuntaan Suomen ja Saksan suhteet tulivat kehittymään ja arvanneet Euroopan tilanteen johtavan suursotaan.

Käännöksen muiden paratekstuaalisten elementtien analyysi oli kaksiosainen. Vertailin ensin lähdetekstin ja käännöksen kustantajien laatimaa ja julkaisuja koskevaa paratekstiä, johon kuuluivat muun muassa jo erikseen käsittelemäni johdanto, julkaisun ja kustantajan nimi sekä painoaika ja -paikka. Sen jälkeen vertailin varsinaisten tekstien joukossa olevaa paratekstiä lähinnä väliotsikoita. Käännöstä koskevasta paratekstistä vain julkaisun nimi ja alaotsikko oli käännetty lähdetekstistä. Kustantajan paratekstistä pidin ideologisena elementtinä vain puheen nimilehdellä olevaa Hitlerin kuvaa, koska se teki tekstin alkuperäisen tuottajan konkreettiseksi lukijalle ja osoittaa kustantamon ainakin kunnioittaneen Hitleriä. Johdantoon verrattuna kuva on kuitenkin melko merkityksetön kannanotto.

Käännöksen väliotsikot taas osoittivat kääntäjän tulkinneen lähdetekstiä tavalla, joka tuki ja vahvisti lähdetekstin ideologiaa ja Hitlerin arvottavia toteamuksia. Lähdetekstissä oli vain kolme (3) varsinaista otsikkoa, käännöksessä sitä vastoin seitsemäntoista (17). Kääntäjä oli kääntänyt sanasanaisesti vain nuo mainitut lähdetekstin kolme otsikkoa. Viisi (5) otsikkoa hän oli kääntänyt muista lähdetekstin virkkeistä ja lausekkeista ja sijoittanut osan niistä käännöksessä eri kohtiin kuin niiden lähdekieliset vastineet. Yhdeksän (9) otsikkoa oli peräisin vain ja ainoastaan kääntäjän kynästä: neljä näistä kuvasi suhteellisen neutraalisti kyseisen tekstiosion sisältöä (kuten otsikko *Puola ja Danzig*), viiteen otsikkoon sisältyi kääntäjän tulkintaa tai ideologinen arvotus. Nämä otsikot olivat *Järjettömän pakko-rauhan tuhoisat seuraukset*, *Kehityksen suunnanmuutos*, *Välttämätön loppuratkaisu*, *Espanjan vapaussodan voittoisa loppu* ja *Sotakiikhoilun todelliset päämäärät*. Nämä kääntäjän itse keksimät otsikot ja lisäksi lähdetekstin virkkeestä käännetty otsikko *Memelin kotiinpaluu* osoittivat kääntäjän suhtautuneen puheen sisältämään ideologiaan myönteisesti ja kannattaneen Hitlerin esittämiä ajatuksia ja väitteitä. Kääntäjän myönteinen suhtautuminen lähdetekstin ideologiaan paljastui etenkin hänen valitsemistaan substantiiveista, jotka jo itsessään sisälsivät jonkin arvotuksen. Otsikoiden voitiin katsoa manipuloineen lukijoita siitäkkin syystä, että ne eivät poikenneet muun lähdetekstin tyylistä tai olleet ristiriidassa puheen sisällön kanssa. Näin lukijat eivät voineet arvata väliotsikoiden olevan kääntäjän lisäämiä. Otsikot tekivät tekstistä myös koherentin ja helpommin ymmärrettävän. Paratekstin yhteydessä otin esille myös lähdetekstin ja käännöksen typologiset erot, mutta en pitänyt niitä kustantajan tietoisina ideologisina ja manipuloivina ratkaisuina.

Käännöksen paratekstin perusteella Kustannus OY Vasaran taustaryhmä halusi ilmeisesti välittää puheen sisältämän ideologian sellaisenaan suomalaisille lukijoille, vaikka se suomalaisten vastustuksen vuoksi ei ehkä voinut tai uskaltanut sanoa johdannossa kaikkea, mitä se halusi kansallissosialistisesta ideologiasta sanoa. Kustantamon johto kannatti kansallissosialismia ja tuntui seisovan täysin puheen sanojen takana, joten en ainakaan oletanut, että itse käännöksestä ilmenisi jotain, jonka voisi tulkita kansallissosialismin vastaiseksi kannanotoksi. Koska Vasara OY:n ryhmä julistautui julkisesti juutalais- ja vapaamuurarivastaiseksi ryhmäksi, en epäillyt sen myöskään karsineen tekstistä muun muassa siitä mahdollisesti löytyviä antisemiittisiä solvauksia. Mahdollista tietenkin oli, että kansallissosialistista ideologiaa olisi käännöksessä yritetty jollakin tavalla kotouttaa suomalaisiin oloihin tai ”lieventää” kansallissosialismin vastustajia ajatellen. Toisaalta johdanto ylisti lähdetekstin ideologiaa niin paljon, että käännös olisi saattanut olla kielteisesti arvottavien sanojen ja ilmaisujen suhteen ”ideologisempi” kuin lähdeteksti ja saanut lukijoissa aikaan vahvempia reaktioita kuin lähdeteksti aikoinaan saksalaisessa kontekstissa.

Jos ajatellaan lähdetekstin *muotoa*, kääntäjän strategia oli vapaan ja sanasanaisen kääntämisen välisellä jatkumolla lähempänä sanasanaista kääntämistä. Sanasanaisella tarkoitan sitä, että käänös oli mahdollisimman lähellä lähdetekstin *muotoa*, mutta ei kuitenkaan rikkonut kohdekielen normeja ja vaikutti enimmäkseen luonnolliselta ja sujuvalta (toisin kuin lähdetekstin rakenteita havainnollistava kieliopillinen käänös). Antamani esimerkkikäännökset 1–22 kuvasivat hyvin kääntäjän muodolle uskollista strategiaa, niin syntaksin kuin arvottavan sanastonkin suhteen. Useimmiten kääntäjä säilytti ennallaan lähdetekstin virke- ja lauserakenteen ja esimerkiksi substantiivien luvun sekä verbien persoonan ja tapaluokan. Joskus hän on muuttanut lähdetekstin lauserakennetta, kuten jakanut pitkän virkkeen kahtia tai muuttanut lauseiden paikkaa (esimerkit 11, 12 ja 17). Otan tässä esille lauserakenteen, koska lauseiden lyhentäminen tekee käänöksestä helppolukuisemman ja koska sanajärjestyksen vaihtaminen voi vähentää tai lisätä joidenkin sanojen korosteisuutta, kuten silloin, jos arvottava substantiivi siirretään keskeltä lausetta sen alkuun.

Käänöksessä oli joitakin syntaktisia muutoksia, jotka muuttivat lähdetekstin sanaston arvotuksia käänöksessä. Manipuloinnilta vaikutti se, että kääntäjä oli joissakin kohdissa kääntänyt lähdetekstin kielteisesti arvottavan passiiviverbin aktiiviksi, toisin sanoen siirtänyt lähdetekstin agentin käänöksessä subjektiksi, jolloin lauseen toimija korostui, tai käyttänyt muutoin aktiivisempia ilmaisuja (esimerkit 10, 14 ja 15). Tämä muutos käänöksen transitiivisuudessa johtui kuitenkin suurimmaksi osaksi siitä, että saksankielisiä passiivirakenteita ja niiden yhteydessä olevia agenteja (*von/durch + agentti*) ei voi aina kääntää sujuvasti passiiviksi.¹² Merkitystä lähdetekstin kielteisesti arvottavien sanojen kannalta olisi saattanut olla myös *transpositiolla*, joka esiintyi kolmessa esimerkkilauseessa (1, 5 ja 9).¹³ Kaikissa kohdissa kääntäjä oli kääntänyt arvottavan adjektiivin substantiiviksi (esimerkki 1: *feige* → *pelkuri*). Lauseen arvotus ei olisi kuitenkaan muuttunut, vaikka kääntäjä olisi käyttänyt substantiivien tilalla adjektiiveja, joten katsoin näistä ratkaisuisista ideologiseksi vain ironisen lainausmerkkien käytön esimerkin 9 transpositiossa, jossa kääntäjä korvasi sanan *dilettantisch* sanalla ”*asiantuntijat*” (lainausmerkkien käyttö, ks. alla).

Olenneisinta sanastoanalyysin tuloksissa oli se, että kääntäjä oli muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ottanut käänökseen mukaan kaikki lähdetekstin kielteisesti arvottavat sisältösanat, eli substantiivit, adjektiivit, verbit ja partikkelit (adverbit). Poikkeustapaukset olivat esimerkeissä 17 (sana *Diktat*) ja 19 (sana *unbarmherzig*). Koska arvottavia sanoja oli jätetty pois vain kaksi, en pitänyt näitä tapauksia tarkoituksellisena sensuurina, vaan

¹² ”Jonkun toimesta” olisi yksi mahdollinen, mutta ei kuitenkaan sujuva agentin vastine.

¹³ Transpositio substantiivista verbiksi (*Erlöser* → *vapauttaa*) esiintyi myös esimerkissä 22, mutta siinä kyseinen sana ei ollut kielteisesti arvottava.

pikemminkin huolimattomuusvirheinä. Lisäksi noiden kahden sanan puuttuminen käännöksestä ei muuttanut kyseisten tekstinkohtien arvotusta, sillä puuttuvien sanojen kontekstissä oli runsaasti muita kielteisesti arvottavia sisältösanoja. Käännökseen ei myöskään ollut lisätty arvottavia sanoja lukuun ottamatta muutamaa poikkeustapausta. Näissä tapauksissa kääntäjä ei kuitenkaan tuonut käännökseen sellaisia arvotuksia, joita lähdetekstissä ei olisi ollut, vaan painotti lähdetekstin kielteistä arvotusta lisäsanojen avulla. Lisäykset olivat esimerkeissä 4 (*viimeistä miestä myöten teurastettu*) ja 15 (*oikea sorto-aalto*).

Se, että kaikki kielteisesti arvottavat sanat oli käännetty, ei tarkoita sitä, että käännettyjen sanojen *denotatiivinen* merkitys olisi ollut täysin sama, vaikka vastineet olivatkin kielteisiä. Joissakin tapauksissa käännettyt sanat voitiin tulkita kielteisemmiksi tai vähemmän kielteisiksi kuin niiden vastineet lähdetekstissä, toisin sanoen enemmän tai vähemmän ”ideologisiksi”. Esimerkki vähemmän kielteisistä käännösvastineista on esimerkin 2 *aiheuttaa tavatonta häiriötä* (LT: *gründlich zerstören*), kielteisimmistä vastineista taas esimerkin 12 *häpäistä* (LT: *beschimpfen*) ja esimerkin 22 *ihmishirviöt* (LT: *Untermenschentum*). Tavallisempaa oli, että kielteisten sanojen arvotus oli muuttunut käännöksessä hiukan kielteisemmäksi kuin että se olisi lieventynyt. Käännökseen sisältyi myös kielteisesti arvottavia sanoja, joiden vastineet lähdetekstissä olivat ”neutraaleja”. Tällaisia vastineita olivat muun muassa esimerkissä 3 verbi *hautoa* (LT: *nach etw. Ausschau halten*), esimerkissä 13 verbi *iskeä kirveleviä haavoja* (LT: *die schwerste Wunde zufügen*) ja esimerkissä 18 verbit *sekautua asioihin* ja *hoidella* (LT: *eingreifen, wirken*).

Kuten yllä olevat esimerkit osoittavat, tällaista vaihtelua kielteiseen suuntaan esiintyi lähinnä arvottavissa *verbeissä*. Lähdetekstissä usein toistuville kielteisille verbeille kääntäjä oli myös antanut useita vastineita, joista jotkin olivat konkreettisempia ja vaikuttivat siksi kielteisemmiltä ja raaemmilta (etenkin verbien *zerreißen* ja *vergewaltigen* vastineet, ks. esimerkit 5 ja 6–8). Kääntäjän käyttämät substantiivit näyttivät olevan sananaisempia käännöksiä ja vastasivat paremmin lähdetekstin substantiivien denotatiivisia merkityksiä kuin verbit ja adjektiivit. Kaiken kaikkiaan lähdetekstin kielteisten sanojen arvotus oli käännöksessä kuitenkin aina kielteinen ja monissa tapauksissa hiukan kielteisempi tai konkreettisempi riippumatta siitä, mitä Borkin (1970) jaottelun mukaisesta neljästä vihollisryhmästä niillä haluttiin solvata. Mitään lähdetekstin myönteisesti arvottavia sanoja ei ollut muutettu ”neutraaleiksi” tai kielteisiksi.

Kääntäjä säilytti myös lähdetekstin ironian, joka ilmeni lähinnä siitä, että Hitler käytti kansallissosialistisen ideologian tai tekstikontekstin kanssa ristiriidassa olevia myönteisesti arvottavia sanoja, joiden tarkoitus oli tosiasiasa solvata puheena olevia ”vihollisia”.

Kääntäjä oli myös pyrkinyt vahvistamaan lähdetekstin ironiaa käyttämällä neljässä kohdassa lainausmerkkejä (esimerkit 6–9, sanat ”*demokraattinen*” ja ”*asiantuntija*”). Näin ollen käännöksen ironia oli vastaanottajalle ilmeisempää kuin se olisi ollut ilman lainausmerkkejä. Koska lainausmerkeillä oli sama vaikutus kuin Hitlerin lähdetekstissä käyttämällä sanalla *sogenannt* (KT: *niinsanottu, niin sanottu*) ja koska lähdetekstissä oli muutenkin käytetty lainausmerkkejä, vastaanottaja ei voinut aavistaa niiden olevan kääntäjän lisäämiä. Nämä neljä tapausta olivat ainoat, joissa välimerkkien lisääminen muutti jollakin tavalla käännöksen *arvottavien sanojen* vaikutusta (tietysti myös esimerkiksi lähdetekstin huutomerkkin vaihtaminen pisteeksi vie kyseiseltä lauseelta ilmaisuvoimaa, vrt. esimerkki 20).

Useimpien arvottavien sanojen kohdalla sanasanainen kääntäminen riitti mielestäni takaamaan dynaamisen ekvivalenssin: katsoin käännöksen pilkkaavien sanojen ja ilmaisujen vaikuttaneen suomalaisista yhtä kielteisiltä ja solvaavilta kuin lähdetekstin lukijoistakin. Mikä vaikutti samalta, ei kuitenkaan ollut aina samaa vaikutuksen kannalta. Tutkimuksessa kävi ilmi, että lähdetekstiin sisältyi joitakin sanoja, jotka heijastivat lähdekulttuurin dominoivan ideologian oppeja ja arvoja, toisin sanoen joiden arvotus ja liitännäismerkitykset riippuivat ideologisesta kontekstista. Näitä sanoja olivat *demokratisch, jüdisch, bolschewistisch* ja *international*. Sanojen ideologisen käytön taustalla oli merkityksenmuutos, tarkemmin sanottuna *arvonalennus* eli *pejoratiivistuminen* (ks. s. 23). Näiden sanojen sanasanaiset ja leksikaalisesti ekvivalentit suomenkieliset vastineet eivät todennäköisesti olleet kohdekulttuurissa dynaamisesti ekvivalentteja, koska suomen kielen dominoivassa diskurssissa niiden arvotus oli ja on edelleen neutraali, vähemmän kielteinen tai jopa myönteinen, kuten sana *demokraattinen*. Suomalaisille vastaanottajille sanojen *bolševistinen* ja *juutalainen* merkitykset saattoivat olla myös konkreettisempia kuin natsi-Saksassa, jossa niiden saksalaisia vastineita käytettiin yleisinä pilkkaniminä. Vastaanottajan ideologia ja tiedon taso ratkaisivat kuitenkin lopulta, miten nämä sanat tulkittiin. Suomalainen lukija saattoi tulkita sanat myös Hitlerin tarkoittamalla tavalla kielteisiksi, jos hän oli itse kansallissosialisti tai perehtynyt natsismin oppeihin ja Hitlerin ajatuksiin. Muistettava on, että sanaa *juutalainen* voitiin käyttää tuohon aikaan myös halventavassa merkityksessä. NS-diskurssissa näitä sanoja käytettiin todennäköisesti joka tapauksessa useammin ja eri tavalla kuin suomalaisten kansallissosialistien diskurssissa, mikäli sellainen ehti Suomeen 1930–40-luvuilla syntyä.

Tällaisia ongelmia tuottivat vain merkityksiltään ideologiasidonnaiset substantiivit ja adjektiivit, koska vain ne sisälsivät itsessään myönteisen tai kielteisen arvotuksen. Sanojen liitännäismerkityksistä johtuviin ongelmiin ei ole monia ratkaisuvaihtoehtoja, jos kääntäjä ei halua tai voi jättää ongelmallisia sanoja kääntämättä (jolloin tulos voisi olla vahvasti

kotouttava käänös tai ehkä ei käänös ollenkaan). Kääntäjä voisi tuoda itsensä näkyviin ja mainita alaviitteessä, että kyseisen sanan merkitys on lähdetekstin kontekstissa eri kuin sen merkitys kohdekulttuurin dominoivassa diskurssissa. Jos jonkin substantiivin arvotus on lähdekulttuurissa kielteinen, mutta kohdekulttuurissa vähemmän kielteinen tai ”neutraali”, kääntäjä voi tietysti lisätä käänökseen sanan määreeksi esimerkiksi kielteisesti arvottavan adjektiivin tai tehdä sanasta yhdyssanan. Esimerkiksi sanan *jüdisch* olisi voinut Hitlerin puheessa kääntää *kieroksi juutalaiseksi* tai *juutalaisretkuksi*. Nämä vastineet voivat toisaalta vaikuttaa alkuperäistä kielteisemmiltäkin. Mahdollista olisi myös se, että kääntäjä käyttäisi tällaisissa tapauksissa sanoja, joilla on sama denotatiivinen merkitys, mutta kielteisempiä assosiativisia merkityksiä. Sanan *juutalainen* sijasta voitaisiin käyttää esimerkiksi puhekielisiä ja halventavia nimityksiä *jutsku* tai *jutku*. Tällaiset ratkaisut sopivat kuitenkin harvoihin yhteyksiin, eivät ainakaan Hitlerin puheeseen, koska ne olisivat poikenneet lähdetekstin tyylistä ja rekisteristä. Kääntäjä olisi tuskin muutenkaan päätenyt kyseisiin ratkaisuihin, koska nämä sanat eivät tainneet kuulua suomen ”kielivarantoon” 1930-luvun lopussa.

Voitaisiin myös ajatella, että kääntäjän vastineet Hitlerin nimeäville substantiiveille eivät myöskään olleet dynaamisesti ekvivalentteja siinä mielessä, että ne saattoivat vaikuttaa suomalaisista vierailta. Tällaiset sanat olivat sanasanaisia käänöksiä tai käänöslainoja, kuten *rauhankiihoittaja* (*Friedenshetzer*), *kansojennännyttäjä* (*Völkervergewaltiger*) tai *ihmisyydenapostoli* (*Humanitätsapostel*). Toisaalta taas lähdetekstin vastaavat sanat eivät todennäköisesti olleet tavallisia myöskään saksan kielessä, joten sanasanainen kääntäminen oli ainoa keino säilyttää käänöksessä Hitlerin idiolekti ja retorisisista keinoista korostainen ylinimeäminen ja tekstiä elävöittävä referenssin vaihto (vrt. Hatim & Mason 1997: 114, 151).

Tutkimus osoitti varsinaisen analyysin ohella kuitenkin myös sen, että joissain tapauksissa sanasanainen käänösstrategia olisi ollut välttämätöntä, jotta ideologiasidonnaisten sanojen vaikutus olisi säilynyt ennallaan käänöksessä. Kääntäjä ei tulkinnut sanaa *Lebensraum* ideologiasidonnaiseksi, vaan oli antanut sille erilaisia ”neutraaleja” vastineita, joiden denotatiivinen merkitys oli yleensä *asuttu seutu* tai *asuinseutu*. Jos kääntäjä olisi käyttänyt johdonmukaisesti sanaa *elintila*, sanan ideologisuus olisi ehkä välittynyt ainakin kansallissosialismia kannattaneille tai siihen tutustuneille lukijoille. Samoin NS-diskurssin heijastama mekanistinen ihmiskäsitys ei yhtä poikkeusta lukuun ottamatta siirtynyt käänökseen, koska kääntäjä oli jättänyt kääntämättä muutamia sanoja, toisin sanoen kääntänyt kyseiset kohdat tavallista vapaammin (esimerkit 8, 14 ja 19).

Toinen sanastoanalyysin ulkopuolinen huomioni oli se, että lähdetekstin semanttisia tyylikeinoja, kuten allitteraatiota, ja lähdetekstin syntaktisia tehokeinoja, kuten paralleelirakenteita, ei joissain tapauksissa voitu säilyttää käännöksessä saksan ja suomen kielen välisten erojen vuoksi. Se, että kääntäjä ei välittänyt tai pystynyt välittämään käännökseen kaikkia lähdetekstin muodollisia ja retorisia piirteitä, ei mielestäni muuttanut lähdetekstin alkuperäisiä arvoituksia. Vaikka puheessa oli retoriikkaa, sen merkitys sisältyi *kirjoitetussa* muodossa mielestäni ensisijaisesti sisältösanoihin, ei muotoon, ja näin ollen sen vaikutus syntyi ennen kaikkea sanojen merkityksestä (toisin kuin esimerkiksi runoissa, joissa muoto on selvästi osa merkitystä).

Kääntäjän ääni erottui vasta lähdetekstin ja käännöksen vertailussa lukuun ottamatta yhtä kohtaa, jossa kääntäjän lisäämä metateksti paljasti, että kohdekulttuurissa käännöksen viestintäväline oli eri kuin alkuperäisessä viestintätilanteessa (ks. s. 86). Vertailu osoitti, että kääntäjä oli lisännyt käännökseen kuvakielisiä ilmauksia, kuten esimerkissä 3, jossa hän vaihtoi arvottavat sanat *gründlich zerstören* ukkospilvi-metaforaan. Poikkeus tästä luovasta kääntämisestä oli kuitenkin esimerkki 22, jossa kääntäjä ei ottanut lähdetekstin metaforaa käännökseen. Vaikka lähdeteksti oli muutamissa kohdissa näin temmannut kääntäjän mukaansa, vaikutelma kääntäjästä läpinäkyvänä kopioijana säilyi kuitenkin puheen lukijalle. Sekä kääntäjän käyttämä kuvakieli että muutamat lisätyt sanat sulautuivat hyvin Hitlerin puhetyyliin. Kertojan ääni oli puheessa koko ajan hallitseva ja suuntautui lähdetekstin alkuperäiselle kohderyhmälle, koska kääntäjä oli säilyttänyt ennallaan kaikki kohdat, joissa Hitler puhutteli Saksan kansanedustajia ja Rooseveltia. Käännös oli kaikkiaan ilmiäkäännös, koska sen lähdeteksti oli sidottu ainutkertaiseen historialliseen tapahtumaan ja koska se oli suunnattu rajatuille vastaanottajille.

Useimmissa tapauksissa kääntäjän muodolle uskollinen käännösstrategia takasi siis sen, että käännös oli sen solvaavien sanojen suhteen dynaamisesti ekvivalentti. Antamani esimerkkilauseet eivät siis edustaneet kääntäjän tavallisimpia ratkaisuja, vaan olivat esimerkkejä poikkeustapauksista, joissa muutoksia lähdetekstin merkityksiin ja arvoituksiin tai kääntäjän tulkintaa oli havaittavissa. Mitä todennäköisimmin kääntäjä oli myös pyrkinyt dynaamiseen ekvivalenssiin, sillä mielestäni hän ei tarkoituksella lieventänyt lähdetekstin solvauksia tai halunnut viedä niiltä ”terää” niissä kohdin, joissa katsoin käännöksen vastineiden olevan vähemmän arvottavia. Useimmissahan tapauksissa kääntäjä hiukan voimisti tai korosti Hitlerin solvauksia. Pidin käännöksessä ilmenneitä virhetulkintoja huolimattomuusvirheinä, en tahallisenä lähdetekstin manipulointina.

Kokonaisuutena käännös ei tarkalleen ottaen voinut olla dynaamisesti ekvivalentti, jos ajatellaan lähdetekstiä ja sen kontekstia, puheen sisältöä ja aihepiiriä ja sitä historiallista

tilannetta, jota Hitler puheessaan kuvaa. Vaikka käännös olisi hiponut täydellisyyttä dynaamisen ekvivalenssin suhteen, sen vaikutus tai sen herättämät reaktiot lukijoissa eivät mitenkään voineet olla samanlaisia kuin lähdetekstin vaikutus saksalaisiin lukijoihin. Saksalaisissakin tietysti oli suomalaisten tavoin sekä kansallissosialismin kannattajia että vastustajia, mutta puhe kosketti yhtenä Saksan historian dokumenttina ensi sijassa kuitenkin saksalaisia, heidän kotimaataan ja sen ulkopoliittikkaa. Näin saksalaiset väistämättä suhtautuivat puheeseen tunteellisemmin ja reagoivat sen sisältöön voimakkaammin kuin suomalaiset, olivat reaktiot sitten ilahtuneita tai järkyttyneitä. Saattoi olla, että saksalaiset liittivät kielteisiä sivumerkityksiä eli konnotaatioita neutraaleiltakin näyttäviin sanoihin, kuten *Versailler Friedensvertrag* tai jopa sanaan *Versailles* yksinään, koska rauhanteko oli heidän mielissään Euroopan historian häpeäpilkku. Osalle suomalaisista puhe oli ehkä vain uutinen ulkomailta, kun taas kansallissosialistit ”vasaralaiset” mukaan lukien arvostivat sitä ehkä sen ideologisen sisällön vuoksi tai ideologisen johtohahmon ”sanomana”. Käännöksen vaikutus lukijoihinsa oli väistämättä erilainen, koska käännöksen funktio ei ollut sama kuin lähdetekstin funktio.

Käännös vahvisti sen, mitä siitä olisi voinut päätellä etukäteen kontekstin ja paratekstin perusteella: Kustannus OY Vasara hyväksyi lähdetekstin ideologian ja halusi välittää lähdetekstin ideologiset kannanotot sellaisinaan kohdekulttuuriin. Tässä se onnistuikin suurilta osin. Jos käännöksen vastaanottajiksi ajatellaan kansallissosialistisia suomalaisia, se on käännöksen kielteisten arvojen suhteen hyvin lähellä dynaamisen ekvivalenssin ääripäätä, muiden suomalaisten kannalta käännös on vähemmän dynaamisesti ekvivalentti. Täydellistä käännöksen dynaaminen ekvivalenssi ei kuitenkaan missään tapauksessa voinut olla, koska sanasanainen kääntäminen ei voinut välittää kohdekulttuuriin joidenkin sanojen kielteisiä arvoituksia ja liitännäismerkityksiä. Koska kaikilla lähdeteksteillä ja niiden käännöksillä on erilaiset kontekstit ja vastaanottajat, käännösten vaikutus voi tuskin koskaan olla ”sama” kuin niiden lähdetekstien vaikutus, korkeintaan ”niin samankaltainen kuin tekstinulkoiset ja -sisäiset tekijät sallivat”.

Kääntäjän strategiaa voisi kuvailla myös minimaalisena väliintulona: hän ei pyrkinyt kotouttamaan lähdetekstiä, vaikka sen ideologia poikkesikin Suomessa ainakin yhdestä sillä hetkellä dominoivasta ideologiasta, demokratian periaatteesta, ja vaikka kotouttaminen olisi suomalaisten vastustuksen vuoksi ja Vasara OY:n tavoitteita ajatellen ehkä ollutkin tarpeellista. Vaikka kotouttamista ei tapahtunut, sanasanainen kääntäminen ei toisaalta tässä tapauksessa ollut kovin vieraannuttavaakaan, koska lähdeteksti ei juuri sisältänyt ideologia- tai kulttuurispesifisiä sanoja ja käsitteitä, kuten NS-instituutioita kuvaavia sanoja, ja koska Saksa oli kristinuskoa ja länsimaisia arvoja kannattavana kulttuurina muutoin niin lähellä suomalaista kulttuuria. Olen joka tapauksessa sitä mieltä,

että kääntäjä on kopioinut lähdetekstiä kohdekieleen suhteellisen mekaanisesti ajattele-
matta sen koommin tekstin vastaanottajia tai puheen sisällön oleellisuutta suomalaisille
lukijoille. Kääntämisen ideologia suosi 1930-luvulla todennäköisesti enemmän sanasanais-
ta kääntämistä kuin nykyään, ja käännöskirjallisuuskin oli suurimmaksi osaksi *konserva-
tiivista*, suomalaisen kirjallisuuden systeemissä vallitseviin normeihin mukautuvaa.

Puheen kääntäjä joutui tuskin toimimaan oman ideologiansa vastaisesti, sillä hän kannatti
todennäköisesti samaa ideologiaa kuin käännöksen toimeksiantajatkin tai oli jopa yksi
heistä. Kääntäjää eivät siis juuri manipuloineet holhoojat ja suojeelijat, ei edes Suomen
valtio, vaikka kansallissosialismi ei Suomessa dominoiva ideologia ollutkaan. Kansallis-
socialistiset järjestöthän tehtiin laittomiksi vasta jatkosodan päättymisen jälkeen väli-
rauhansopimuksen pohjalta syyskuussa 1944. Eikö kääntäjää sitten rajoittanut mikään muu
kuin kohdekieli? Ilmeisesti ei, sillä Kustannus OY Vasaran ideologia ei ollut kääntäjälle
rajoite, vaan pikemminkin innoite. Vaikka käännöksen lähdeteksti oli (puhutus-
muodossa) sidottu ainutkertaiseen historialliseen tapahtumaan ja suunnattu rajatuille
vastaanottajille välittömässä kontekstissaan, Vasara OY katsoi sen kuitenkin kiinnosta-
vaksi ja arvokkaaksi suomalaisille vastaanottajille. Lähdeteksti siis läpäisi ennakkonormien
seulan, eikä sitä sen lisäksi sensuroinut tai muokannut kääntäjä eikä kukaan muukaan.
Käännöksen johdanto heijastaa kuitenkin ideologioiden valtataistelua 1930-luvun lopun
Suomessa ja osoittaa, että kansallissosialistit olivat tuolloin muiden ideologioiden suhteen
altavastajan asemassa.

Kaikkiaan tämä tutkimus osoitti, että ideologioiden välisillä eroilla on kääntämiselle yhtä
suuri merkitys kuin kulttuurien välisillä eroilla. Sanat, käsitteet ja ilmiöt voivat siis olla
yhtä lailla ideologia- kuin kulttuurispesifisiäkin. Kuten tässä työssä, kääntämistä olisi
muutenkin hyödyllistä ajatella useammin paitsi manipuloivana uudelleenkirjoittamisena,
myös ideologioiden välisenä viestintänä.

6 LOPUKSI

Kun ryhdyin tekemään tätä tutkimusta, käsitykseni ja odotukseni manipuloivasta kääntämisestä olivat erilaisia kuin nyt: odotin innolla, että Hitlerin vastaus Rooseveltille olisi suomenkielisenä selvästi erilainen kuin alkuperäinen puhe ja että pääsisin paljastamaan käännöksestä salakavalta lisäyksiä ja muutoksia, sensuuriakin. Siksi olin hiukan pettynyt, kun ensimmäisen lukukerran jälkeen totesin käännöksen olevan ”ihan samanlainen” kuin lähdetekstikin – paremmin tietämättä. Kun tutkimuksen edetessä oivalsin, että kaikki mikä näyttää täysin samalta, ei olekaan samaa, innostuin tutkimuksesta uudestaan. Lopulta näennäinen ”uskollisuus” ei ollutkaan enää merkityksetön kannanotto, ja sitkeän etsimisen jälkeen kääntäjäkin kurkisti alunperin niin läpinäkyvältä vaikuttavan käännöksen takaa. Tämäkin tutkimus siis osoitti, että kääntäminen *on* manipuloivaa uudelleenkirjoittamista, vaikka manipulointi ei ollut tutkimassani käännöksessä niin ”dramaattista” kuin olin odottanut.

Tämä tutkimus herätti minussa monia kysymyksiä koskien ensinnäkin NS-diskurssia. Olisi mielenkiintoista tutkia, onko natsi-Saksan aikainen NS-diskurssi edelleen voimissaan tai elpynyt uudestaan Saksan uusnatsien keskuudessa, ja jos näin on, miten nämä diskurssit eroavat toisistaan. Mahdollista olisi tutkia myös sitä, onko natsi-Saksan aikainen NS-diskurssi antanut vaikutteita myös Saksan rajojen ulkopuolelle Itävallan äärioikeistopiireihin, ja pohtia sen pohjalta, ovatko jonkin kielen ideologiset diskurssit sidottuja vain yhteen kulttuuriyhteisöön vai voivatko ne levitä valtioiden rajojen yli koko kyseistä kieltä äidinkielenään puhuvan kieliyhteisön alueelle.

Kolmas kysymykseni on se, syntyikö Suomessakin kansallissosialististen liikkeiden kulta-aikana dominoivasta diskurssista selvästi eroava suomalainen NS-diskurssi. Tällöin voitaisiin verrata keskenään käännettyjä kansallissosialistisia tekstejä ja vaikkapa alkuperäisiä NS-liikkeiden lehtitekstejä ja tutkia, onko saksalainen NS-diskurssi ollut esikuva suomalaiselle NS-diskurssille ja onko käännösdiskurssi vaikuttanut kansallissosialistien kielenkäyttöön. Entä miten puhuvat 2000-luvun suomalaiset uusnatsit? *Elintilasta* ja *verenperinnöstä* kuten saksalaiset edeltäjänsä? Tämän tutkimuksen aihepiiriin liittyen voitaisiin tutkia myös saksa-suomi-käännösten paratekstiä, etenkin esipuheita ja johdantoja sekä niiden ideologista merkitystä. Lukisin mielelläni myös tutkimuksen, jossa käsiteltäisiin suomen kielen feminististä diskurssia ja käännösdiskurssia – suomi ei vaikuta yhtä ”mieskeskeiseltä” kieleltä kuin esimerkiksi englanti, ja siksi olisi mielenkiintoista tietää, pidetäänkö suomen kieltä englannin ja ranskan tavoin miesten ja naisten eriarvoisuutta korostavana kielenä ja ovatko feministikäntäjät ja -kirjailijat mahdollisesti kehittäneet käännösstrategioita, joilla naiset saataisiin näkyviksi suomen kielessä.

TUTKIMUSAINEISTO JA LÄHTEET

TUTKIMUSAINEISTO

HITLER, ADOLF 1939a. *Der Führer antwortet Roosevelt. Reichstagsrede vom 28. April 1939*. Franz Eher Nachf. (Zentralverlag der NSDAP), München.

HITLER, ADOLF 1939b. *Hitler vastaa Rooseveltille. Saksan johtajan ja valtakunnankanslerin Adolf Hitlerin 28.4.1939 valtiopäivillä pitämän puheen suomennos*. Kustannus OY Vasara, Helsinki.

MUU ESIMERKKIAINEISTO

HITLER, ADOLF 1939c. *Führer-Reden zum Winterhilfswerk 1937 und 1938*. Schriftenreihe der NSV, Bd. 9. Franz Eher Nachf. (Zentralverlag der NSDAP), Berlin.

HITLER, ADOLF 1942a. Führer-Rede zum Kriegswinterhilfswerk 1942/43 am 30. September 1942 im Berliner Sportpalast. *Der Führer zum Kriegswinterhilfswerk 1942/43. Mit der Rede des Reichsministers Dr. Goebbels sowie dem Rechenschaftsbericht des Kriegswinterhilfswerkes 1941/42*. Schriftenreihe der NSV, Bd. 14. Franz Eher Nachf. (Zentralverlag der NSDAP), Berlin. 19–41.

HITLER, ADOLF 1942b (?). *Adolf Hitlerin puhe vv. 1942–1943 talviapukeräyksen avajais-tilaisuudessa Berliinin urheilupalatsissa syyskuun 30 p:nä 1942* [Kustantaja ja painopaikka tuntemattomat].

LÄHTEET

AMMON, ULRICH 1973. *Probleme der Soziolinguistik*. Germanistische Arbeitshefte, Bd. 15 (Hg. Werner, Otmar & Hundsnurscher, Franz). Niemeyer, Tübingen.

BARTSCH, RENATE 1987. *Norms of Language. Theoretical and Practical Aspects*. Longman, London and New York.

BORK, SIEGFRIED 1970. *Mißbrauch der Sprache. Tendenzen nationalsozialistischer Sprachregelung*. Francke, Bern.

CAMERON, DEBORAH 1995. *Verbal Hygiene. The Politics of Language Series*. Routledge, London and New York.

CHESTERMAN, ANDREW 1997. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Benjamins Translation Library, Vol. 22. Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.

DELISLE, JEAN & WOODSWORTH, JUDITH (eds.). *Translators through history*. Benjamins Translation Library, Volume 13. Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.

- DIECKMANN, WALTHER** 1964. *Information oder Überredung. Zum Wortgebrauch der politischen Werbung in Deutschland seit der französischen Revolution.* Elwert, Marburg.
- DIECKMANN, WALTHER** 1969. *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache.* Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- DIECKMANN, WALTHER** 1981. Sprache und Ideologie. Über die Ideologiegebundenheit der Sprache und die Macht des Wortes. *Politische Sprache, politische Kommunikation. Vorträge, Aufsätze, Entwürfe.* Sprachwissenschaftliche Studienbücher, Abt. 1. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg. 43–56.
- VAN DIJK, TEUN A.** 1988. *News as Discourse.* Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.
- VAN DIJK, TEUN A.** 1995. Discourse semantics and ideology. *Discourse & Society*, 6:2. 243–289.
- VAN DIJK, TEUN A.** 1997a. Discourse as Interaction in Society. *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volume 2* (ed. van Dijk, Teun A.). Sage Publications, London. 1–37.
- VAN DIJK, TEUN A.** 1997b. The Study of Discourse. *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Volume 1* (ed. van Dijk, Teun A.). Sage Publications, London. 1–34.
- VAN DIJK, TEUN A.** 1998. *Ideology. A Multidisciplinary Approach.* Sage Publications, London.
- EHLICH, KONRAD** (Hg.) 1989. *Sprache im Faschismus.* Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- EHLICH, KONRAD** 1990. Sprache im Faschismus – Linguistisches Objekt, methodologische Probleme. *Sprache in der Politik – Politik in der Sprache. Analysen zum öffentlichen Sprachgebrauch* (Hg. Menz, Florian & Wodak, Ruth). Drava, Klagenfurt. 20–41.
- EKBERG, HENRIK** 1991. *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944.* Schildts, Ekenäs.
- EVEN-ZOHAR, ITAMAR** 1990. *Polysystem Studies.* Special issue of *Poetics Today* 11:1.
- FAIRCLOUGH, NORMAN** 1989. *Language and Power.* Language in Social Life Series. Longman, London.
- FAIRCLOUGH, NORMAN** 1992. *Discourse and Social Change.* Polity Press, Cambridge.
- FAIRCLOUGH, NORMAN** 1995. *Critical discourse analysis. The critical study of language.* Language in Social Life Series. Longman, London.

- VON FLOTOW, LUISE 1991. Feminist Translation: Contexts, Practices and Theories. *TTR (Traduction, Terminologie, Rédaction)* 4:2. 69–84.
- FOWLER, ROGER 1991. *Language in the News. Discourse and Ideology in the Press*. Routledge, London and New York.
- GENETTE, GÉRARD 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Translated by Lewin, Jane E.). Cambridge University Press, Cambridge.
- GODARD, BARBARA 1990. Theorizing Feminist Discourse/Translation. *Translation, History and Culture* (eds. Bassnett, Susan & Lefevere, André). Pinter Publishers, London and New York. 87–96.
- HALLIDAY, M. A. K. 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. Edward Arnold, London.
- HATIM, BASIL & MASON, IAN 1990. *Discourse and the Translator*. Language in Social Life Series. Longman, London and New York.
- HATIM, BASIL & MASON, IAN 1997. *The Translator as Communicator*. Longman, London and New York.
- HEIKKINEN, VESA 1999. *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728. SKS, Helsinki.
- HERMANS, THEO (ed.) 1985a. *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. Croom Helm, London and Sydney.
- HERMANS, THEO 1985b. Introduction. Translation Studies and a New Paradigm. Hermans, Theo 1985a, 7–15.
- HERMANS, THEO 1996a. Norms and the Determination of Translation: A Theoretical Framework. *Translation, Power, Subversion* (eds. Álvarez, Román & Vidal, M. Carmen-África). Topics in Translation 8. Multilingual Matters Ltd, Clevedon, Philadelphia and Adelaide. 25–51.
- HERMANS, THEO 1996b. The Translator's Voice in Translated Narrative. *Target* 8:1, 23–48.
- HEYWOOD, ANDREW 1998. *Political ideologies. An introduction*. 2nd Edition. Macmillan Press, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London.
- HOGGAN, DAVID D. 1966. *Der erzwungene Krieg. Die Ursachen und Urheber des 2. Weltkrieges*. Veröffentlichungen des Institutes für deutsche Nachkriegsgeschichte, Bd. 1. Verlag der deutschen Hochschullehrer-Zeitung, Tübingen.
- HOUSE, JULIANE 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübinger Beiträge zur Linguistik, Bd. 88. Narr, Tübingen.

- HYVÄMÄKI, LAURI** 1971. *Sinistä ja mustaa. Tutkielmia Suomen oikeistoradikalismista*. Otava, Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI** 1966. *Kieli ja sen tutkimus*. Helsingin liikekirjapaino OY, Helsinki.
- JACKSON, HOWARD** 1988. *Words and Their Meaning*. Learning About Language (eds. Leech, Geoffrey & Short, Mick). Longman, London and New York.
- JANKS, HILARY & IVANIČ, ROZ** 1992. Critical Language Awareness and Emancipatory Discourse. *Critical Language Awareness* (ed. Fairclough, Norman). Real Language Series. Longman, London and New York. 305–331.
- JOKIPII, MAUNO** 1994a. *Suomi ja Saksa maamme itsenäisyyden aikana*. Snellman-instituutin A-sarja 15/1994. Snellman-instituutti, Kuopio.
- JOKIPII, MAUNO** 1994b. *Finnland und Deutschland im 20. Jahrhundert* (käänt. Klemmt, Rolf & Wilfinger, Rolf). Snellman-instituutin A-sarja 16/1994. Snellman-instituutti, Kuopio.
- JOKIPII, MAUNO** 1997a. *Finnland und der Zweite Weltkrieg – eine historische Ortsbestimmung*. Jäntti, Ahti & Holtkamp, Marion, 15–34.
- JOKIPII, MAUNO** 1997b. Neljä vuosikymmentä Saksan ja Suomen ulkopoliittisia suhteita (noin 1915–1955). *Saksa Euroopassa* (toim. Haikala, Sisko & Parry, Christoph.) Jyväskylän yliopisto ja Jyväskylän kaupungin työväenopisto, Jyväskylä. 110–140.
- JOKISIPILÄ, MARKKU** 1998. *Suomalais-Saksalainen Seura aseveljeyden tukipilarina. ”Hitlerin avulla barbaareja vastaan”. Tulkintoja suomalais-saksalaisesta aseveljeydestä*. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 13. 5–44.
- JÄNTTI, AHTI & HOLTkamp, MARION** (Hg.) 1997. *Schicksalsschwere Zeiten. Marschall Mannerheim und die deutsch-finnischen Beziehungen 1939–1945. Vorträge des am Finnland-Institut in Deutschland, Berlin, abgehaltenen Symposiums vom 16. Oktober 1995*. Schriftenreihe des Finnland-Institut in Deutschland, Bd. 1. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin.
- KANGASNIEMI, HEIKKI** 1997. *Sana, merkitys, maailma. Katsaus leksikaalisen semantiikan perusteisiin*. Finn Lectura, Helsinki.
- KINNE, MICHAEL & SCHWITALLA, JOHANNES** 1994. Einführung in die Thematik. *Sprache im Nationalsozialismus* (Hg. Kinne, Michael & Schwitalla, Johannes). Studienbibliographien Sprachwissenschaft, Bd. 9. Groos, Heidelberg. 1–10.
- KOJO, TUULA & PALOPOSKI, OUTI** 2000. *Tuhat ja yksi kieltä*. Kääntäjä 7/2000. 1, 13.
- KOVALA, URPO** 1996. Translations, Paratextual Mediation, and Ideological Closure. *Target 8:1*, 119–147.

- LAURILA, JUHANI** 1967. *Suomen Kansan Järjestö. Kartoittava tutkimus Suomen Kansan Järjestön aatteista ja suhteesta muihin kansallissosialistisiin suuntauksiin Suomessa lähinnä vuosina 1932–1934*. Turun yliopiston valtio-opin laitoksen tutkimuksia, C-sarja, n:o 5.
- LAY, RUPERT** 1991. *Manipulation durch die Sprache. Rhetorik, Dialektik und Forensik in Industrie, Politik und Verwaltung*. 2. Auflage. Ullstein, Frankfurt am Main, Berlin.
- LEFEVERE, ANDRÉ** 1985. Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble with Interpretation and The Role of Rewriting in an Alternative Paradigm. Hermans, Theo 1985a, 215–243.
- LEFEVERE, ANDRÉ** 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. Translation Studies. Routledge, London and New York.
- LEFEVERE, ANDRÉ ET AL.** 1995. Translators and the Reins of Power. Delisle, Jean & Woodsworth, Judith, 131–155.
- DE LOTBINIÈRE-HARWOOD, SUSANNE** 1991. *Re-belle et Infidèle. La traduction comme pratique de réécriture au féminin. The Body Bilingual. Translation as a rewriting in the feminine*. Les éditions du remue-ménage/Women's Press, Montréal/Toronto.
- MAAS, UTZ** 1984. „Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand“. *Sprache im Nationalsozialismus*. Westdeutscher Verlag, Opladen.
- MANNINEN, OHTO** 1997. Die deutsch-finnische "Waffenbrüderschaft" – Realität oder Mythos? Jäntti, Ahti & Holtkamp, Marion 1997, 41–51.
- MASER, WERNER** 1966. *Hitlers Mein Kampf – Entstehung, Aufbau, Stil und Änderungen, Quellen und Quellenwert, kommentierte Auszüge*. Bechtle, München und Esslingen.
- NIDA, EUGENE A.** 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Brill, Leiden.
- NORD, CHRISTIANE** 1984. *Textanalyse und Übersetzen: theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Groos, Heidelberg.
- PASIERBSKY, FRITZ** 1983. *Krieg und Frieden durch die Sprache. Eine sprachwissenschaftliche Textanalyse*. Fischer, Frankfurt am Main.
- RUNDLE, CHRISTOPHER** 2000. The Censorship of Translation in Fascist Italy. *The Translator* 6:1. 67–86.
- SAPIR, EDWARD** 1985 [1949]. *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality* (ed. Mandelbaum, David G.) University of California Press, Berkeley, Los Angeles & London.

- SAUER, WOLFGANG WERNER** 1989. Der Duden im „Dritten Reich“. Ehlich, Konrad 1989, 104–119.
- SCHLOSSER, HORST DIETER** 1990. *Die deutsche Sprache in der DDR zwischen Stalinismus und Demokratie. Historische, politische und kommunikative Bedingungen*. Verlag Wissenschaft und Politik, Köln.
- SEIDEL, EUGEN & SEIDEL-SLOTTY, INGBORG** 1961. *Sprachwandel im Dritten Reich. Eine kritische Untersuchung faschistischer Einflüsse*. VEB Verlag, Halle.
- SIMON, GERD** 1989. Sprachpflege im ”Dritten Reich”. Ehlich, Konrad 1989, 58–86.
- SIMON, SHERRY** 1996. *Gender in Translation. Cultural identity and the politics of transmission*. Translation Studies. Routledge, London and New York.
- STRASSNER, ERICH** 1987. *Ideologie – Sprache – Politik. Grundfragen ihres Zusammenhangs*. Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft, Bd. 37. Niemeyer, Tübingen.
- TEIKARI, ERKKI** 1973. *Suomen oikeistoradikaalinen lehdistö vuosina 1930–1944*. Monistesarja 16. Tampereen yliopiston tiedotustutkimuksen laitos, Tampere.
- THAMER, HANS-ULRICH** 1986. *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933–1945*. Die Deutschen und ihre Nation, Bd. 5. Siedler, Berlin.
- THOMPSON, JOHN B.** 1984. *Studies in the Theory of Ideology*. Polity Press, Cambridge.
- TOURY, GIDEON** 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Benjamins Translation Library, Vol. 4. Benjamins, Amsterdam and Philadelphia.
- TYMOCZKO, MARIA** 1985. How Distinct are Formal and Dynamic Equivalence? Hermans, Theo 1985a, 63–86.
- UEBERSCHÄR, GERD R.** 1978. *Hitler und Finnland 1939–1941. Die deutsch-finnischen Beziehungen während des Hitler-Stalin-Paktes*. Frankfurter historische Abhandlungen, Bd. 16. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- UOLA, MIKKO** 1982. *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944*. Otava, Helsinki.
- VARES, VESA** 1986. *Hakaristin kuva. Kansallissosialistinen Saksa Suomen johtavassa puoluelehdistössä sisä- ja ulkopoliittisena tekijänä 1933–1939*. Poliittisen historian julkaisuja E:2/1986, Turun yliopisto.
- VENUTI, LAWRENCE** 1995. *The Translator’s Invisibility*. Translation Studies. Routledge, London and New York.
- VINAY, JEAN-PAUL & DARBELNET, JEAN** 1989 [1969]. Translation Procedures. *Readings in Translation Theory* (ed. Chesterman, Andrew). Finn Lectura, Helsinki. 61–69.

WHORF, BENJAMIN LEE 1982 [1956]. *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (ed. Carroll, John B.). The M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts.

WINCKLER, LUTZ 1970. *Studie zur gesellschaftlichen Funktion faschistischer Sprache*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

WODAK, RUTH 1989a. Introduction. *Language, Power and Ideology. Studies in Political Discourse* (ed. Wodak, Ruth). Critical Theory. Interdisciplinary Approaches to Language, Discourse and Ideology, Vol. 7. Benjamins, Amsterdam and Philadelphia. XIII–XX.

WODAK, RUTH 1989b. Sprache und Ideologie. *Sprache und Macht – Sprache und Politik*. Materialien und Texte zur politischen Bildung, Bd. 5. Beiträge zur Lehrerfortbildung, Bd. 31. Österreichischer Bundesverlag, Wien. 79–93.

SANAKIRJAT

BRACKMANN, KARL-HEINZ & BIRKENHAUER, RENATE 1988. *NS-Deutsch. „Selbstverständliche“ Begriffe und Schlagwörter aus der Zeit des Nationalsozialismus*. Europäisches Übersetzer-Kollegium Straelen. Glossar Nr. 4. Straelener Manuskripte Verlag, Straelen.

Duden Deutsches Universalwörterbuch 1989. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Dudenverlag, Mannheim.

Nykysuomen sanakirja 1985. Osat 1–3. 9. painos. WSOY, Porvoo.

DEUTSCHE KURZFASSUNG

Universität Tampere
Institut für Translationswissenschaft
Finnisch-deutsche Translation

**LINDBLOM, KATRI: ÜBERSETZEN, IDEOLOGIE UND IDEOLOGIE DES ÜBERSETZENS:
WIE ANTWORTET DER FÜHRER ROOSEVELT AUF FINNISCH?**

Magisterarbeit; 127 Seiten, Anhang 3 Seiten, deutsche Kurzfassung 17 Seiten.
Dezember 2000

1 EINLEITUNG

Die vorliegende Arbeit befaßt sich mit dem Verhältnis zwischen Ideologie, Sprache und Übersetzen, d. h. damit, wie Ideologie auf Sprachgebrauch und Übersetzen wirkt. Sprachgebrauch wird in dieser Arbeit im umfassenden Sinne als „Diskurs“, als Form sozialer Praxis betrachtet, die den gesellschaftlichen und ideologischen Kontext widerspiegeln, in dem der Text produziert wurde und interpretiert wird (Fairclough 1989: 22). Der Untersuchung liegt eine besondere Ideologie des Übersetzens zugrunde, die das Übersetzen als manipulierendes Umschreiben ansieht (Lefevere 1992). Mit „Manipulation“ ist hier nicht eine bewußte Irreführung oder ein Mißbrauch der Menschen für ideologische Zwecke gemeint, sondern die Funktion der Sprache als eine Stellungnahme des Sprachbenutzers. Die Wahl jeder sprachlichen Äußerung ist nicht zufällig, sondern wird von den Ideologien und Werten beeinflusst, die in der Umgebung des Sprachbenutzers herrschen. Der Übersetzer ist auch ein Sprachbenutzer, und so spricht seine Übersetzung durch ihre Form und ihren Inhalt („Bedeutung“) für oder gegen gewisse Ideologien.

Gegenstand dieser Untersuchung ist die im Jahre 1939 erschienene finnische Übersetzung der Reichstagsrede von Adolf Hitler vom 28. April 1939, *Hitler vastaa Rooseveltille*. Der Ausgangstext wurde unter dem Namen *Der Führer antwortet Roosevelt* von der NSDAP veröffentlicht. Das Ziel dieser Arbeit ist herauszufinden, *wie* und *warum* der Ausgangstext manipuliert wurde, d. h., in welcher Form und warum gerade so der Übersetzer oder sein Auftraggeber die in dem Ausgangstext enthaltene nationalsozialistische Ideologie an die finnischen Rezipienten vermitteln wollte und in welcher Form die NS-Ideologie die Zieltextrezipienten letztendlich erreichte.

Die Untersuchung ist deskriptiv und konzentriert sich auf den Kontext und die Sprache, genauer gesagt den Paratext (s. 3.2) und den Wortschatz, der Übersetzung. Der Ausgangstext dient vorrangig als Vergleichsmaterial bei der Analyse der Übersetzung und als Beispielmateriale im theoretischen Teil der Arbeit. In der Untersuchung wird auch nicht darauf eingegangen, wie „gut“ oder „fließend“ die Übersetzung ist – sollten bei dem Vergleich vermeintliche Übersetzungsfehler auftauchen, werden sie jeweils daraufhin analysiert, ob sie dem Text zwecks absichtlicher Lesermanipulation hinzugefügt wurden.

2 SPRACHE UND IDEOLOGIE

2.1 Sprache im ideologischen Gebrauch

Im alltäglichen Gebrauch wird als „Ideologie“ das Gedankengut, die Weltanschauung und die Wert- und Glaubensvorstellungen einer bestimmten Gruppe, am häufigsten politische „Ismen“ verstanden. Öfter wird der Begriff „Ideologie“ in einem negativen und kritischen Sinne für Gedankenrichtungen gebraucht, die der Sprecher nicht unterstützt und die dazu dienen, asymmetrische Herrschaftsstrukturen in der Gesellschaft aufrechtzuerhalten und die Forderungen der Machthaber zu legitimieren (vgl. Ammon 1973, 97–98; Thompson 1984: 3–4). Obwohl viele Ideologien mit unsittlichen Werten verbunden werden, sind sie an sich nicht „falsch“ oder „schlecht“ – und genauso wenig „richtig“ oder „gut“ – und müssen als Gedanken- und Wertsysteme nicht vollkommen entwickelt oder explizit, gar rational sein, solange sie soziale Interpretation und Wechselwirkung steuern können (vgl. van Dijk 1995: 246). Ideologie beruht auf Glauben, nicht auf Beweisen.

Vor allem ist „Ideologie“ ein soziales Gebilde: Die von einzelnen dominierenden Personen „erfundene“ Gesamtheit der sozialen Praxis und Gedanken wird erst dann eine Ideologie, wenn sie die Mitglieder einer bestimmten sozialen Gruppe verbindet, z. B. die Gruppe zu ihrem Ziel verhilft. Somit ist das soziale Handeln der Gruppen Voraussetzung für die Entstehung, Verbreitung und Existenz der Ideologien. (Vgl. van Dijk 1995: 243–250; Fairclough 1989: 88.) Dies macht wohl auch das besondere Verhältnis von Sprache und Ideologie aus: Sprache und soziales Handeln bedingen sich. Das Denken lenkt die Sprache, und es gilt auch als bewiesen, daß die Muttersprache darauf Einfluß haben kann, wie Sprachbenutzer denken und ihre Umgebung wahrnehmen (vgl. Kangasniemi 1997: 87).¹

Sprachbenutzer könnten ihren Sprachgebrauch aus unzähligen sprachlichen Alternativen wählen und zusammenstellen, aber sie tun es nicht zufällig, weil ihre Erfahrungen, Werte und Auffassungen bei der Wahl der sprachlichen Elemente mitwirken. Mit anderen Worten ist Sprache sowohl das Ergebnis von Manipulation als auch deren Ursache, gleichzeitig Spiegel und Instrument der Gesellschaft (Straßner 1987: 16–18; Wodak 1989b: 79). In der Sprache manifestieren sich vor allem die eingebürgerten und dominanten Ideologien der Gesellschaft. Die dominante Ideologie kann sich die Sprache eigen machen, indem sie alle Medien und gesellschaftlichen Bereiche erobert, so daß „ihre“ Sprache selbst dominant, gar normativ wird und daß den Sprachbenutzern immer weniger Sprachressourcen zur Verfügung stehen, die ihre eigene, eventuell der dominanten Ideologie in Opposition stehende Ideologie ausdrückt. In manchen Fällen kann Sprache zum Symbol der dominanten Ideologie oder des Führers der vorherrschenden Gruppe werden (Wodak 1989: XV), wie in NS-Deutschland. Durch ideologischen Gebrauch kann Sprache teils verarmen, teils bereichert werden.

¹ Die Auffassung stammt ursprünglich von Sapir und Whorf, vgl. Sapir 1985 [1949] und Whorf 1982 [1956].

2.2 Diskurs: Sprachgebrauch als Form sozialer Praxis

Ideologische Sprache ist mehr als ein Text², das Produkt sprachlichen Handelns, sie ist ein Beispiel von „Diskurs“, Sprachgebrauch als Teil gesellschaftlichen und sozialen Handelns. Diskurs ist ein interdisziplinäres und komplexes Phänomen, das nicht auf eine allumfassende und zutreffende Weise definiert werden kann (van Dijk 1997b: 1). Mit Diskurs kann man auf Sprachgebrauch im allgemeinen oder im spezifischen Sinne verweisen. Nach Fairclough (1989: 22) versteht man unter „Diskurs“ Sprachgebrauch als Form sozialer Praxis, was bedeutet, daß Sprache nicht ein außergesellschaftliches Phänomen, sondern ein Prozeß ist, der von sozialen und nicht-sprachlichen Phänomenen gesteuert wird. Van Dijk (1997b: 2–4; 1997a: 7–8) beschreibt Diskurs als verbale Wechselwirkung und kommunikatives Ereignis, bei dem Menschen ihre Glaubensvorstellungen, Gedanken und Gefühle austauschen und gleichzeitig etwas *tun*. Diskurs ist soziales Handeln, denn Sprachgebrauch ist genauso intentional wie jedes menschliche Handeln. Der Begriff kann je nach Kontext (oder Kotext) als besondere Formen des Sprachgebrauchs verstanden werden, wie z. B. als medizinischer oder politischer Diskurs, oder in einer ganz konkreten Bedeutung als Diskurs einer Diskussion oder einer Fernsehnachricht.

Diskurs besteht nicht nur aus dem Produkt der sozialen Wechselwirkung, sondern auch aus der Dimension *diskursiver Praxis*, d. h. den Prozessen der Textproduktion und -interpretation, und aus der Dimension der *sozialen* (oder *soziokulturellen*) *Praxis*. Diskurs kann die soziale Praxis auf verschiedenen Ebenen betreffen: in der unmittelbaren Situation oder sozialen Umgebung, in der der Text produziert wurde, in einer umfangreicheren sozialen Institution, in der sich der Diskurs entwickelt hat, oder im Verhältnis zur ganzen Gesellschaft. (Vgl. Fairclough 1989: 22; 24; 1995: 97–98.) Van Dijk betont vor allem die Verbindung eines Textes zu seinem Kontext, der alle Gegebenheiten und Charakteristika der sozialen Situation umfaßt, die für die Textproduktion und -interpretation systematisch von wesentlicher Bedeutung sind. Er unterscheidet zwei Kontextebenen: zum *lokalen Kontext* gehören Faktoren wie Zeit, Ort, unmittelbare Umstände der Situation, Teilnehmer und ihre Rolle in der Situation. Geschlecht, Alter und Prestige der Teilnehmer sind dabei meistens auch bedeutungsvoll. Zum *globalen Kontext* gehören die organisatorischen und institutionellen Maßnahmen und Prozeduren, wie z. B. Gesetzgebung oder Unterricht, von denen der betreffende Diskurs ein Teil ist. Zum globalen Kontext gehören auch die Teilnehmer als Vertreter ihrer sozialen Gruppe, wie in einer Diskussion, an der Frauen und Männer oder Vertreter verschiedener Berufe, Organisationen oder Kulturen teilnehmen. (Vgl. van Dijk 1997a: 3, 11, 14–15; 1997b: 3, 19.) Weil Diskurs aus vielen Dimensionen besteht, umfaßt die Diskursanalyse neben der sprachlichen und formalen Analyse des Textes auch

² Mit „Text“ ist hier sowohl geschriebener als auch gesprochener Text gemeint. Bei der Analyse des gesprochenen Diskurses sollte daher auch nonverbale Kommunikation, wie Gebärdensprache, Lachen und Applaus, berücksichtigt werden (vgl. van Dijk 1997b: 7).

die Analyse des Kontextes und des Verhältnisses des Textes zu Gesellschaft und Ideologie (Fairclough 1989: 24–26).

Prinzipiell sind alle Diskurstypen ideologischem Einfluß ausgesetzt, aber nicht alle sind gleich „ideologisch“. Zum Beispiel der Diskurs der Werbung wirkt ideologischer als der naturwissenschaftliche Diskurs, weil er die Gefühle der Menschen zu manipulieren versucht und sie nicht unbedingt mit Tatsachen überzeugen will. Ein gewisser Diskurs wirkt dann besonders ideologisch, wenn er ein Teil der sozialen Praxis auf der Ebene der gesamten Gesellschaft ist, wie einst der NS-Diskurs, der in einer Institution entstand, der allmählich alle gesellschaftlichen Bereiche und Kanäle der Kommunikation eroberte.

Der Sprache kam im Dritten Reich eine zentrale Bedeutung zu, weil der Nationalsozialismus als Massenbewegung zum großen Teil auf intensiver Propaganda und der scheinbaren Teilnahme der Massen an feierlichen und pathetischen Veranstaltungen beruhte. Die nationalsozialistische Weltanschauung war an sich keine systematische oder logische Ideologie, und das Dritte Reich hatte als politisches System keine starke Identität – daher hat das NS-Regime versucht, seine Machtposition und Maßnahmen durch sprachliche Manipulation zu legitimieren. Die NS-Ideologie suchte innerhalb und außerhalb des Staates politische und rassische Feinden, wie Demokraten, Juden und Marxisten, die für die Mißverhältnisse und geschichtlichen Niederlagen Deutschlands schuldig gemacht wurden und die man (zunächst nur) sprachlich zu vernichten versuchte. (Vgl. u. a. Ehlich 1990; Heywood 1998: 215; Kinne & Schwitalla 1994; Lay 1991: 192–93.)

Wie die Ideologie, so auch ihre Sprache. Der NS-Diskurs war unklar, schwülstig und schwerverständlich, sogar irrational und widersprüchlich. Der NS-Diskurs ist aus der Sicht der Sprachwissenschaft, aber auch der Kommunikations- und Literaturwissenschaft erforscht worden, u. a. in bezug auf Phonologie, Semantik, Syntax, Rhetorik und Metaphern. Die Charakteristika des NS-Diskurses gehen zum großen Teil auf Hitlers Sprache oder Idiolekt zurück, denn er war als Redner so geschickt und erfolgreich, daß viele Nationalsozialisten seinen Redestil nachahmten (Seidel & Seidel-Sloty 1991: 144). Typisch für den NS-Diskurs war nach Bork (1970) u. a. die Verrohung der Sprache, z. B. Kriegs- und Kampfsprache sowie technische Fachsprache, die Menschen als „Volksmaterial“ darstellte, die für bestimmte Zwecke „gezüchtet“ und eingesetzt wurde. Die NS-Sprache zeichnete sich auch durch Pseudolegitimation der Ideologie, intensive Verleumdung der Gegner, Archaismus, Monumentalsucht, religiöse Verbrämung und Euphemismen aus: Man sprach von *Boden*, *Blut* und *Volk*, von *Vorsehung* und *Erlösung*, von der *Endlösung der Judenfrage* und benutzte viele Superlative, Nominalformen und tautologische Füllwörter. Mit Fremdwörtern haben die Redner versucht, die Menschen zu beeindrucken und zu verwirren, mit Umgangssprache und banalem Slang sich der „einfachen Masse“ wieder zu nähern.

2.3 Wie kodiert Sprache Ideologie?

Ideologie macht sich vor allem darin sichtbar, worüber Menschen sprechen und schreiben, d. h. im *Inhalt* der Texte. Ideologie kommt jedoch in allen sprachlichen, wie z. B. phonologischen, syntaktischen, lexikalischen und semantischen Strukturen zum Vorschein; zwar sind einige von diesen Strukturen „ideologischer“ als andere (Fowler 1991: 67). Das Ideologische steckt vor allem in den Bedeutungen der Sprache. „Bedeutung“ ist die sprachliche Dimension, die Ideologie in Gebrauch nimmt und mit der sie ihre Dominanz in der Gesellschaft aufrechterhält. Die Bedeutungen der Wörter sind nicht „neutral“ oder „fest“, denn sie sind unter Einfluß der Gewalt entstanden und spiegeln die derzeitigen Machtverhältnisse und die Dominanz irgendeiner Ideologie wider. (Vgl. Fairclough 1989: 93–95; Thompson 1984: 35.) Mit anderen Worten sind „Bedeutungen“ nicht konstant: Eine Form erhält ihre Bedeutung erst im Kontext (Fowler 1991: 99).

Am sichtbarsten ist die Ideologie in einer *expliziten* sprachlichen Form, z. B. wenn jemand seine Ansichten in einem Leserbrief direkt und eindeutig ausdrückt. In manchen Texten kann Ideologie aber auch unscheinbar oder schwer zu erkennen sein. *Implizite* Ideologie steht „zwischen den Zeilen“ und erfordert von den Lesern mehr Interpretationsfähigkeit und Wissen, aber ihr Vorteil ist, daß das indirekt Gesagte weniger Widerspruch hervorruft als explizite Stellungnahmen (Heikkinen 1999: 100–101). Durch „unsichtbare“ Bedeutungen kann der Textproduzent ideologische Auffassungen aussprechen, die dem Rezipienten „wahr“ oder „selbstverständlich“ erscheinen und die ihr Denken somit auf die vom Textproduzenten gewünschte Bahn lenkt. Wie Leser die impliziten Bedeutungen interpretieren oder ob sie sie überhaupt wahrnehmen, hängt von dem Wissen der Kommunikationspartner über die Bedeutungen der betreffenden Sprache, aber auch von ihrem gemeinsamen Wissen ab. (Vgl. van Dijk 1995: 268, 273.) Kurzum kommt alles auf kontextuelle Faktoren an, vor allem auf die Ideologie und Kultur der Sprachbenutzer.

Implizite Bedeutungen sind in *Implikationen* und *Präsuppositionen* enthalten. Implikationen basieren auf begrifflichem Wissen oder empirischen Tatsachen. Zum Beispiel das Wort *Junggeselle* impliziert durch seine Bedeutung, daß die betreffende Person nicht verheiratet ist. (Vgl. van Dijk 1988: 62–63; 1995: 268–269, 273.) Präsuppositionen sind Propositionen³, die der Textproduzent für bekannte oder selbstverständliche Fakten hält, oder Bedingungen, die erfüllt werden müssen, bevor ein Ausdruck benutzt werden kann. Zum Beispiel im folgenden Satz aus der Hitler-Rede (1939a), *Die Milliarden deutscher Ersparnisse aus langen Friedensjahren in Gold und Devisen wurden uns abgepreßt und weggenommen.*, präsupponiert der bestimmte Artikel *die* am Anfang, daß Deutschland die benannten Reichtümer besaß. (Vgl. Fairclough 1992: 120–121.)

³ Kleinste semantische Einheiten der Sprache, die etwas ausdrücken, entweder als wahr oder unwahr nachgewiesen werden können und gewöhnlich in einem Satz enthalten sind (van Dijk 1988: 31).

Ideologische Bedeutungen und Propositionen sind auch in *Ironie*, *Modalität* und *Transitivität* des Textes enthalten. Ironie wird oft aus der Widersprüchlichkeit zwischen den Aussagen und dem ideologischen Kontext, dem Gebrauch von Anführungszeichen oder, im Fall der gesprochenen Sprache, dem Ton oder den Gesten des Sprechers erkennbar. (Fairclough 1922: 123). Modalität bedeutet das Verhältnis des Sprechers u. a. zu der Wahrheit und Akzeptabilität seiner Aussagen. Der Sprachbenutzer „kommentiert“ das Gesagte mit modalen Hilfsverben und Adverbien, wie *vielleicht*, *offensichtlich* und *wahrscheinlich*, und zeigt z. B. mit Konditionalen und Adjektiven sein Zögern (*Ich würde sagen...*, *Möglich ist, daß...*). (Fairclough 1992: 158–159; Fowler 1991: 85–87.) Transitivität steht in der traditionellen Grammatik dafür, ob ein Verb ein Akkusativobjekt nach sich zieht oder nicht. Im weiteren Sinne umfaßt Transitivität die beschriebenen Prozesse und die Bedeutung der Satzelemente bei diesen Prozessen, wie z. B., wer im Satz das handelnde Subjekt und wer das Objekt der Handlungen ist. Die Transitivität wird z. B. von der Wahl zwischen aktiven und passiven Verben und dem Gebrauch von Nominalformen bestimmt. Passive Verben und Nominalformen wirken distanzierend und lenken die Aufmerksamkeit der Leser/Hörer vom Akteur des Satzes ab und können ihn somit auch vor Kritik schützen (vgl. NS-Diskurs: *Beseitigung* od. *Aussiedlung der Juden*). Aktive Verben dagegen betonen bestimmte Gruppen oder Personen als aktiv, wirkungsvoll und gesellschaftlich wichtig. (Vgl. Fairclough 1989: 120–125, 177–185; Fowler 1991: 70–80.)

Gemeinsam für die obengenannten ideologischen Bedeutungen ist, daß sie oft nur in ihrem lexikalischen Kontext interpretiert werden können, wie Präsuppositionen oder Implikationen auf der Satzebene. Einzelne Wörter können aber auch an sich ideologisch sein, wie der Wortschatz des institutionellen Überbaus und der Ideologie selbst (*Kolchose*, *Kapital*, *Lebensraum*). Es gibt auch Wörter, die einen Selbstbeschreibungswert haben, die also in sich eine ideologische Wertung der von ihnen bezeichneten außersprachlichen Personen oder Sachverhalte, der Referenten, beinhalten (z. B. *Heimatvertriebener*, *Staatsmaschine*). In ideologischen Diskursen sind es gerade Vokabeln und ihre kontextspezifischen Wertungen, die die Mitglieder einer Gruppe verbinden. Sprachbenutzer lernen also nicht nur die *referentielle (denotative) Bedeutung* der Wörter in ihrem Kontext, sondern auch, wie ihre ideologische und kulturelle Umgebung zu den Referenten eingestellt ist. (Vgl. Dieckmann 1969: 31–31; 1981: 49–50, 52–53.) Kultur- und ideologiespezifische Bedeutungen sind *assoziative Bedeutungen*: Wörter können z. B. positive oder negative *Konnotationen* oder verschiedene *affektive Bedeutungen* haben, die die Gefühle des Sprechers für den Referenten ausdrücken (vgl. *Frau*, *Alte*, *Weib*) (Kangasniemi 1997: 12–13). Dem ideologischen Gebrauch eines Wortes liegt immer ein Bedeutungswandel gewissen Grades zugrunde, oft ein psychologischer Wandel, wie *Abstraktion*, *Wertminderung (Pejoration)* oder *Wertsteigerung (Melioration)* (Itkonen 1966: 373–385; Kangasniemi 1997: 74–83).

Im ganzen manifestiert sich Ideologie also vor allem im Wortschatz, genauer gesagt in Substantiven, Adjektiven und Verben. Sie sind typische *Inhaltswörter* (lexikalische Wörter

od. Benennungswörter), die eine denotative Bedeutung haben. Ideologische Aussagen sind besonders explizit in Substantiven, weil die an sich, d. h. auch ohne lexikalischen Kontext, eine Wertung des Referenten beinhalten können. Auch einige von den sog. *Formwörtern* (Funktionswörtern), wie Artikel, können implizite ideologische Bedeutungen haben. (Vgl. Kangasniemi 1997: 39–40.)

3 ÜBERSETZEN UND IDEOLOGIE

3.1 Übersetzen als manipulierendes Umschreiben

Dieser Arbeit liegt eine besondere Ideologie des Übersetzens zugrunde, Übersetzen als manipulierendes Umschreiben (Lefevere 1992). Die Grundlage für diese Ideologie ist die Auffassung von Literatur als einem komplexen und dynamischen System. Nach der Polysystemtheorie (Even-Zohar 1990: 9–51, 80–81) besteht eine Kultur/Gesellschaft aus einem Netz von Systemen. Diese Systeme, einschließlich des Systems der Literatur und darin des Systems der übersetzten Literatur, wandern zwischen dem Zentrum und der Peripherie des gesamten Polysystems. Die übersetzte Literatur befindet sich in der Regel in der Peripherie und paßt sich den Normen der „Originalliteratur“ an.

Nach Lefevere (1992: 14–15) gibt es zwei Faktoren, die dafür sorgen, daß das System der Literatur nicht von der Linie der anderen Systeme der Gesellschaft abweicht. Das sind erstens die Fachleute des literarischen Systems, wie Kritiker, Lehrer und Übersetzer, die literarische Werke häufig umschreiben, d. h. den herrschenden Umständen anpassen, und zweitens die gesellschaftliche „Schirmherrschaft“ außerhalb des literarischen Systems, die die Ideologie und Poetik der Gesellschaft bestimmen und auch die Arbeit dieser „Umschreiber“ regeln. Da die Umschreibungen, wie Anthologien, Kritiken, Nachschlagewerke und Übersetzungen, der Ideologie und Poetik der Gesellschaft dienen, weist das Umschreiben aus der Sicht der Zielkultur immer einen gewissen Grad an Manipulation des Ausgangstextes auf. Die „Schirmherrschaft“, z. B. politische oder religiöse Führer, Rechtswesen, Verleger und Medien, die das Lesen, Schreiben und Umschreiben der Literatur entweder fördern oder verhindern, ist nach Lefevere (1992) einer der Faktoren, die Übersetzer beim Manipulieren der Texte einschränken. Andere Faktoren sind die von der Schirmherrschaft bestimmte *Ideologie* und *Poetik* (Traditionen, Rolle und „Mittel“ der Literatur), das *Universum des Diskurses* (Thema, Typ und Stil des Ausgangstextes und die beschriebenen Objekte, Gebräuche und Glaubensvorstellungen, die in der Zielkultur vielleicht nicht akzeptabel sind), die *Ausgangs- und Zielsprache* sowie die *Ideologie des Übersetzers*.

Im Licht dieser Faktoren wirkt der Übersetzer relativ machtlos: Seine Gewalt beruht auf der Ermächtigung der Schirmherrschaft, und selbst dann nur so lange, wie man ihm trauen kann. Heutzutage haben Übersetzer jedoch vermutlich viel mehr Spielraum als ihre Vorgänger z. B. im Mittelalter, denn ihre Grenzen werden heute hauptsächlich von Verlegern

gesetzt, nicht von einer einzigen königlichen oder kirchlichen Machtinstitution (vgl. Lefevere et al. 1995: 131–135). Die Macht geht mit dem Geld meistens Hand in Hand. Verleger, Übersetzungsbüros und Marktkräfte bestimmen die vorherrschende Ideologie des Übersetzens. Wenn ein einzelner Übersetzer durch Erfahrung, Autorität oder finanzielle Ressourcen zur Macht gelangt, kann er vielleicht nach seiner eigenen Ideologie übersetzen, ohne restriktive Maßnahmen oder Strafen seitens der Schirmherrschaft fürchten zu müssen.

Die Schirmherrschaft steht jedoch meistens hinter den Übersetzungsnormen, die darauf Einfluß haben, was und wie übersetzt und veröffentlicht wird. Toury (1995: 58–59) unterscheidet zwei Typen von Normen: *Initiativnormen*, die bestimmen, aus welchen Sprachen und was für Texttypen übersetzt werden, und *operationale Normen*, die bestimmen, wie Übersetzer ihre Texte sprachlich und stilistisch verfassen und was sie im Zieltext ändern oder unverändert lassen sollten. Die politischen und kulturellen Beziehungen zweier Kulturen beeinflussen ihren Textaustausch – eine bestimmte Kultur übersetzt natürlich weniger Texte aus den Kulturen, die sie unbedeutend findet oder die eine andere Ideologie unterstützen, oder deren Texte sich in der Zielkultur schlecht verkaufen würden. Die Ausgangstexte werden nicht per Zufall ausgewählt, und daher kann die auf Initiativnormen basierende Wahl der Texte an sich „ideologischer“ sein als die Art, wie die Texte übersetzt werden. Im Namen der Ideologien wird oft gegen Sprach- und Übersetzungsnormen verstoßen, was sich aber letztendlich gegen die Ideologie oder den Übersetzer selbst wenden kann.

3.2 Vom unsichtbaren zum sichtbaren Übersetzer

Als Vermittler ist der Übersetzer oft unsichtbar, sowohl in seinen Texten als auch in der Gesellschaft. Die Unsichtbarkeit des Übersetzers ist nach Venuti (1995: 2–3, 8, 14–15) darauf zurückzuführen, daß angloamerikanische Kulturen nur transparente Übersetzungen akzeptabel finden, die sich wie Originale lesen und nichts Fremdes und keine Spuren des Übersetzers tragen. Diese Transparenz drängt die Übersetzer in den Hintergrund und führt dazu, daß ihre Arbeit und Urheberrechte nicht anerkannt werden. Die Unsichtbarkeit wird konkret dadurch, daß die Namen der Übersetzer manchmal auf Titelblättern oder in Kritiken weggelassen werden. In diesem Zusammenhang, allerdings mit Bezug auf narrative Literatur, spricht Hermans (1996b) von der *Stimme des Übersetzers*, die in „guten“ Übersetzungen hinter die Stimme des Verfassers oder Erzählers verschwinden sollte. Die Stimme des Übersetzers ist jedoch im Diskurs immer präsent, wird aber nur in manchen Fällen, vor allem beim Vergleich von Ausgangs- und Zieltext, sichtbar. Am sichtbarsten wird die Stimme des Übersetzers, wenn sie aus dem Text in ein *paratextuelles Element*, wie eine Fußnote „herausspringt“.

Paratext steht für das verbale oder andersartige Material, das den eigentlichen Text umgibt und zusammen mit ihm eine erkennbare Textganzheit bildet. Der Paratext kann entweder früher oder später als der Text, in oder außerhalb der betreffenden Veröffentlichung er-

scheinen. Zum Paratext gehören z. B. Vorworte, Epiloge, Zusammenfassungen und Überschriften sowie Vormeldungen, Kritiken und Interviews. Der Paratext kann vom Verfasser selbst, dem Verleger oder dem Übersetzer verfaßt werden. (Genette 1997: 1–6.) In Fußnoten kann der Übersetzer Information vermitteln, z. B. den Zieltextrezipienten unbekannte Realien erläutern, in einem Vorwort seine Lösungen und Strategien begründen oder den Rang des Verfassers oder den Wert des Originalwerkes loben (vgl. Kovala 1996: 125, 134–140). Der Paratext ist also das Forum, in dem der Übersetzer seine Manipulation entschleiern und seine ideologischen Ansichten und Interpretationen des Werkes oder der Ausgangskultur ausdrücken kann. Es kann auch so weit gehen, daß der Übersetzer oder der Verleger mit seinem Paratext den ursprünglichen Verfasser seiner Stimme beraubt und somit die Interpretation der Rezipienten zu ihrem Nutzen oder zum Nutzen seiner Ideologie beeinflußt.

3.3 Äquivalenz: Wahl zwischen Form und Wirkung

Zum zentralen Inhalt jeder Ideologie des Übersetzens gehört die Auffassung von Äquivalenz, d. h. davon, was für ein Verhältnis eine Übersetzung zu ihrem Ausgangstext haben sollte, um „gut“ zu sein oder die Kriterien einer Übersetzung zu erfüllen. Grob gesagt kann und muß der Übersetzer zwischen *formaler* und *dynamischer Äquivalenz* wählen (Nida 1964). Diese Extreme eines Kontinuums können mit wörtlicher (treuer) und freier Übersetzung verglichen werden. Eine formal äquivalente Übersetzung ist der Botschaft, der Form und dem Inhalt des Ausgangstextes treu. Eine solche Übersetzung kann z. B. die Strukturen einer seltenen Sprache veranschaulichen und die Zieltextrezipienten den Gebräuchen und Ausdrucksweisen der Ausgangskultur nahebringen. Dagegen ist eine dynamisch äquivalente Übersetzung darauf ausgerichtet, daß sie dieselbe Wirkung bei den Lesern hervorruft wie der Ausgangstext bei seinen Rezipienten im ursprünglichen Kontext. Weil der Ausdruck in der Zielkultur natürlich klingen soll, kann die Form des Ausgangstextes nicht immer erhalten bleiben. (Nida 1964: 159, 165–168.)

Diese Extreme können auch mit *verfremdendem* und *einbürgerndem Übersetzen*, oder mit *minimaler* und *maximaler Vermittlung* verglichen werden (Hatim & Mason 1997: 147–163). Das Ergebnis der einbürgernden Strategien sind häufig die von Venuti kritisierten transparenten Übersetzungen oder „*verborgene*“ *Übersetzungen* (covert translations), die denselben Status wie ihre Ausgangstexte haben und daher funktionskonstant sind, und auch für die Rezipienten der Zielkultur Geltung haben. Dagegen sind *offenkundige Übersetzungen* (overt translations) keine „zweiten Originale“, sondern dokumentieren den Zieltextrezipienten eine einmalige (historische) Situation, an die der Ausgangstext gebunden ist. Weil der Ausgangstext in seinem Kontext an bestimmte Adressaten gerichtet ist, kann die Funktion seiner Übersetzung im neuen Kontext nicht gleichbleiben. (House 1977: 189–190, 194–196.)

Eine wörtliche Übersetzungsstrategie, die eher formale als dynamische Äquivalenz anstrebt, bringt oft Probleme mit sich. Vor allem kann das wortwörtliche Übersetzen nicht alle assoziativen Bedeutungen des Ausgangstextes in die Zielkultur übertragen – in extremen Fällen könnte ein in der Ausgangskultur als ideologisch oder negativ bewertend empfundener Text in der Zielkultur „neutral“ oder positiv wirken. Eine „treue“ Übersetzung ist auch oft schwer verständlich und kann nicht alle ausgangssprachlichen Elemente, wie Wortspiele, Reime und Alliteration, oder die Bedeutungen verschiedener Idiolekte (Formen persönlichen Sprachgebrauchs) oder Dialekte vermitteln (Lefevre 1992: 57–58; Nida 1964: 165–166). „Formtreue“ Übersetzungen werden trotzdem oft für besser und weniger ideologisch gehalten, denn sie wirken direkter, objektiver, und sie erfordern, anders als „wirkungstreue“ Übersetzungen, vom Übersetzer weniger Interpretation und hindern ihn daran (oder ersparen es ihm), sich eine eigene Meinung über den Text zu bilden. Formale Äquivalenz wird aber zu dynamischer, wenn der Übersetzer zwischen zwei formalen Alternativen wählen kann und dabei instinktiv mit Rücksicht auf seine Rezipienten die logische Entsprechung wählt. (Tymoczko 1985: 63, 79.) Eine wortwörtliche oder formal äquivalente Übersetzung ist aber keineswegs „neutral“ oder „objektiv“, denn sie weist darauf hin, daß der Übersetzer oder sein Auftraggeber der im Text enthaltenen Ideologie treu sind. Von vielen möglichen Strategien ist „Treue“ also nur eine bewußte Strategie, der eine Kombination von bestimmter Ideologie und Poetik zugrunde liegt (Lefevre 1992: 51).

4 GEGENSTAND UND METHODEN DER UNTERSUCHUNG

Als Untersuchungsmaterial wurde die im Jahre 1939 erschienene finnische Übersetzung der Reichstagsrede von Adolf Hitler vom 28. April 1939 gewählt, *Hitler vastaa Rooseveltille – Saksan Johtajan ja valtakunnankanslerin Adolf Hitlerin 28.4.1939 valtiopäivillä pitämän puheen suomennos*. Der Ausgangstext war im selben Jahr unter der Name *Der Führer antwortet Roosevelt – Reichstagsrede vom 28. April 1939* vom Zentralverlag der NSDAP in München veröffentlicht worden. Die Rede wurde von mir erstens wegen seines interessanten historischen Hintergrunds gewählt – die Rede beinhaltet die öffentliche Antwort Hitlers auf ein Telegramm des amerikanischen Präsidenten Roosevelt, das auch Anlaß für die Einberufung des Deutschen Reichstags am betreffenden Tag war. Zweitens erfüllt eine Rede Hitlers bestens die Erfordernisse meiner Untersuchung, weil die meisten Charakteristika des NS-Diskurses in politischen Reden des NS-Regimes und vor allem in denen Hitlers vorkommen (Seidel & Seidel-Sloty 1961 1944). In Finnland sind zehn finnische Übersetzungen von Hitlers Reden erhältlich, aber nur für drei Übersetzungen konnten die entsprechenden deutschen Ausgangstexte als Einzelhefte⁴ in der Universitätsbibliothek von Köln⁵ gefunden werden. Die Reichstagsrede von 1939 wurde gewählt, denn

⁴ Ausgangstexte waren auch in Sammelwerken vorhanden, aber von denen konnte nicht sicher festgestellt werden, ob sie in ursprünglicher Form gedruckt waren.

⁵ Die elektronische Kartei der UB Köln war durch Internet zugänglich und enthielt eine große Sammlung von Hitler-Reden.

sie kann eindeutig als die Übersetzung des vorhandenen Ausgangstextes nachgewiesen werden und enthält auch als einzige Rede eine finnischsprachige Einführung.

Weil der NS-Diskurs des Ausgangstextes sowie der Diskurs der Übersetzung ihren gesellschaftlichen und ideologischen Kontext widerspiegeln, werden in der Untersuchung sowohl der Kontext als auch die Sprache der Übersetzung und danach die Verbindung zwischen beiden analysiert, angelehnt an die Prinzipien der Diskursanalyse (Fairclough 1989). Erstens wird der *globale* und *lokale Kontext* der Übersetzung beschrieben (van Dijk 1997a, b). Zum globalen Kontext gehören der allgemeine gesellschaftliche und ideologische Hintergrund der Übersetzung, vor allem die Beziehungen des „offiziellen“ Finnlands und der finnischen rechtsextremistischen und nationalsozialistischen Gruppen zum Dritten Reich, zum lokalen Kontext der Produzent der Übersetzung, d. h. die ideologische Gruppe dahinter, sowie das Ziel ihrer Tätigkeit.

Danach wird das Untersuchungsmaterial einer sprachlichen Analyse unterzogen, die aus zwei Teilen besteht. Erstens werden ihre paratextuellen Elemente, vor allem der Inhalt und die ideologische Bedeutung der Einführung analysiert. Mit Hilfe der Einführung wird der lokale Kontext spezifiziert, d. h. die textexternen Faktoren der Übersetzung, wie Senderintention, Empfänger, Ort, Zeit und Textfunktion, definiert (Nord 1984). Danach werden sonstige paratextuelle Elemente von Ausgangs- und Zieltext miteinander verglichen und in zwei Tabellen gegenübergestellt. Der Zweck dieses Vergleichs ist herauszufinden, welche paratextuellen Elemente übersetzt und welche von Übersetzer oder Verleger dem Zieltext hinzugefügt wurden und wie diese Elemente die ideologischen Ansichten der Gruppe hinter der Übersetzung zum Ausdruck bringen.

Im zweiten Teil der sprachlichen Analyse wird der Wortschatz der Übersetzung betrachtet. Der gesamte Wortschatz des NS-Diskurses wäre als Untersuchungsgegenstand zu umfangreich gewesen, und daher wird sich ausschließlich auf ein Gebiet des Wortschatzes konzentriert, nämlich die Vokabeln und Ausdrücke, die zur Verleumdung und Diffamierung der Gegner und Sündenböcke der NS-Ideologie verwendet wurden. Die Entwicklung und Aufrechterhaltung der Feindbilder, wie Antisemitismus, war eines der extremsten Merkmale des Nationalsozialismus, und so wird angenommen, daß die Übersetzungsmethode bezüglich der diffamatorischen Vokabeln und Ausdrücke die Einstellung des Übersetzers oder des Auftraggebers zur NS-Ideologie am deutlichsten zum Vorschein bringen könnte. Diese Vokabeln, hauptsächlich „Inhaltswörter“, werden nach dem Modell Borks (1970: 28–40) in vier Gruppen geteilt: **1.** Sprachliche Wertminderung der demokratischen Idee und demokratischer Persönlichkeiten, **2.** Beleidigung des Auslandes und ausländischer Persönlichkeiten, Greuelmeldungen über ausländische Untaten, **3.** Verbalisierung des Antisemitismus und **4.** Sprachliche Bedrohung mißlicher Personen.

Bei der Analyse wird sich besonders auf die *Wirkung* der Vokabeln und Ausdrücke im Zielkontext im Vergleich zur Wirkung der entsprechenden deutschen Vokabeln und Ausdrücke im Ausgangskontext konzentriert, d. h. auf die *dynamische Äquivalenz* dieser Ausdrücke (Nida 1964). Bei der Untersuchung werden alle Mittel berücksichtigt, die als Stellungnahme des Übersetzers zu den Wertungen des Ausgangstextes interpretiert werden können, wie z. B. Zeichensetzung und syntaktische Änderungen. Im ganzen wird eher auf explizite statt auf implizite Wertungen achtgegeben.

5 ERGEBNISSE UND SCHLUSSFOLGERUNGEN

Die Übersetzung wurde in Helsinki von dem nationalsozialistischen Verlag Kustannus OY Vasara veröffentlicht, der in Helsinki von 1931 bis 1940 tätig war. Der Verlag wurde von einem bekannten finnischen Rechtsaktivisten *Gunnar von Hertzen* begründet, vertritt aber weder einen politischen Verein noch eine Partei. Der Vorstand des Verlages bestand aus anderen bekannten Rechtsextremisten oder Nationalsozialisten. Der Verlag gab nationalsozialistische, vor allem antisemitische und freimaurerfeindliche Zeitungen und Werke heraus, darunter auch NS-Kampflieder und viele Werke, die aus dem Deutschen übersetzt worden waren. Vier von den in Finnland vorhandenen zehn Übersetzungen von Hitler-Reden wurden von Vasara OY veröffentlicht.

Die paratextuellen Elemente der Übersetzung plädieren eindeutig für die NS-Ideologie des Ausgangstextes. Der Verfasser der Einführung ist unbekannt, was aber hinsichtlich der Analyse kaum Bedeutung hatte, denn die Einführung ist im Namen des Verlages, nicht einer einzelnen Person geschrieben. Vermutlich wurde die Einführung vom Übersetzer verfaßt, und wahrscheinlich auch von jemandem innerhalb des eigenen Hauses. Beachtenswert ist, daß die Einführung im defensiven Ton geschrieben ist: Der Verfasser erwähnt, daß die „neue Gedankenrichtung“ in Finnland kritisiert worden sei, weil sie angeblich ihr deutsches Vorbild nachahme und die Freiheit der Finnen beschränke, und versuchte, die Leser davon zu überzeugen, daß der Nationalsozialismus auf allgemeinen Wohlstand und gleichberechtigte Teilung der Freiheit abziele. Um diese Prinzipien zu befolgen, sei es außerdem gar nicht nötig, die Freiheit der Finnen in deutschem Maße zu beschränken, denn in Finnland habe jeder Bürger mehr persönlichen Lebensraum als in Deutschland. Diese defensive Einstellung des Verfassers läßt auf die Beziehung zwischen der Einführung und dem gesellschaftlichen Kontext schließen. Gegen Ende der 30er Jahre hatten sich die Beziehungen zwischen Finnland und Hitlerdeutschland u. a. wegen Differenzen in ihren außenpolitischen Zielsetzungen abgekühlt. Der entscheidende Grund dafür war jedoch, daß weder die finnische Regierung noch die Mehrheit der Finnen die Expansion des Dritten Reiches, die Beseitigung der demokratischen Einrichtungen und Gewerkschaften sowie seine antijüdischen und kirchenfeindlichen Maßnahmen dulden konnten. Die Verteidigungen waren in der Einführung am Platze, denn nach der Besetzung von Böhmen und Mähren im März 1939 war das Bild von Hitlerdeutschland in der finnischen

Presse und selbst in rechtsextremistischen Kreisen um so negativer geworden. (Zu finnisch-deutschen Beziehungen s. Jokipii 1994b: 20–24, Ueberschär 1978: 28f.) Schon der Fakt, daß der Übersetzung eine Einführung vorangestellt wurde, bestätigt, daß die Ideologie des Ausgangstextes in Finnland nicht naturalisiert war.

Aufgrund der Einführung läßt sich schließen, daß die intendierte Zielgruppe der Übersetzung sowohl aus finnischen Nationalsozialisten und anderen Sympathisanten Hitlerdeutschlands als auch Skeptikern und Gegnern der NS-Ideologie bestand. Vermutlich stammten die meisten Leser aus Helsinki oder der näheren Umgebung und ohne Zweifel aus nationalsozialistischen Kreisen – wer sonst, wenn nicht Nationalsozialisten würden so ein Redeheft kaufen? Die Senderintention lag wohl der Textfunktion nahe: Das Ziel der Übersetzung war, NS-Ideologie oder die vom Vasara-Verlag unterstützte Ideologie in Finnland zu verbreiten und die dem Nationalsozialismus entgegengebrachten Vorbehalte auszuräumen. Die Übersetzung erschien 1939, wahrscheinlich relativ schnell nach der Reichstagssitzung vom Ende April, spätestens vor dem Beginn des Zweiten Weltkrieges. Weil sich die politischen Verhältnisse in Europa vor Kriegsbeginn rasch änderten, die finnische Position vor allem durch den Nichtangriffspakt zwischen Deutschland und der Sowjetunion im August 1939, wäre die Rede vielleicht später gar nicht veröffentlicht worden. Bemerkenswert ist, daß Hitler in der untersuchten Reichstagsrede aller Welt seine Friedensliebe versichert – dies also etwa fünf Monate vor dem Kriegsbeginn.

Bei der Analyse der anderen paratextuellen Elemente in Ausgangs- und Zieltext wurde zuerst der Paratext analysiert, der von den Verlegern den jeweiligen Heften hinzugefügt wurde, hauptsächlich auf den Titelblättern, und danach der Paratext im laufenden Text, vorwiegend die Zwischenüberschriften. Die erste Analyse ergab, daß nur der Haupttitel des Ausgangstextes übersetzt worden ist. Insgesamt wird von diesen paratextuellen Elementen nur das Bild des grüßenden Hitlers auf dem Titelblatt als ausgesprochen ideologisch eingestuft, denn es entwirft für die Zieltextrezipienten ein konkretes Bild von dem ursprünglichen Produzenten und deutet darauf hin, daß die Gruppe hinter dem Vasara-Verlag Hitler eventuell verehrte. Im Vergleich zur Einführung ist das Bild jedoch eine unbedeutende Stellungnahme.

Das Ergebnis der Analyse der Zwischenüberschriften brachte zum Vorschein, daß der Übersetzer die Aussagen und Wertungen Hitlers bestätigt, ja sogar bekräftigt. Der Ausgangstext enthält nur drei, die Übersetzung dagegen siebzehn Zwischenüberschriften, wovon die besagten drei des Ausgangstextes direkt übersetzt sind. Fünf Zwischenüberschriften sind aus Sätzen oder Phrasen aus dem laufenden Text übersetzt, die im Ausgangstext fettgedruckt und eingerückt sind und so den Text wie Zwischenüberschriften gliedern. Neun Zwischenüberschriften stammen aus der Feder des Übersetzers; vier davon werden als neutral angesehen (z. B. *Puola ja Danzig*, dt. „Polen und Danzig“), und fünf davon beinhalten eine ideologische Wertung des Übersetzers (z. B. *Järjettömän pakk-*

rauhan tuhoisat seuraukset, dt. „Katastrophale Folgen des wahnsinnigen Friedensdiktats“). Die befürwortende Einstellung zu der im Ausgangstext enthaltenen Ideologie wird vor allem in den bewertenden Substantiven der Zwischenüberschriften sichtbar. Bei der Textinterpretation bestand die manipulierende Wirkung der Zwischenüberschriften auch darin, daß sie erstens den Text anschaulicher und verständlicher machten und zweitens nicht von Stil und Inhalt des Ausgangstexts abwichen und somit den Anschein gaben, daß sie nicht vom Übersetzer stammen. Die typologischen Unterschiede zwischen Ausgangs- und Zieltext scheinen keine ideologischen Bedeutungen zu tragen.

In Hinsicht auf die Form der Übersetzung hat der Übersetzer eher eine wörtliche als eine freie Übersetzungsmethode angewandt. Mit „wörtlich“ ist hier gemeint, daß die Übersetzung den ausgangssprachlichen Strukturen möglichst nah ist, aber nicht gegen die Normen des Finnischen verstößt und meistens natürlich klingt. In den meisten Fällen ist die Übersetzung sowohl der Syntax als auch dem Wortschatz des Ausgangstextes treu. Die meisten syntaktischen Änderungen haben keinen Einfluß auf die negativen Wertungen der Vokabeln gehabt. Als Ausnahme haben sich jedoch die Sätze erwiesen, in denen passive Formen von bewertenden Verben durch aktive ersetzt worden sind oder in denen sonstwie aktivere Ausdrücke benutzt werden, so daß der Akteur der betreffenden Sätze hervortritt. Diese Strategie ist aber teils darauf zurückzuführen, daß einige deutsche Passiv- und AGENSKONSTRUKTIONEN im Finnischen nur mit Aktivkonstruktionen fließend zu übersetzen sind. Die vorkommenden Fälle von Transposition, Änderung der Wortart vom Adjektiv zum Substantiv, ändern nicht die Wertungen der betreffenden Wörter, bis auf das Wort *dilettantisch*, das mit dem Substantiv *”asiantuntijat”* (dt. „Experten“) übersetzt worden ist (zum Gebrauch von Anführungszeichen s. u.).

Das wichtigste Ergebnis der Wortschatzanalyse ist, daß die negativ bewertenden Wörter bis auf zwei Ausnahmen übersetzt worden sind (*Diktat, unbarmherzig*). Diese Ausnahmen scheinen Flüchtigkeitsfehler zu sein, und ändern auch nicht die Wertungen an den betreffenden Textstellen. Der Übersetzung sind auch keine bewertenden Wörter hinzugefügt worden bis auf zwei Ausnahmen. Jedoch bringen die zusätzlichen Wörter in diesen Fällen keine neuen Wertungen in den Text hinein, sondern betonen die bereits im Ausgangstext enthaltenen negativen Bedeutungen. In einigen Fällen können die finnischen Entsprechungen für diffamatorische Wörter als negativer oder weniger negativ interpretiert werden, mit anderen Worten mehr oder weniger „ideologisch“. Ein Beispiel für eine negativere Entsprechung ist das Wort *ihmishirviöt* („Menschenmonstren“, AT: *Untermenschentum*), für eine weniger negative Entsprechung die Phrase *aiheuttaa tavatonta häiriötä* („eine gewaltige Störung verursachen“, AT: *gründlich zerstören*). Es kann öfter festgestellt werden, daß negative Wörter des Ausgangstextes in der Übersetzung eher noch negativer sind, als daß sie „milder“ wirken würden. Auch einige neutrale Wörter im Ausgangstext sind mit negativ bewertenden Wörtern übersetzt worden, wie z. B. das Verb *eingreifen* mit der finnischen Phrase *sekautua asioihin* („sich in Dinge einmischen“).

Der Tendenz zu negativeren und auch variierenden Entsprechungen zeigt sich vor allem bei Verben. In der Übersetzung ist auch die Ironie Hitlers erhalten geblieben, und es wurde auch nachgewiesen, daß der Übersetzer einige ironische Ausdrücke verschärft hat, indem er in drei Sätzen das Wort "*demokraattinen*" (demokratisch) und in einem Satz das Wort "*asiantuntija*" (Experte) in Anführungsstriche gesetzt hat. Auf diese Weise wurde Hitlers Ironie den Lesern deutlicher als ohne Anführungsstriche. Dies sind die einzigen Fälle, in denen die Zeichensetzung des Übersetzers die Wertungen negativer und verleumdender Wörter geändert hat.

Die wörtliche Übersetzungsmethode hat in den meisten Fällen gereicht, die dynamische Äquivalenz der beleidigenden und negativ bewertenden Vokabeln in der Zielkultur und -ideologie zu garantieren. Was „gleich“ wirkt, ist aber nicht „gleich“ in bezug auf die Wirkung. Die Untersuchung hat nachgewiesen, daß der Ausgangstext viele Vokabeln beinhaltet, die die Dogmen und Werte der dominanten NS-Ideologie in der Ausgangskultur widerspiegeln und dessen Wertungen und assoziative Bedeutungen vom ideologischen Kontext abhängig sind. Zu diesen Wörtern zählen *demokratisch*, *jüdisch*, *bolschewistisch* und *international*. Dem ideologischen Gebrauch dieser Wörter liegt ein Bedeutungswandel, genauer gesagt eine Wertminderung bzw. Pejoration zugrunde. Die lexikalischen und wörtlichen Äquivalente dieser Wörter sind nicht dynamisch äquivalent, denn ihre Bedeutung war in den 30er Jahren und ist immer noch im dominanten finnischen Diskurs entweder neutral, weniger negativ oder sogar positiv. In Finnland wurde z. B. das Wort *demokraattinen* positiv, im NS-Diskurs das Wort *demokratisch* dagegen pejorativ gebraucht. Das Wort *juutalainen* hatte in Finnland sowohl eine neutrale als auch eine negative Bedeutung, aber im NS-Diskurs wurde das Wort *jüdisch* ausnahmslos zur Verleumdung und Beleidigung benutzt. Letztendlich bestimmt die Ideologie und das Wissen des Zieltextrezipienten, wie er die obengenannten Wörter bewerten sollte. Finnische Nationalsozialisten und andere Leser, die die Dogmen und Werte der NS-Ideologie kannten, hätten die Wörter sicherlich in ihrer NS-Bedeutung verstehen können. Im NS-Diskurs wurden diese Wörter auf jeden Fall anders und auch öfter gebraucht als ihre lexikalischen Entsprechungen im Diskurs der finnischen Nationalsozialisten – angenommen natürlich, daß sich so ein Diskurs in Finnland in den 30er und 40er Jahren entwickelt hatte.

Die Wortschatzanalyse hat auch ergeben, daß die ideologische Bedeutung und Konnotation des Wortes *Lebensraum* den Zieltextrezipienten nicht vermittelt werden konnte, weil das Wort inkonsequent mit verschiedenen neutralen Worten wie *asuinseudut* (dt. bewohnte Gegenden, Wohngebiete) oder gar *maa* (Land) übersetzt worden ist. Es zeigte sich dabei auch, daß einige der rhetorischen Stilmittel des Ausgangstextes, wie Alliteration und Parallelismus, nicht ins Finnische übersetzt worden sind und meistens auch nicht (wortwörtlich) übersetzt werden konnten. Der Ausgangstext und seine Übersetzung sind trotzdem in ihren Wertungen ähnlich, denn die „Bedeutung“ und somit auch die Wirkung der

ursprünglichen *geschriebenen* Rede steckte vorrangig in ihren „Inhaltswörtern“, nicht in ihrer Form.

Die Stimme des Übersetzers wurde erst im Vergleich von Ausgangs- und Zieltext sichtbar. Obwohl der Ausgangstext den Übersetzer dermaßen mitgerissen hat, daß er die Übersetzung an einigen Stellen mit bildlichen Ausdrücken belebt und ihr einige Wörter hinzugefügt hat, wirkt sie bis auf eine kaum auffallende Ausnahme⁶ transparent. Die Stimme des Übersetzers und die Stimme Hitlers verschmelzen zu einem Ganzen. Aufgrund der paratextuellen Elemente, vor allem der Einführung und des finnischen Titels, in dem der Text „Übersetzung“ (*suomennos*) genannt wird, sowie der mit aufgenommenen Anreden von deutschen Reichstagsabgeordneten und Roosevelts ist der Text eine „offenkundige“ und funktionsvariierende Übersetzung. Die Stimme Hitlers richtet sich an die ursprünglichen Adressaten, die Reichstagsabgeordneten in einer einmaligen historischen Situation.

Hinsichtlich der diffamatorischen und negativ bewertenden Wörter hat die wörtliche Strategie in den meistens Fällen die dynamische Äquivalenz der Übersetzung gesichert. Die Analyse hat auch bestätigt, daß der Vasara-Verlag die NS-Ideologie den finnischen Lesern in ihrer ursprünglichen Form vermitteln wollte. Die in der Untersuchung angeführten Analysebeispiele repräsentieren nicht die ganze Übersetzung, sondern sind eher Ausnahmefälle, in denen sich die Wertungen des Ausgangstextes verändert haben oder die Interpretation des Übersetzers zum Vorschein kommt. Die Analyse deutet darauf hin, daß der Übersetzer die negativen Wertungen nicht absichtlich gemildert hat, wo eine Milderung festzustellen ist. Eher hat er die Wertungen ins Negative verschärft. Die wenigen vorkommenden Übersetzungsfehler sind tatsächliche Fehler und dienen somit nicht der Manipulation der Zieltextrezipienten. Genau gesehen konnte die dynamische Äquivalenz der Übersetzung jedoch in bezug auf die ausgangs- und zielkulturellen Kontexte und Textfunktionen nicht vollkommen sein. Vor dem Hintergrund der historischen Geschehnisse konnten die Deutschen z. B. mit einer neutral wirkenden Phrase wie *Versailler Friedensvertrag* Unangenehmes assoziieren, wodurch das Wort eine negative Konnotation erhielt. Wegen unterschiedlicher Rezipienten und Textfunktionen können Ausgangstexte und ihre Übersetzungen wohl niemals „gleiche“ Wirkungen haben, höchstens „ähnliche Wirkungen wie die textinternen und -externen Faktoren zulassen“.

Die Analyse brachte keine „Einbürgerung“ des Ausgangstextes zum Vorschein, obwohl dies aufgrund der ideologischen Unterschiede zwischen Finnland und Deutschland sowie der reservierten Einstellung der Finnen der neuen Ideologie gegenüber vielleicht nach Ansicht des Verlages nötig gewesen wäre. Besonders verfremdend war die Übersetzung jedoch auch nicht, denn bis auf seine dominante Ideologie unterschied sich Deutschland als

⁶ Eine metatextuelle Bemerkung, die auf den Wechsel des Mediums von der ursprünglich gesprochenen Rede zu einem schriftlichen Text hinweist.

christlich geprägte und westliche Gesellschaft nicht sehr von Finnland. Außerdem enthält der Ausgangstext kaum ideologie- oder kulturspezifische Termini wie z. B. Bezeichnungen für gesellschaftliche oder nationalsozialistische Institutionen. Es wird jedoch angenommen, daß der Übersetzer den Ausgangstext relativ mechanisch und ohne besondere Rücksicht auf Zieltextrezipienten ins Finnische übersetzt hat, weil die Ideologie des Übersetzens im Finnland der 30er Jahre wohl eher konservativ war und wörtliche Strategien und „Treue“ den freien Strategien vorzog.

Der Übersetzer mußte vermutlich nicht wider seine eigene Ideologie handeln, denn wahrscheinlich unterstützte er dieselbe Ideologie wie seine Auftraggeber oder war sogar Mitglied der nationalsozialistischen Vasara-Gruppe. Der Übersetzer wurde also kaum von der Schirmherrschaft manipuliert oder bei seiner Manipulation eingeschränkt – nationalsozialistische Gruppierungen wurden in Finnland ja erst nach dem sog. finnisch-russischen Fortsetzungskrieg im Jahre 1944 für gesetzwidrig erklärt. War die Zielsprache denn der einzige Faktor, der den Übersetzer einschränkte? Offensichtlich ja, denn die Ideologie des Vasara-Verlages hat ihn eher inspiriert als eingeschränkt. Obwohl der Ausgangstext in gesprochener Form für eine enge ausgangskulturelle Gruppe bestimmt war, wurde er vom Verlag als für finnische Leser interessant und wertvoll angesehen und entsprach auch sonst den vorherrschenden Initiativnormen. Der Ausgangstext wurde auch nicht zensiert oder in bedeutendem Maße umgeschrieben. Die Einführung spiegelte jedoch den Kampf zwischen verschiedenen Ideologien wider und bestätigte die untergeordnete Rolle und den geringen politischen Einfluß der Nationalsozialisten in Finnland am Ende der 30er Jahre.

Insgesamt zeigte die Untersuchung, daß ideologische Unterschiede von genauso großer Bedeutung für das Übersetzen sein können wie kulturelle Unterschiede. Wörter, Begriffe und Phänomene können ebenso ideologie- wie kulturspezifisch sein. Wie in dieser Untersuchung sollte das Übersetzen öfter nicht nur als manipulierendes Umschreiben, sondern auch als interideologische Kommunikation untersucht werden.